

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

01899/87

1

ROČNÍK XVII, 1966

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

Ján Horecký, Model gramatického rodu v západoslovanských jazykoch	3
Ján Sabol, Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie	13
Jozef Mlacek, O osobitných typoch spojení viet	26
Ferdinand Buffa, Mäkké sykavky vo východoslovenských nárečiach	37
František Gregor, K dejinám slovníkového spracovania slovenských ľudových názvov rastlín.	44

Diskusia

František Miko, K diskusii o zloženom súvetí	64
Ladislav Dvonč, K otázke spoluhlásky <i>l</i> v spisovnej slovenčine	75

Zprávy a posudky

Prof. Vladimír Šmilauer 70-ročný. V. Blanár	85
III. kongres indoeurópskej porovnávacej a všeobecnej jazykovedy. Š. Ondruš	87
Kolokvium o fonológii a fonetike. Š. Peciar	89
Závery kolokvia o fonológii a fonetike	96
S. K. Saumian ..., Aplikativnaja poroždajuščaja model i isčislenije transformacii v russkom jazyke; Transformacionnaja grammatika i aplikativnaja poroždajuščaja model. J. Horecký.	97
E. Pauliny, Fonologický vývin slovenčiny. I. Kotulič.	99
B. S. Ramakrishna..., Aspects of the Relative Efficiencies of Indian Languages. G. Altmann	109

СОДЕРЖАНИЕ

Ян Горецки, Модель грамматического рода в западославянских языках	3
Ян Сабол, Частота звуков в современной словацкой поэзии	13
Йозеф Млачек, Об особенных типах соединения предложений	26
Фердинанд Буффа, Мягкие шипящие в восточнословацких диалектах	37
Франтишек Грегор, К лексикографической обработке словацких народных названий растений.	44

Дискусии

Франтишек Мико, К дискуссии о сложном предложении	64
Ладислав Двонч, К проблеме согласного <i>l</i> в словацком литературном языке	75

Сообщения и рецензии

К семидесятилетию юбилею проф. Владимира Шмилауера. В. Бланар	85
Третий международный конгресс по вопросам индоевропейского сравнительного и общего языкознания. Ш. Ondruš	87
Коллоквиум по вопросам фонологии и фонетики. Ш. Пецнар	89
Заключения коллоквиума по вопросам фонологии и фонетики	96
С. К. Шаумян ..., Аппликативная порождающая модель и исчисление трансформации в русском языке; Трансформационная грамматика и аппликативная порождающая модель. Я. Горецки.	97
Е. Наулини, Фонологическое развитие словацкого языка. II. Котулич.	99
Б. С. Рамакришна ..., Некоторые аспекты относительной эффективности индийских языков. Г. Алтманн	109

CONTENTS

Ján Horecký, The Model of the Grammatical Gender in the West-Slavic Languages	3
Ján Sabol, The Frequency of Sounds in Modern Slovak Poetry	13
Jozef Mlacek, The Special Patterns of the Sentence Combination	26
Ferdinand Buffa, The Soft Sibilants in the East Slovak Dialects	37
František Gregor, The History of the Lexicographic Treatment of the Slovakian Folk Names of the Plants.	44

11/1966

3

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

ROČNÍK XVII, 1966

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA

Redakčná rada:

doc. dr. V. Blanár, prof. dr. E. Jóna, kand. filol. vied I. Kotulič (výk. redaktor),
kand. filol. vied V. Krupa, doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny (hlav. redaktor),
dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, prof. dr. J. Štolc

MODEL GRAMATICKÉHO RODU
V ZÁPADOSLOVANSKÝCH JAZYKOCH

JÁN HORECKÝ

Gramatickým rodom podstatných mien v slovenčine sa naposledy súhrnne zaoberal F. Miko.¹ Pri vymedzovaní gramatického rodu, resp. rodov sa opieral o tri základné kritériá: 1. o fakt, že kategória gramatického rodu je vlastná nie iba podstatnému menu, ale menu vôbec (tento fakt sa najzreteľnejšie prejavuje zhodou), 2. o rodovo silné koncovky, 3. o prirodzený rod. F. Miko prišiel vo svojej práci k záveru, že v slovenčine základné rody sú mužský, ženský a stredný, ale v mužskom rode možno ešte vyčleniť rod (resp. podrod) mužských životných a mužských neživotných, a z hľadiska prirodzeného rodu navrhuje uvažovať o možnosti uznať aj rodovú kategóriu mládat v rámci stredného rodu.

Takéto triedenie slovenských mien sa síce opiera predovšetkým o formové vlastnosti, ale tieto vlastnosti nie sú formalizované. Chceme sa preto pokúsiť nájsť čisto formálne prostriedky na vymedzenie gramatického rodu i na určenie príslušnosti konkrétnych podstatných mien k niektorému z vymedzených gramatických rodov. Možno pritom vychádzať jednak z tých podstatných mien, ktorých prirodzený rod je nepochybný, zistiteľný empiricky, jednak z gramatickej zhody a z pojmu prípustných fráz. Metódu pre formalizáciu gramatického rodu na základe týchto dvoch vlastností podstatných mien načrtol S. Markus.²

S. Marcus vychádza od takých podstatných mien, v ktorých je zrejмый rozdiel v mužskom a ženskom prirodzenom rode. V slovenčine sú takéto podstatné mená napr. slová *chlap* a *žena*. Ak sú známe takéto podstatné mená, treba nájsť prostriedok, ktorým by sa dal formálne vyjadriť vzťah ktoréhokolvek podstatného mena k jednému (alebo ani jednému) z týchto dvoch slov. Takýmto prostriedkom je podľa I. I. Revzina a S. Marcusa refazec. Je to taká postupnosť slovných tvarov $x_1 - x_2 - \dots x_i - x_{i+1} -$

¹ F. Miko, *Rod, číslo a pád podstatných mien*, Bratislava 1962.

² S. Marcus, *Le genre grammatical et son modèle logique*, Cahiers de linguistique théorique et appliquée 1962; *Grammaticeskij rod i jego logičeskaja model*, Matematičeskaja lingvistika 1964, 122—144; *O analizě sincronica a genulvi grammatičeska*, Studii si cercetari lingvistice XIII, 1962, 337—351.

— ... x_n , v ktorej členy x_i a x_{i+1} patria alebo k jednému tvarovému súboru, alebo k jednému okruhu.³

Treba tu poznamenať, že okruhom sa rozumie množina slovných tvarov nesúcich rovnakú sémantickú informáciu (v prvej interpretácii I. I. Revzina), teda napr. *chlap, chlapa, chlapovi* ..., súborom zase množina slovných tvarov spojených rovnakou funkciou pri vyjadrovaní vzťahov vo vete, resp. slovných tvarov ekvivalentných vzhľadom na istú frázu, teda napr. *chlapa, duba, ženy*.

Slovo *chlap*, ktoré má nesporne mužský prirodzený rod, má okruh slovných tvarov (paradigm) *A*, slovo *žena*, ktoré má nesporne ženský prirodzený rod, má okruh slovných tvarov (paradigm) *F*. V obidvoch okruhoch sú tvarové súbory $n, g, \dots, n', g' \dots$ ľahko identifikovateľné s pádmi v singulári, resp. pluráli:

	A	F
n	chlap	žena
g	chlapa	ženy
d	chlapovi	žene
a	chlapa	ženu
l	chlapovi	žene
i	chlapom	ženou
n'	chlapi	ženy
g'	chlapov	žien
d'	chlapom	ženám
a'	chlapov	ženy
l'	chlapoch	ženách
i'	chlapmi	ženami

Podľa Marcusovho kritéria dĺžky reťazca možno formulovať takéto pravidlo: Ak možno istý slovný tvar (napr. *žiakovi*) spojiť s ktorýmkoľvek slovným tvarom z okruhu A reťazcom, ktorý nemá viac ako tri členy, bude tento slovný tvar patriť do kategórie podstatných mien majúcich (prirodzený) mužský rod. Sú tu možné napr. takéto reťazce (v nich ide o spojenie medzi krajnými členmi):

žiakovi	—	chlapovi	
Yx_d	—	Ax_d , resp. Yx_l	— Ax_l
žiakovi	—	chlapovi	— chlap
$Yx_{d,l}$	—	$Ax_{d,l}$	— Ax_n
žiakovi	—	chlapovi	— chlapom
$Yx_{d,l}$	—	$Ax_{d,l}$	— $Ax_{l,a'}$

³ O týchto pojmoch porov. napr. u I. I. Revzina, *Modeli jazyka*, Moskva 1962, 66, 69.

Ako vidieť, všetky refazce vyhovujú základnej podmienke, lebo vždy susedné členy patria k rovnakým súborom (dolný index vpravo) alebo k rovnakým okruhom (horný index vľavo).

Podobné refazce možno zostrojiť aj pre spojenie napr. slovného tvaru *žiab* s ktorýmkoľvek slovným tvarom okruhu F (*žena*), napr.

$$\begin{array}{l} \text{žiab} \quad - \quad \text{žien} \\ Yx_{g'} \quad - \quad Fx_{g'} \\ \\ \text{žiab} \quad - \quad \text{žien} \quad - \quad \text{ženou} \\ Yx_{g'} \quad - \quad Fx_{g'} \quad - \quad Fx_i \end{array}$$

Ak sa nejaký slovný tvar nedá so všetkými slovnými tvarmi okruhu A a F spojiť refazcom najviac trojčlenným, ale dlhším, treba ho zaradiť do ďalšej kategórie, ktorá sa v jazykoch s troma rodmi označuje ako stredný rod. (Treba zdôrazniť, že ide o spojenie so všetkými slovnými tvarmi, lebo s niektorými je možné spojenie aj kratším refazcom než trojčlenným.) Napr. slovný tvar *meste* možno spojiť so slovným tvarom *chlapovi* dvojčlenným refazcom ($^1x_l - ^Ax_l$), so slovným tvarom *chlapí* trojčlenným refazcom ($^1x_l - ^Ax_l - ^Ax_n$), no na spojenie so slovným tvarom *chlapa* (v akuzatíve) je už potrebný štvorčlenný refazec ($^1x_a - ^1x_n - ^Ax_n - ^Ax_a$). Je to preto, že slovné tvary *mesto* a *chlapa* (i keď môže ísť o rovnaký pád) nie sú ekvivalentné, lebo nemožno ich zamieňať v tej istej správnej fráze: *dobrého chlapa*, ale nie „dobrého mesto“, resp. naopak *dobré mesto*, ale nie „dobré chlapa“.

Dá sa však ľahko ukázať, že slovné tvary, ktoré nemožno spojiť s ktorýmkoľvek slovným tvarom okruhu A a F , nepatria do rovnakých skupín ekvivalentných slovných tvarov. Je to zrejme napr. pri slovných tvaroch *domy* a *mesto*. Z toho vidieť, že pre jemnejšie rozlíšenie ekvivalentných skupín slovných tvarov podľa rodu treba vziať do úvahy ďalšie kritérium, a to je zhoda v rozsahu ekvivalentných skupín slovných tvarov, ako je konečne dobre známe zo zásady zhody medzi podstatnými menami a prídavnými menami, ako aj z Mikovho záveru, že gramatický rod je príznakom celej kategórie mien.

Pri skúmaní uvedených refazcov sa ukáže, že aspoň jedna dvojica v nich musí byť spojená vzťahom ekvivalentnosti (rovnaký index vpravo dole). To znamená, že v dvojčlennom refazci môžu byť iba ekvivalentné slovné tvary. Ak sa isté slovné tvary dajú spojiť iba štvorčlenným refazcom, znamená to, že dva vnútorné členy sú spojené vzťahom ekvivalentnosti a že krajnými členmi sa daný súbor (daný pádom) rozkladá na podmnožiny. A naopak, ak je aspoň jeden súbor ekvivalentný pre všetky rody, možno slovné tvary všetkých rodov spojiť najviac štvorčlenným refazcom.

Pre slovenčinu je takýmto súborom slovných tvarov ekvivalentných pre všetky rody tvarový súbor v genitíve, datíve, lokáli a inštrumentáli plurálu pre frázu s prvým členom *dobrých*, s druhým členom nulovým: *dobrých chlapov, žiakov, jeleňov, stromov, žien, rýb, miest, dievčat*. Pravda, vzťah ekvivalentnosti platí len pre takúto minimálnu frázu typu *dobrých ... O*. Ak sa na takúto frázu vložia ďalšie podmienky, dostaneme rozklad tvarového súboru v gen. pl. na niekoľko nepretínajúcich sa podmnožín.⁴

Tak vo fráze *dobrých ... , z ktorých všetci* (al. *všetkých*) budú ekvivalentné iba slovné tvary *chlapov, žiakov*, kým ostatné tvary z uvedeného súboru v gen. pl. budú ekvivalentné vo fráze *dobrých ... , z ktorých všetky*. Ak by sme za kritérium vzali frázu *dobrých ... , z ktorých dvaja*, resp. *dva*, resp. *dve*, dostali by sme rozklad množiny slovných tvarov v súbore gen. pl. na tri podmnožiny: *chlapov, žiakov* (z *ktorých dvaja*); *jeleňov, stromov* (z *ktorých dva*); *žien, rýb, kostí, miest, dievčat* (z *ktorých dve*).

Vo fráze *dobrých ... , z ktorých od každého* (resp. *každému, o každom, s každým*) budú ekvivalentné slovné tvary *chlapov, žiakov, jeleňov, stromov, miest, dievčat*, kým ostatné (*žien, rýb, kostí*) budú ekvivalentné vo fráze *dobrých ... , z ktorých od každej* (resp. *každej, o každej, s každou*).

Vo fráze *dobrých ... , z ktorých každý* budú ekvivalentné slovné tvary *chlapov, žiakov, jeleňov, stromov*, kým slovné tvary *žien, rýb* budú ekvivalentné vo fráze *dobrých ... , z ktorých každá* a slovné tvary *miest, dievčat* vo fráze *dobrých ... , z ktorých každé*.

Napokon vo fráze *dobrých ... , z ktorých každého* budú ekvivalentné slovné tvary *chlapov, žiakov, jeleňov*, kým vo fráze *dobrých ... , z ktorých každý* budú ekvivalentné slovné tvary *stromov*, vo fráze *dobrých ... , z ktorých každú* to budú slovné tvary *žien, rýb, kostí* a vo fráze *dobrých ... , z ktorých každé* to budú slovné tvary *miest, dievčat*.

Je zrejmé, že uvedené rozklady by sme dostali aj vtedy, keby sme použili minimálne frázy *každého ... O, každej ... O, každý ... O* a pod.

Rozklad tvarových súborov na podmnožiny pomocou uvedených fráz a vzťahu ekvivalentnosti v nich možno graficky znázorniť ako na tab. I (na rozdiel od F. Miku pokladáme za hlavný, vedúci slovný tvar pri rozlišovaní rodov nie tvar nominatívu, ale tvar akuzatívu, pretože v tvarovom súbore tohto pádu je najpodrobnejší rozklad, totiž na štyri podmnožiny).

V slovenčine, v češtine, v poľštine i v iných slovanských jazykoch je dvanásť tvarových súborov, rozlíšených podľa pádov (šesť v singulári, šesť v pluráli). Ak sa istý slovný tvar vo všetkých dvanástich prípadoch nachádza v tej istej podmnožine ako akuzatívny slovný tvar *chlapa*, alebo ak ho s týmto vedúcim slovným tvarom možno spojiť raz dvojčlenným reťazcom a 11 ráz

⁴ Porov. A. A. Zalizniak, *K voprosu o grammatičeskích kategoriach roda i oduševlenosti v sovremennom russkom jazyke*, *Voprosy jazykoznanija* 1964. č. 4. 25—40.

Tabuľka 1

	A	Z	M	N	F
a					
n					
g					
d					
l					
i					
a'					
n'					
g'					
d'					
l'					
i'					

trojčlenným reťazcom, patrí tento slovný tvar k takému gramatickému rodu ako vedúci slovný tvar, totiž k mužskému životnému. Obdobné pravidlo platí aj pre slovné tvary, ktoré možno takýmto počtom reťazcov spojiť s vedúcim slovným tvarom *jeleňa, dub, mesto a ženu*.

Pre určovanie rodu však netreba skúmať možnosti spojenia ktoréhokoľvek slovného tvaru s ktorýmkoľvek slovným tvarom, a to vo všetkých piatich rodoch, ale stačí skúmať možnosti spojenia ktoréhokoľvek slovného tvaru s vedúcim slovným tvarom *chlapa*. Treba pritom brať do úvahy rozklad daných tvarových súborov na podmnožiny (znázornený na schéme) a nepripustiť reťazec, ktorý by prechádzal z podmnožiny do podmnožiny (cez dvojitú zvislú čiaru). To znamená, že je prípustný reťazec $Zx_a - Ax_a$, resp. $Mx_n - Ax_n$, ale nie je prípustný reťazec $Mx_a - Ax_a$, $Fx_a - Ax_a$ a pod.

Počet takto vymedzených prechodov medzi rodmi je zrejmy z tab. 2.

Tabuľka 2

	A	Z	M	N	F
A	—	10	9	8	4
Z		—	11	10	4
M			—	10	6
N				—	6
F					—

Pri takomto obmedzení možno určiť gramatický rod istého podstatného mena v slovenčine takto:

Ak možno ľubovoľný slovný tvar spojiť s vedúcim tvarom *chlapa* najviac trojčlenným reťazcom v 12 prípadoch, ide o mužský životný rod (A). Ak je to možné v 10 prípadoch, ide o mužský zvierací rod (Z). Ak je to možné v 9 prípadoch, ide o mužský neživotný rod (M). Ak je to možné v 8 prípadoch, ide o stredný rod (N). Ak je to možné v 4 prípadoch, ide o ženský rod (F). Pritom v ženskom rode popri štyroch prechodoch cez štvorčlenný reťazec sú dva prechody cez šesťčlenný reťazec (napr.: $Fx_g - Fx_{a'} - Nx_{a'} - Nx_i - Ax_i - Ax_a$, resp. $Fx_g - Fx_{a'} - Nx_{a'} - Nx_{g'} - Ax_{g'} - Ax_a$).

Pre češtinu možno podobným rozkladom ako pre slovenčinu zostaviť túto schému (tab. 3).

Tabuľka 3

	A	M	N	F
a				
n				
g				
d				
l				
i				
a'		-----		
n'		-----		
g'				
d'				
l'				
i'				

Treba upozorniť na osobitné postavenie stredného rodu v nom. pl. a akuz. pl., ktorý je odlišný od ženského rodu a vyžaduje povolenú „obchádzku“ pri konštruovaní reťazcov.

Počet možných prechodov vidieť z tab. 4.

Napokon pre poľštinu vyplýva z rozkladu podľa prípustných fráz v jednotlivých tvarových súboroch schéma v tab. 5.⁵

⁵ Tzv. depersonalizovaný rod v poľštine uvádza napr. A. M. Schenker, *Gender Categories in Polish*, Language 31, 1955, 402—408.

Tabuľka 4

	A	M	N	F
A	—	10	8	6
M		—	8	6
N			—	4
F				—

Tabuľka 5

	A	D	M	N	F
a					
n					
g					
d					
l					
i					
a'					
n'					
g'					
d'					
l'					
i'					

Počet možných prechodov je v tab. 6.

Tabuľka 6

	A	D	M	N	F
A	—	10	9	8	3
D		—	11	10	3
M			—	10	3
N				—	3
F					—

Z tabuliek a schém dobre vidieť, že slovenčina a poľština majú po päť rodov, kým čeština štyri rody. Na rozdiel od slovenčiny však ženský rod v poľštine je ešte viac izolovaný ako v slovenčine a češtine, a to rozkladom inštrumentálu plurálu na dve podmnožiny na základe fráz *dwoma x*, *dwiema x*.

Uvedené nápadné rozdiely medzi rodmi, najmä medzi ženským rodom a ostatnými rodmi možno merať aj iným spôsobom. S. Marcus⁶ tu zaviedol pojem vzdialenosti. Vzdialenosť je daná dĺžkou reťazca n , ktorý vyhovuje týmto dvom podmienkam: 1. ktorýkoľvek slovný tvar z A možno spojiť s ktorýmkoľvek slovným tvarom v ostatných rodoch majúcom n členov alebo menej, 2. jestvujú také slovné tvary v A a v ostatných rodoch, ktoré možno spojiť reťazcom s menším počtom členov ako n . Pretože v slovenčine sú všetky slovné tvary ekvivalentné v tvarových súboroch pre gen., dat., lok. a inštr. pl., je takýmto reťazcom štvorčlenný reťazec a teda vzdialenosť medzi ľubovoľnými dvoma rodmi je vždy 4. Keby sme skúmali osobitne jednotné a množné číslo, resp. keby sme nebrali do úvahy množné číslo, bola by vzdialenosť medzi ženským rodom a ktorýmkoľvek z ostatných rodov rovná nekonečnu (pretože by nebolo vôbec nijakej možnosti spojiť slovné tvary ženského rodu so slovnými tvarmi ostatných rodov), kým vzdialenosť medzi týmito ostatnými rodmi by zas bola 4.

Taký istý stav je i v češtine a poľštine, aj v týchto jazykoch sa vzdialenosť medzi ľubovoľnými rodmi rovná štyrom.

Ak zase vyslovíme požiadavku spájať reťazcami ľubovoľný slovný tvar iba s vedúcim tvarom *chlapa*, možno mieru vzdialenosti, ktorá sa vo všetkých prípadoch a vo všetkých troch skúmaných jazykoch vždy rovná štyri a v ktorých je menšia. Je zrejmé, že počet prechodov štvorčlenným reťazcom je doplnkom k počtu prechodov trojčlenným (a menším) reťazcom. Napr. ak prechod trojčlenným reťazcom je možný v 10 prípadoch (ako je to v slovenčine medzi mužským životným a mužským zvieracím — porov. uvedené tabuľky), prechod štvorčlenným (príp. viacčlenným) reťazcom bude v 2 prípadoch.

Vzdialenosť medzi rodmi takto možno merať pomerom počtu trojčlenných (a menších) reťazcov k počtu štvorčlenných (a väčších) reťazcov. Súhrnný prehľad o vzdialenosti medzi jednotlivými rodmi v slovenčine, češtine a poľštine podáva tab. 7.

Aj z tejto tabuľky vidieť, že vo všetkých troch západoslovanských jazykoch je najväčšia vzdialenosť medzi ženským rodom a ostatnými rodmi a že najbližšie sú si v slovenčine mužský životný a zvierací rod, v poľštine mužský životný a depersonalizovaný rod.

Čisto formálne kritérium reťazca konštruovaného na pojmoch súboru a okruhu umožňuje jednak presnejšie vymedziť jednotlivé rody, jednak skúmať ich blízkosť, resp. vzdialenosť. Toto má význam aj pre typológiu.

⁶ S. Marcus, *Le genre grammatical*. Kým v starších prácach uvádza S. Marcus ako mieru vzdialenosti počet členov v reťazci, v práci *Algebraic Linguistics; Analytic Models* (Academic Press, New York 1966, kap. 4) uvádza ako mieru vzdialenosti počet členov reťazca mínus jedna ($n - 1$).

Tabulka 7

	A	Z(D)	M	N	F
A slov.	—	0,2	0,3	0,5	2,0
čes.	—		0,2	0,5	1,0
poľ.	—	0,2	0,3	0,5	3,0
Z slov.		—	0,09	0,2	2,0
čes.					
D poľ.		—	0,09	0,2	3,0
M slov.			—	0,2	1,0
čes.			—	0,5	1,0
poľ.			—	0,5	3,0
N slov.				—	1,0
čes.				—	2,0
poľ.				—	3,0
F slov.					—
čes.					—
poľ.					—

THE MODEL OF THE GRAMMATICAL GENDER
IN THE WEST-SLAVIC LANGUAGES

Summary

In determining the character of the grammatical gender in Slovak F. Miko laies stress upon the following criteria: 1. The category of the grammatical gender is a nominal category, i. e. the category proper to the nouns, to the adjectives and to the numerals. 2. There are endings which are typical for some genders. 3. There are nouns in which their natural gender is evident. S. Marcus considers the natural gender as the main criterion and attempts to formalize the relation between the word forms of a noun in which the natural gender is evident and the word forms of any other noun. If it is possible to pass from a word form to the anyone form of the paradigmme *chlap* (man) by a chain with tree members maximum, that word form belongs to the noun which has the (natural) masculine gender. The same relation holds for the word forms which can be joined by such a chain to the word forms of the paradigmme *žena* (woman). Such a word form which cannot be joined neither with the word forms in the paradigmme *chlap* neither with the word forms in the paradigmme *žena* belongs to the neuter gender.

In the chain only the word forms of the same family (of the same 'grammatical case) are possible. For a finer distinction of these equivalent word forms belonging to the same family it is necessary to consider the partition of these equivalent word forms into the subsets by aid of the convenient phrases.

The set of the word forms which are equivalent in Slovak for all genders is determined by the phrase „dobrých ... O“ (of the good ... O) in gen. pl., „o dobrých ... O“ (about the good ... O) in lok. pl., „dobrým ... O (to the good ... O) in dat. pl. and „s dobrými ... O“ (with the good ...) in instr. pl. By the convenient refinement of these phrases it is possible to obtain a partition of the above mentioned set of the equivalent word forms into some

subsets. That partition can be seen — as for the Slovak — in the table 1. For the determination of the gender by aid of that table it is necessary to find out how many times the passage from anyone word form to the leading form *chlapa* (ak. sg. of the noun which has the natural masculine gender) by aid of the chain with maximum three members is possible (under condition that the pasage from a subset to the another subset through a double verticale line is not allowed).

If such a passage from a word form to the leading word form is 12 times possible, the word form belongs to the animate masculine gender (A). If the passage is possible 10 times, the word form belongs to the animal masculine gender (Z); if the passage is possible 9 times, the word form belongs to the inanimate masculine gender (M); if the passage is possible 8 times, the word form belongs to the neuter gender (N); if the passage is possible 4 times, the word form belongs to the feminine gender (F). The number of all possible passages is evident in table 2. As to the Czech and Polish the number of the allowed passages can be seen in the tables 3—6.

The measure for the distance between the genders is the value n (n being the number of the members in the chain). This measure is mentioned by S. Marcus. Another measure is the relation between the number of the chains in which $n < 3$ and the number of the chains in which $n > 4$. A summary of these relations can be seen in the table 7 for the Slovak, Czech and Polish.

FREKVENCIA HLÁSOK V JAZYKU SÚČASNEJ SLOVENSKEJ POÉZIE

JÁN SABOL

I

Frekvencia hlások sa v poslednom období využíva najmä ako východiskový materiál pri skúmaní zrozumiteľnosti reči, pri zostavovaní tabuliek pre audiometrické vyšetrowanie a v oblasti prenosovej techniky.¹ To je praktický dosah a využitie hláskových štatistík. Frekvencia hlások, resp. foném (a najmä ich kombinácie) nachádza uplatnenie i v tzv. kvantitatívnej lingvistike. Tu slúži na zistenie redundancie a miery informácie.² Skúmanie frekvencie hlások slúži často i na hodnotenie jazykov z hľadiska tzv. ľubozvučnosti. Kritériom pre zistenie stupňa ľubozvučnosti jazykov býva percentuálny výskyt samohlások.³ Frekvencia hlások (a hlavne pomer samohlások a spoluhlások, teda tzv. samohláskovitosť) je však len jedným z javov, ktoré poodhaľujú zákonitosti zvukovej stavby jazyka. V. Mazlová, ktorá spracovala rozsiahle štatistiky frekvencie českých hlások,⁴ uvádza, že zvuková kvalita jazyka je daná týmito faktormi: hláskovou sústavou jazyka, akosťou jednotlivých hlások; frekvenciou hlások; samohláskovitosťou; akosťou slabík (pomerom otvorených a zatvorených slabík); typmi spoluhláskových skupín (radením hlások) a ich frekvenciou; typmi slov, ktoré sú oblúbené v jazyku, a ich dĺžkou; stavbou viet, teda štylizáciou textu.⁵ Ako vidno, V. Mazlová pri skúmaní zvukových kvalít jazyka citlivo porovnáva a vyberá rôzne farby a odtiene jeho zvukového obrazu, preto takýto prístup ku skúmaniu tzv. ľubozvučnosti jazyka sa zakladá na určitých objektívnych kritériách. Akékoľvek vytrhávanie jednotli-

¹ B. Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, Praha 1962, 384 až 385.

J. Dvončová, *K problematice zostavenia tabuliek pre skúšky zrozumiteľnosti reči v slovenčine*, SR 27, 1962, 119.

² Pozri napr. J. Horecký, *Využitie matematických metód v jazykovede*, SR 26, 1961, 257—269.

³ B. Hála, c. d., 384.

⁴ V. Mazlová, *Jak se projevuje zvuková stránka češtiny v hláskových štatistikách*, Naše řeč 30, 1946, 101—111, 146—151.

⁵ V poézii (a v umeleckej literatúre vôbec) k týmto znakom zvukovej kvality textu pristupujú ďalšie, vyplývajú zo zložitej hry formy a obsahu umeleckého diela. Ich skúmanie patrí do teórie literatúry a štylistiky.

vých častí pestrej zvukovej mozaiky skúmaného jazyka a ich zovšeobecnenie skrýva v sebe nebezpečie jednostrannosti. V podobnom zmysle jednostrannú teóriu ľubozvučnosti slovenčiny vypracoval H. Bartek.⁶ Skúmanie ľubozvučnosti slovenského jazyka (pomeru samohlások a spoluhlások, znelych a neznelých spoluhlások atď.) nie je mu prostriedkom na zistenie zákonitostí zvukovej štruktúry slovenčiny, ale cieľom. Preto sa táto jeho teória hodnotí v našej jazykovednej literatúre negatívne.⁷

Uviedli sme, že frekvenciou hlások sa poukazuje i na tzv. ľubozvučnosť jazyka. Vynára sa nám preto otázka: Ktoré hlásky sú ľubozvučné (eufonické), ktoré nelubozvučné (kakofonické) a ktoré sú z hľadiska ľubozvučnosti neutrálne? Odpoveď na túto otázku nie je jednoznačná.

V. Mazlová⁸ (pri hodnotení hlások z hľadiska ľubozvučnosti podľa zásad stanovených B. Háloom) uvádza, že najľubozvučnejšie sú samohlásky *a, o, u*, dvojhláska *ou*, menej lahodné je podľa nej české *e*, a to pre menší rezonančný priestor, najmenej ľubozvučné je *i* svojím vysokým tónom, zo spoluhlások sú ľubozvučné *l, r, m*, príjemné *n, ň, j, v* (teda najmä sonóry), za akusticky neutrálne považuje okluzívy, nelubozvučné sú sykavky (najmä *s* svojím vysokým tónom — 9000 kmitov za sekundu).

H. Bartek⁹ podľa ľubozvučnosti dáva hlásky do týchto kategórií: „1. samohlásky a dvojhlásky, lebo sú najzvučnejšie, 2. spoluhlásky znelé (a z nich zas najzvučnejšie sú spoluhlásky jedinečné: *j, m, n, ň, l, l, r*), 3. spoluhlásky neznelé.“

Š. Sobolovský¹⁰ sa v podstate stotožňuje s týmto názorom.

A. Chmelko¹¹ píše: „Čo teda zvyšuje hudobnosť reči? Predovšetkým samohlásky a dvojhlásky. Spoluhlásky sú nespevné, no zvukovú hodnotu majú nosovky (brumendá v speve!) a znelé spoluhlásky. Čím viac je v slove a vetnom takte samohlások so znelymi spoluhláskami, tým je text cennejší. Ale ak sa vyskytuje veľa spoluhláskových skupín, pozliepaných najmä zo sykaviek, hlásky *r* a spoluhlások hrdelných (sic!) *g, h, ch*, pôsobí reč dojmom šumotu alebo hrnotu.“ (130)

Názory na to, ktorá hláska je eufonická a ktorá kakofonická, sú teda v jednotlivostiach rôzne. Predsa však možno v nich vyhľadať spoločného menova-

⁶ Pozri napr. v jeho knihe *Správna výslovnosť slovenská*, Bratislava—Martin 1944, 159—212.

⁷ Porov. napr. J. Stanislav, *Slovenská výslovnosť*, Martin 1953, 84—85. — Š. Peciar, *Niektoré problémy jazykovej kultúry v súčasnosti*, Jazykovedné štúdie VII, Bratislava 1963, 13 n. — J. Liška, *O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti*, SR 29, 1964, 195—196.

⁸ *Jak se projevuje zvuková stránka češtiny v hláskových statistikách*, c. m., 103.

⁹ H. Bartek, c. d., 161.

¹⁰ *O pestovaní zvukových krás reči*, Naše divadlo 17, 1945, 63—65, 85—86.

¹¹ *Ľubozvučnosť javiskovej reči*, SR 15, 1949/50, 129—134. Najnovšie táto jeho štúdia vyšla v knihe A. Chmelko, *Teoretické problémy divadla*, Košice 1962, 8—13.

teľa: ľubozvučné sú samohlásky, dvojhĺasky a zo spoluhlások najmä sonóry, čiže hlásky s najvyšším stupňom zvučnosti.¹²

Frekvencia hlások sa skúma i v poézii.¹³ Takéto pozorovanie ukazuje niekoľko zaujímavostí: ako básnik využíva zvukové prostriedky jazyka, ktoré hlásky si osobitne obľubuje, aký je pomer samohlások a spoluhlások v jeho poézii, ďalej spoluhlások znelych a neznelých, aký to môže mať dosah pre štruktúru jeho stôp a rýmov atď.

Pravda, najmä v umeleckej literatúre (a v poézii osobitne) môže byť akékoľvek jednostranné zacielenie a absolutizovanie takýchto pozorovaní na škodu: môže sa nimi poprieť funkcia.¹⁴ Predsa však takýto pohľad na zvukovú stavbu poézie určitého básnika môže byť užitočný: podá dôkazy o niektorých zákonitostiach jeho tvorby. Frekvencia hlások sa však musí skúmať na dostatočne veľkom materiáli.

II

Jadro našej štúdie tvorí rozbor frekvencie hlások v poézii M. Rúfusa a M. Válka, dvoch predstaviteľov súčasnej slovenskej básnickej tvorby. Pre naše úvahy je dôležité, že M. Rúfus používa viazaný verš, M. Válek dáva prednosť voľnému veršu.

Skúmali sme frekvenciu hlások v súbore 10 000 hlások¹⁵ u obidvoch autorov.¹⁶

¹² Zo spoluhlások sú „najľubozvučnejšie“ (najzvučnejšie) sonóry, teda hlásky najviac diferencované (zvukovo príznakové), preto najmä hra týchto spoluhlások sa využíva na estetické ciele v poézii. V básnickom jazyku však estetickú funkciu môže dostať akákoľvek hláska. Toto je aj špecifikum jazyka poézie oproti iným sféram jazykového použitia.

¹³ V. Mazlová, *Príspevek ke zvukovému rozboru Bezručovy poesie*, Naše řeč 31, 1947, 126—137.

¹⁴ E. Novák, *K základom slovenskej ortoepie*, SR III, 1934/35, 63: „...slová treba vyberať a spájať tak, aby vo vete na rozhraní slov neboli nepríjemné skupiny vokálov alebo konsonantov. Najmä sa treba vystríhať zbytočného hromadenia, akumulácie rovnakých alebo podobných samohlások i spoluhlások. Výnimku tvorí, pravda, poézia, kde môže mať práve táto stránka, vďaka namereniu na výraz, istú funkciu.“

¹⁵ Takýto materiál je dostačujúci. S počtom 10.000 hlások pracovala pri skúmaní frekvencie hlások v poézii P. Bezruča i V. Mazlová (*Príspevek ke zvukovému rozboru Bezručovy poesie*, c. m.). S takým istým počtom foném pracuje i J. Bosák (*Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and Numerical Expression of Some Phonemic Relations*, Jazykovedný časopis 16, 1965, 120—135).

¹⁶ U Rúfusa sme skúmali frekvenciu hlások v týchto básňach (v zátvorke uvádzame počet hlások): Ľudstvo (188), Žena (264), Ťažká hodinka (462), Rozlúčenie (349), Cestou z pohrebu (813), Básnik (276), Modlitba za milú (319), Verše (900), Pesnička (241), Pieseň s jarabinou (307), Pieseň o tkáčke (660), Nemusíš (463), Katreny (483), Vyznanie (341), Básnik vo väzení (503), Genézis (úryvok — 449), O láske (402), Neskorá jeseň (472), List jednej žene (úryvok — 502) — zo zbierky *Až dozrieme* (2. vydanie, Bratislava 1958); *Mŕtvy* (313), *Mena* (350) — uverejnené v SP 1956; *Čajka na viniách* (732), *Chvíľa s radosťou* (211) — uverejnené v SP 1957.

U Válka: *S hlavou v ohni* (421), *Dážď* (422), *Myši sonet* (362), *Jablko* (464), *Starutie* (244), *Citliví* (405), *Strom* (339), *Zem pod nohami* (úryvok — 532) — zo zbierky *Dotyky* (Bratislava 1959); *Slnko* (úryvok — 526), *Domov sú ruky, na ktorých smieš plakať*

Texty sme prepisovali fonetickou transkripciou podľa súčasných ortoepických pravidiel.¹⁷ Vyberali sme také básne (alebo úryvky básní), v ktorých boli len slová domáce, resp. úplne zdomácnené.

Výsledky ukazujú tento obraz:

Tabuľka 1
Frekvencia vokálov, diftongov a polovokálov

	a	á	ä	e	é	i	í	o	ó	u	ú
Rúfus	786	266	8	673	42	514	277	811	2	254	128
Válek	985	229	8	746	67	490	200	901	2	248	109
		ia	ie	iu	uo	u				Súhrn	
Rúfus		51	133	0	15	111				4071	
Válek		40	91	1	14	64				4195	

Tabuľka 2
Frekvencia sonór

	l	ĺ	l	r	ř	m	n	ň	j	Súhrn
Rúfus	314	7	177	459	13	378	351	220	202	2121
Válek	352	3	181	424	6	371	344	173	211	2065

Tabuľka 3
Frekvencia sibilánt

	s	š	z	ž	c	č	š	ž	Súhrn
Rúfus	525	116	257	107	74	112	15	2	1208
Válek	537	122	229	89	94	127	17	3	1218

Tabuľka 4
Frekvencia frikatív

	f	v	x	γ	h	Súhrn
Rúfus	47	385	119	29	163	748
Válek	39	341	111	10	164	665

Tabuľka 5
Frekvencia okluzív

	p	b	t	d	t	ď	k	g	Súhrn
Rúfus	313	167	378	260	184	118	387	45	1852
Válek	312	201	420	248	142	98	398	38	1857

(úryvky — 1189), Oslnenie (úryvky — 972), Vzducholod (úryvky — 1162), Robinson (úryvky — 1798) — zo zbierky Príťažlivosť (Bratislava 1961); Žmúračka (405), Jeseň (709) — zo zbierky Nepokoj (Bratislava 1963).

Výber básní sme robili s prihliadaním na isté veršové štruktúry, a to nielen z hľadiska protikladu voľný verš — viazaný verš, ale i z hľadiska rozličných metrických foriem (napr. jamb — trochej).

¹⁷ Porov. napr. *Pravidlá slovenského pravopisu*, 4. vyd., Bratislava 1963, 35—52. — E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, 89—95.

Z týchto hodnôt zostavujeme tabuľku, v ktorej sa zachycuje hierarchia frekvencie všetkých hlások (pozri tabuľku č. 6). Frekvenčný priemer z hodnôt zistených v jazyku obidvoch básnikov ukazuje výsledky, ktoré môžu byť určitým východiskom pre skúmanie frekvencie hlások (a teda základného kvantitatívneho zvukového rozboru) v súčasnej slovenskej poézii (tabuľka č. 7). Na to, aby sme mohli zistiť všeobecnejšie platné hodnoty, treba skúmať frekvenciu hlások i v tvorbe iných básnikov.

Zistené hodnoty ponajprv ukazujú určité pravidelnosti výskytu (a najmä hierarchiu) hlások u oboch autorov. Z krátkych samohlások majú najvyššiu frekvenciu *o*, *a* (Rúfus), *a*, *o* (Válek), najmenšiu *i*, *u*, samohláska *e* je v strede. Okrajové postavenie z hľadiska frekvencie má *ä* (u oboch autorov zhodne 0,08 % výskytu zo všetkých hlások). Ak spočítame frekvenciu príslušných krátkych a dlhých samohlások, dostaneme toto poradie: *A*, *O*, *I*, *E*, *U*, *Ä* (Rúfus); *A*, *O*, *E*, *I*, *U*, *Ä* (Válek). Poradie dvojhlások podľa frekvencie: *ie*, *ia*, *uo*, *iu* (zhodne u oboch autorov). Dvojhláska *iu* má najmenšiu frekvenciu zo všetkých hlások vôbec, u Rúfusa v skúmaných textoch sme ju nenašli, u Válka má 0,01 % výskytu všetkých hlások. Pravda, v textoch iného charakteru (v domácich slovách) by iste malo najmenšiu frekvenciu *ó*¹⁸ (u Rúfusa a Válka sme ho našli po 0,02 % výskytu, išlo napospol o citoslovce *ó*, typické pre básnickú reč). Zo sonór má najvyššiu frekvenciu *r*¹⁹ (je na 2. mieste vo frekvencii spomedzi všetkých spoluhlások), zo sykaviek (a zo spoluhlások vôbec) má najvyššiu frekvenciu spoluhláska *s*, rozloženie ostatných spoluhlások ukazuje tiež určité zákonitosti ich frekvencie.²⁰

Porovnanie frekvencie hlások v tvorbe oboch básnikov ukazuje, že vo Váľkovej poézii je väčšia samohláskovitosť (pomer frekvencie samohlások a spoluhlások je u Válka 41,95 % : 58,05 %, teda približne 1 : 1,38) než v Rúfusovej (40,71 % : 59,29 %, 1 : 1,45). Ak hlásku *u* pripočítame k spoluhláskam, tento rozdiel bude ešte trochu väčší (u Válka 41,31 % : 58,69 %, 1 : 1,42; u Rúfusa 39,60 % : 60,40 %, 1 : 1,53). Pomer frekvencie samohlások v poézii M. Válka a M. Rúfusa je teda priaznivejší pre Válka (41,95 % : 40,71 %, resp. 41,31 % : 39,60 %). Tieto rozdiely vyplývajú z protikladu voľný verš — viazaný verš.

¹⁸ Pozri výsledky frekvencie foném v cit. štúdií J. Bosáka. J. Bosák zistil frekvenciu foném v niektorých rozprávkach P. Dobšínskeho. Jeho súbor možno pokladať za neutrálny. V skúmaných textoch (10 000 foném) nenašiel ani jeden prípad výskytu *ó*.

¹⁹ Pri spoluhláske *r* počítame spolu *r* aj *ř*, pretože zásadnejších zvukových rozdielov medzi týmito hláskami niet. Ide len o ich rozdielne uplatnenie sa v slabike (nesonanta — sonanta).

²⁰ Hierarchia hlások má svoje zákonitosti aj v menších súboroch — básňach, z ktorých sme robili túto celkovú štatistiku: v každej básni sa s menšími-väčšími odchýlkami vyskytuje taká postupnosť frekvencie jednotlivých hlások, ako ukazuje ich celkový frekvenčný obraz. Časť teda v menšom kvantitatívnom prevedení skrývajú v sebe približne obraz celku, alebo naopak. Pravda, v malých súboroch (v básňach, ale najmä v ešte menších — strofách, veršoch) môže byť odchýlka od celkového frekvenčného obrazu značná, závisí od funkčného využitia určitých hlások (spravidla zvukovo najpriateľnejších).

Tabuľka 6
Hierarchia hlások podľa frekvencie v tvorbe M. Rúfusa
a M. Váľka (%)

	Rúfus	σ	Váľek	σ
1	<i>o</i>	8,11	<i>a</i>	9,85
2	<i>a</i>	7,86	<i>o</i>	9,01
3	<i>e</i>	6,73	<i>e</i>	7,46
4	<i>s</i>	5,25	<i>s</i>	5,37
5	<i>i</i>	5,14	<i>i</i>	4,90
6	<i>r</i>	4,59	<i>r</i>	4,24
7	<i>k</i>	3,87	<i>t</i>	4,20
8	<i>v</i>	3,85	<i>k</i>	3,98
9	<i>m</i>	3,78	<i>m</i>	3,71
10	<i>t</i>	3,78	<i>l</i>	3,52
11	<i>n</i>	3,51	<i>n</i>	3,44
12	<i>l</i>	3,14	<i>v</i>	3,41
13	<i>p</i>	3,13	<i>p</i>	3,12
14	<i>i</i>	2,77	<i>u</i>	2,48
15	<i>á</i>	2,66	<i>d</i>	2,48
16	<i>d</i>	2,60	<i>á</i>	2,29
17	<i>z</i>	2,57	<i>z</i>	2,29
18	<i>u</i>	2,54	<i>j</i>	2,11
19	<i>ň</i>	2,20	<i>b</i>	2,01
20	<i>j</i>	2,02	<i>i</i>	2,00
21	<i>ť</i>	1,84	<i>ľ</i>	1,88
22	<i>l</i>	1,77	<i>ň</i>	1,73
23	<i>h</i>	1,68	<i>h</i>	1,64
24	<i>b</i>	1,67	<i>ť</i>	1,42
25	<i>ie</i>	1,33	<i>č</i>	1,27
26	<i>ú</i>	1,28	<i>š</i>	1,22
27	<i>x</i>	1,19	<i>x</i>	1,11
28	<i>d</i>	1,18	<i>ú</i>	1,09
29	<i>š</i>	1,16	<i>d</i>	0,98
30	<i>č</i>	1,12	<i>c</i>	0,94
31	<i>u</i>	1,11	<i>ie</i>	0,91
32	<i>ž</i>	1,07	<i>ž</i>	0,89
33	<i>c</i>	0,74	<i>é</i>	0,67
34	<i>ia</i>	0,51	<i>u</i>	0,64
35	<i>f</i>	0,47	<i>ia</i>	0,40
36	<i>g</i>	0,45	<i>f</i>	0,39
37	<i>é</i>	0,42	<i>g</i>	0,38
38	<i>γ</i>	0,29	<i>z</i>	0,17
39	<i>z</i>	0,15	<i>yo</i>	0,14
40	<i>yo</i>	0,15	<i>γ</i>	0,10
41	<i>ř</i>	0,13	<i>ä</i>	0,08
42	<i>ä</i>	0,08	<i>ř</i>	0,06
43	<i>í</i>	0,07	<i>í</i>	0,03
44	<i>ž</i>	0,02	<i>z</i>	0,03
45	<i>ó</i>	0,02	<i>ó</i>	0,02
46	<i>iu</i>	0,00	<i>iu</i>	0,01

σ počítame podľa známeho vzorca $\sigma = \sqrt{\frac{p \times q}{N}}$

Tabuľka 7
Frekvencia hlások v súčasnej slovenskej poézii (%)

	Rúfus	Válek	Priemer	σ
1	o 8,11	a 9,85	a 8,85	0,28
2	e 7,86	o 9,01	o 8,56	0,28
3	a 6,73	e 7,46	e 7,09	0,26
4	s 5,25	s 5,37	s 5,31	0,22
5	i 5,14	i 4,90	i 5,02	0,22
6	r 4,59	r 4,24	r 4,41	0,20
7	k 3,87	t 4,20	t 3,96	0,20
8	v 3,85	k 3,98	k 3,92	0,19
9	m 3,78	m 3,71	m 3,74	0,19
10	t 3,78	l 3,52	l 3,63	0,19
11	n 3,51	n 3,44	n 3,47	0,18
12	l 3,14	v 3,41	l 3,33	0,18
13	p 3,13	p 3,12	p 3,12	0,17
14	i 2,77	u 2,48	d 2,54	0,16
15	á 2,66	d 2,48	u 2,51	0,16
16	d 2,60	á 2,29	á 2,47	0,16
17	z 2,57	z 2,29	z 2,43	0,15
18	u 2,54	j 2,11	i 2,38	0,15
19	ň 2,20	b 2,01	j 2,06	0,14
20	j 2,02	i 2,00	ň 1,96	0,14
21	l 1,84	l 1,88	b 1,84	0,13
22	l 1,77	ň 1,73	l 1,82	0,13
23	h 1,68	h 1,64	h 1,66	0,13
24	b 1,67	t 1,42	t 1,63	0,13
25	ie 1,33	é 1,27	š 1,19	0,11
26	ú 1,28	š 1,22	é 1,19	0,11
27	x 1,19	x 1,11	ú 1,18	0,11
28	ď 1,18	ú 1,09	x 1,15	0,11
29	š 1,16	ď 0,98	ie 1,12	0,10
30	é 1,12	c 0,94	ď 1,08	0,10
31	u 1,11	ie 0,91	ž 0,98	0,10
32	ž 1,07	ž 0,89	u 0,87	0,09
33	c 0,74	é 0,67	c 0,84	0,09
34	ia 0,51	u 0,64	é 0,54	0,07
35	f 0,47	ia 0,40	ia 0,45	0,07
36	g 0,45	f 0,39	f 0,43	0,06
37	é 0,42	g 0,38	g 0,41	0,06
38	γ 0,29	z 0,17	γ 0,19	0,04
39	z 0,15	uo 0,14	z 0,16	0,04
40	uo 0,15	γ 0,10	uo 0,14	0,03
41	ř 0,13	ä 0,08	ř 0,09	0,03
42	ä 0,08	ř 0,06	ä 0,08	0,03
43	í 0,07	í 0,03	í 0,05	0,03
44	ó 0,02	ž 0,03	z 0,02	0,00
45	ž 0,02	ó 0,02	ó 0,02	0,00
46	iu 0,00	iu 0,01	iu 0,00	0,00

Volný verš poskytuje väčšie možnosti pre výber a rozloženie hláskových kombinácií — vytvára lepšie podmienky na to, aby sa básnik vyhol rozličným konsonantickým skupinám — než básne s pevným rytmickým pôdorysom a s viazaným veršom.²¹ To však neznamená, že básne písané viazaným veršom sú menej ľubozvučné než básne písané voľným veršom (ak by sme uznávali túto tézu, museli by sme ďalej vyvodzovať, že próza — pretože má vyššiu frekvenciu vokálov ako poézia — je zároveň ľubozvučnejšia než poézia). Viazaný verš môže byť ľubozvučnejší než voľný — nižšia samohláskovitost básní s viazaným veršom sa vyvažuje inými prostriedkami (štylistickými a zvukovými figúrami a pod.).²² Ukazuje sa, že téza „čím má jazyk vyššiu frekvenciu samohlások, tým je ľubozvučnejší“, neplatí bezvýhradne. Pri skúmaní ľubozvučnosti jazyka treba vychádzať z interpretácie konkrétneho textu a jeho zložitú zvukovú stavbu analyzovať (najmä v umeleckej literatúre) vzhľadom na obsah.

Slabičné spoluhlásky *r*, *l*, (*ř*, *ľ*), ktoré v slovenčine viažu na seba najmenej dve spoluhlásky, sa vyskytujú u Ráfusa častejšie než u Válka: Ráfus má 66 *r* (z toho 13 *ř*), t. j. 13,9 % z celkového počtu spoluhlásky *r*; Válek má 50 *r* (z toho 6 *ř*), t. j. 11,6 % z celkového počtu *r*. Pri slabičnom *l* je to naopak: u Ráfusa je 44 *l* (z toho 7 *ľ*), 13,7 % z celkového počtu *l*; u Válka je 50 *l* (z toho 3 *ľ*), 13,9 % z celkového počtu *l*. Súhrne: slabičné *r*, *l*, *ř*, *ľ* sa vyskytujú u Ráfusa 110-krát, u Válka 100-krát. Tento rozdiel je, pravda, veľmi jemný.

Spoluhlások *r*, *ř*, *l*, *ľ*, *l* je u Ráfusa 9,70 %, u Válka 9,66 %. Je to vzácna vyrovnanosť vo využívaní týchto zvukovo príjemných a príznakových hlások. Pestrú hru týchto konsonantov upotrebuva najmä Ráfus na pôsobivé eufónie: *prázdnó srdca porýv nevzruší* (Ťažká hodinka), *vríe vrava liet* (Básnik), *v krotkom slnci chladnú letá* (Pieseň s jarabinou), *večer mrazmi podkovanou nohou tlačí hriadky, skryté v pazderi* (Katreny), *lanové plátno kropila* (Pieseň o tkáčke); Válek: *je smutná vrba, je lavička, je križ, je nebo, ktoré práši perinami mračien* (Myší sonet) atď.

Zdroj vyššej frekvencie spoluhlások, ako sme už uviedli, treba u Ráfusa hľadať vo viazanom verši. Ráfus používa poväčšine jamb — verš sa teda uňho začína jednoslabičnými neprízvučnými slovami (resp. daktylskou predrážkou). V slovenčine máme pri neprízvučných jednoslabičných slovách väčšiu frekvenciu spojení BAB, BBA atď. (t. z. v prospech spoluhlások) než AB, BA, A: *tak, dnes, buď, tam, zas, jak, zlá, dni, mám, stud, nás, deň, z úst, k jej, stesk, svoj, v tom, mdlý — a, až, ak, ty, čo, mi, že, je, i* atď. (príklady z Ráfusa);

²¹ Túto našu tézu potvrdzuje i zistenie V. Mazlovej (*Jak se projevuje zvuková stránka češtiny v hláskových statistikách*, c. m., 110), že v českej próze je vyššia samohláskovitost než v poézii. Podobne J. Bosák, c. m., 134—135 v svojom súbore (próza) uvádza 43,82 % samohlások.

²² Okrem toho treba mať na pamäti, že zistené hodnoty frekvencie samohlások v tvorbe M. Ráfusa a M. Válka sa pohybujú v rámci aleatorických výkyvov.

pričom kombinácia AB, BA má spoluhlásky a samohlásky iba v rovnováhe.

Pre lubozvučnosť poézie je dôležitý nielen pomer samohlások a spoluhlások, ale i frekvenčné zaťaženie a využitie samohlások, vzájomný pomer medzi samohláskami.

Spočítaním frekvencie príslušných krátkych a dlhých samohlások sme dostali tento vzájomný frekvenčný vzťah vokálov v jazyku oboch básnikov:

Rúfus: *A, O, I, E, U* (10,52 % : 8,13 % : 7,91 % : 7,15 % : 3,82 %). Ak najnižšiu frekvenciu vyjadříme číslom 1, dostaneme pomer 2,7 : 2,1 : 2,0 : 1,8 : 1);

Válek: *A, O, E, I, U* (12,14 % : 9,03 % : 8,13 % : 6,90 % : 3,57 %; 3,4 : 2,5 : 2,2 : 1,9 : 1).

Rozloženie frekvencie samohlások je u Rúfusa pravidelnejšie než u Válka, na výstavbe veršov sa teda samohlásky v Rúfusovej poézii podieľajú rovnomernejšie, rovnomernejšie sú zaťažené (rozdiely vo frekvencii *O, I, E* sú minimálne). Menšiu samohláskovitost svojej poézie Rúfus tak vyvažuje pestrejším rozložením vokálov. Rozpätie medzi maximálne a minimálne sa vyskytujúcimi samohláskami (*A — U*)²³ je u Rúfusa 670, u Válka oveľa vyššie: 857. Okrem toho aj samohlásky tvoriace frekvenčný stred (*O, E, I*) sú u Válka nerovnomernejšie zaťažené.

Zostáva nám ukázať frekvenciu znelych a neznelých spoluhlások. Pomer frekvencie znelych (včítane sonór) a neznelých spoluhlások je u Rúfusa 36,74 % : 22,55 % (1,6 : 1), u Válka 35,03 % : 23,02 % (1,5 : 1). Vidíme, že spoluhlásky znelé majú úplnú prevahu nad neznelými (a to u obidvoch autorov temer rovnakú).

Keď si ešte uvedomíme, že tzv. spoluhlásky nelubozvučné (sykavky a neznelé frikatívy) tvoria u Rúfusa 13,74 % a u Válka 13,68 % frekvencie všetkých hlások, môžeme uzavrieť: rozbor frekvencie hlások v poézii oboch básnikov ukazuje vysoký stupeň jej lubozvučnosti. Toto konštatovanie vyplýva z úzko vymedzeného pohľadu na celkovú frekvenciu hlások v jazyku poézie M. Rúfusa a M. Válka. Opiera sa o teóriu lubozvučnosti, resp. nelubozvučnosti hlások. Pravda, treba si uvedomiť, že práve v poézii i objektívne kakofonická hláska dostáva často osobitnú funkciu, ktorá môže prehodnotiť i jej zvukovú hodnotu. Detailný rozbor menších súborov (básní, strof, veršov) by toto — špecificky poetické — využívanie hlások ukázal. Takáto analýza však nebola cieľom tejto štúdie.

Štatistický rozbor jazyka Rúfusovej a Válkovej poézie nás privádza k týmto zisteniam:

a) Frekvencia samohlások v básňach s voľným veršom je vyššia než v básňach s veršom viazaným, ktorý nepripúšťa maximálne využitie a uvoľnenosť hláskových kombinácií.

²³ Samohlásku *ä* sme z tejto úvahy vynechali, lebo svojou minimálnou frekvenciou pri montáži verša vôbec nezaväži.

b) Vyššie percento výskytu spoluhlások v Rúfusovej poézii vyplýva i z jam-bického pôdorysu jeho básní (z vysokej frekvencie jednoslabičných slov a tvarov), v menšej miere z vyššej frekvencie slabičného *r, l*.

c) Nižšiu samohláskovitost svojej poézie Rúfus vyrovnáva rovnomernejším zatažením vokálov a častejším využívaním eufónii.

Výsledky našich pozorovaní bude možné overovať najmä vo vzťahu frekvencie hlások (resp. foném) v umeleckej próze, vo voľnom verši a viazanom verši, prípadne i v iných štýloch spisovného jazyka.

III

Spočítaním hodnôt v našom súbore (jazyk súčasnej slovenskej poézie) a v neutrálnom súbore²⁴ (jazyk rozprávok) a vypočítaním ich priemeru môžeme zistiť istým spôsobom obmedzené hodnoty pre slovenský jazyk (pozri tabuľku č. 8).

Porovnaním frekvencie hlások v jazyku súčasnej poézie a v neutrálnom súbore (próza) zisťujeme takéto rozdiely:

a) V próze je vyššia samohláskovitost (43,82 %) než v poézii (40,41 %). Príčiny sme vysvetlili vyššie. Rozbory jazyka iných autorov, pravda, môžu viesť aj k iným výsledkom.

b) Samohlásky sa na výstavbe básnického jazyka podieľajú rovnomernejšie ako na montáži jazyka prózy. Ak spočítame frekvenčné hodnoty príslušných dlhých a krátkych samohlások v oboch súborech, zistíme tento vzájomný pomer frekvencie vokálov:

poézia — *A, O, E, I, U* — 11,32 % : 8,58 % : 7,63 % : 7,40 % : 3,69 %
(3,0 : 2,3 : 2,0 : 2,0 : 1);

próza — *A, O, E, I, U* — 11,97 % : 10,28 % : 8,64 % : 7,59 % : 3,02 % (3,9 : 3,4 : 2,8 : 2,5 : 1).

c) Zo spoluhlások sa nám javí ako príznaková frekvencia *r, ṛ, ř* (v poézii 4,51 %, v próze 3,54 %). Tu už ide o zámerné využitie tejto spoluhlásky v básnickom jazyku. Pri spoluhláskach *l, ḷ, l̇, l̈* je pomer 5,20 % (poézia) : 5,58 % (próza).²⁵ V poézii je v porovnaní s prózou vysoká frekvencia spolu-

²⁴ Za taký súbor pokladáme súbor J. Bosáka, c. m. J. Bosák skúma frekvenciu foném, v našej štúdií analyzujeme frekvenciu hlások. Diferencie vo frekvencii hlások a foném sú však minimálne, pretože J. Bosák zachytáva (rovnako ako my) všetky neutralizácie.

Pri zostavovaní tabuľky frekvencie hlások (foném) v slovenčine sme v našom súbore spočítali frekvenciu hlások *v* a *u* (= *v*) a frekvenciu hlások *h* a *γ* (= *h*).

²⁵ Vysoká frekvencia spoluhlások *l, ḷ* v súbore J. Bosáka mohla hádam vyplynúť i z charakteru skúmaného textu (rozprávky), v ktorom je veľký výskyt základného tvaru minulého času.

Tabuľka 8
Frekvencia hlások (foném) v slovenčine (%)

	I		II		Priemer		σ
1	a	8,85	a	10,29	a	9,57	0,29
2	o	8,56	o	10,28	o	9,42	0,29
3	e	7,09	e	8,28	e	7,68	0,27
4	s	5,31	i	5,98	i	5,50	0,23
5	i	5,02	t	4,09	s	4,62	0,21
6	v/u	4,50	s	3,93	v	4,15	0,20
7	t	3,96	v	3,80	t	4,02	0,20
8	r	3,93	m	3,55	r	3,66	0,19
9	k	3,92	n	3,40	m	3,64	0,19
10	m	3,74	r	3,39	k	3,59	0,19
11	n	3,47	k	3,27	n	3,43	0,18
12	p	3,12	l	3,23	p	3,10	0,17
13	l	2,91	p	3,08	l	3,07	0,17
14	d	2,54	d	2,65	d	2,59	0,16
15	u	2,51	u	2,39	u	2,45	0,16
16	á	2,47	ň	2,29	ň	2,12	0,14
17	z	2,43	l	2,20	z	2,10	0,14
18	i	2,38	b	2,07	á	2,07	0,14
19	j	2,06	j	1,99	j	2,02	0,14
20	ň	1,96	h	1,95	l	2,01	0,14
21	h/y	1,85	z	1,77	i	1,99	0,14
22	b	1,84	á	1,68	b	1,95	0,14
23	l	1,82	t	1,67	h	1,90	0,14
24	t	1,63	i	1,61	t	1,65	0,13
25	s	1,19	č	1,46	č	1,32	0,11
26	č	1,19	š	1,44	š	1,31	0,11
27	ú	1,18	ž	1,27	ď	1,17	0,11
28	x	1,15	ď	1,26	ž	1,12	0,10
29	ie	1,12	ie	0,88	ie	1,00	0,10
30	ď	1,08	x	0,79	x	0,97	0,10
31	ž	0,98	c	0,71	ú	0,90	0,09
32	c	0,84	ú	0,63	c	0,77	0,09
33	é	0,54	ia	0,44	é	0,45	0,07
34	r	0,48	g	0,38	ia	0,44	0,06
35	ia	0,45	e	0,36	g	0,39	0,06
36	f	0,43	f	0,29	f	0,36	0,06
37	l	0,41	l	0,15	r	0,29	0,05
38	g	0,41	z	0,14	l	0,28	0,05
39	z	0,16	uo	0,13	z	0,15	0,04
40	uo	0,14	r	0,11	uo	0,13	0,03
41	ř	0,09	ä	0,08	ä	0,08	0,03
42	ä	0,08	ř	0,04	ř	0,06	0,03
43	í	0,05	z	0,04	z	0,03	0,00
44	í	0,02	iu	0,00	í	0,02	0,00
45	ó	0,02	ó	0,00	ó	0,01	0,00
46	iu	0,00	í	0,00	iu	0,00	0,00

V stĺpci I uvádzame priemerné hodnoty z nášho súboru (poézia M. Rúfusa a M. Válka), v stĺpci II priemerné hodnoty zo súboru J. Bosáka, c. m. (próza — rozprávky).

hlásky *s* (5,31 % : 3,93 %).²⁵ Frekvencie ostatných hlások sa pohybujú skoro pravidelne v oblasti aleatorických výkyvov.

Výsledky štatistických rozborov jazyka poézie a prózy nás privádzajú k týmto záverom:

1. Hierarchia hlások (resp. foném) v jazyku poézie a v neutrálnom súbore ukazuje takmer ten istý obraz. Básnik pri komponovaní svojho diela môže robiť len taký výber stavebných jednotiek, aký mu dovoľuje a umožňuje sám jazyk. Preto frekvencia hlások (foném) v jazyku poézie nevykazuje väčšie odchýlky od frekvencie v samotnom jazyku.

2. Markantnejší rozdiel vo frekvencii hlások (foném) v jazyku poézie a prózy sa prejavuje vo vyššej samohláskovitosti prózy. V poézii sa však vokály rovnomernejšie zapájajú do výstavby textu. V poézii — na rozdiel od prózy — sa príznakovo využívajú hlásky zvukovo najpriebornejšie, najmä spoluhlásky *r*, *s*. To, pravda, nevylučuje, že v konkrétnych textoch (v nižších súboroch) nemôžu byť iné, ba priam až protikladné hodnoty frekvencie určitých hlások (foném).

*

Sme si vedomí toho, že výsledky dosiahnuté rozborom frekvencie hlások nemožno absolutizovať, lebo hláska je len základným materiálom zvukovej stavby jazykového prejavu. Jednako však i takýto pohľad na hláskovú štruktúru umeleckého diela môže poskytnúť zaujímavý obraz jazykovedcovi, ale i literárnej vede a autorom.

DIE FREQUENZ DER LAUTE IN DER SPRACHE DER ZEITGENÖSSISCHEN SLOWAKISCHEN POESIE

Zusammenfassung

Der Autor untersucht die Frequenz der Laute in der Sprache der zeitgenössischen slowakischen Poesie auf Grundlage des Schaffens von M. Rúfus und M. Válek. Er stellt auf Grundlage der Vergleichung der Frequenz der Laute im freien und im gebundenen Vers fest, daß im freien Vers ein größeres Vorkommen der Vokale als in den Gedichten mit gebundenem Vers ist, welcher die maximale Milderung der Kombinationen der Laute nicht gestattet.

Der Verfasser kommt mit der Vergleichung der statistischen Analysen der Sprache der Poesie und der Prosa zu diesen Schlüssen an:

²⁵ Ako vidno, spoluhláska *s* — hoci sa podľa teórie lubozvučnosti hlások hodnotí ako kakofonická — môže sa pre svoju priebornosť v poézii využiť; v básnickom jazyku môže dostať novú funkciu ako charakteristický šum v zmysle zvukového symbolu pre určité deje a javy.

Vysokú frekvenciu tejto spoluhlásky v poézii môžeme ďalej vysvetliť vyššou spoluhláskovitosťou poézie. Vyššia frekvencia spoluhlások sa prejavuje značným zvýšením frekvencie spoluhlások najfrekventovanejších (teda hlavne *s*).

1. Die Frequenz der Laute in der Sprache der Poesie und im neutralen Komplex zeigt fast dasselbe Bild. Der Dichter kann beim Schreiben seines Werkes nur diese Auswahl der Baueinheiten machen, die ihm allein die Sprache gestattet und ermöglicht. Deshalb weist die Frequenz der Laute in der Sprache der Poesie größere Abweichungen von der Frequenz in dieser Sprache nicht aus.

2. Die Frequenz der Selbstlaute ist höher in der Sprache der Prosa als in derjenigen der Poesie. In der Poesie schalten jedoch die Selbstlaute gleichmäßiger in der Aufbau des Textes ein. In der Poesie — gegenüber der Prosa — werden die Laute symptomatisch ausgenützt, die lautlich am durchdringendsten sind (z. B. die Mitlaute *r*, *s*). Natürlich, schließt das nicht aus, daß im konkreten Text (in niederen Komplexen: in den Gedichten, Strophen, Versen) andere, sogar entgegengesetzte Werte der Frequenz bestimmter Laute nicht sein können.

O OSOBITNÝCH TYPOCH SPOJENÍ VIET

JOZEF MLACEK

Problematika súvetia a vyšších syntaktických, prípadne prehovorových jednotiek sa v slovenskej jazykovede rieši aspoň sporadicky. Predsa však ostávajú viaceré miesta, ktoré teória uspokojivo nevyčerpáva a ktoré sa dosť ťažko včleňujú do štruktúry jazykových jednotiek. Takáto situácia si priamo vynucuje, aby sa nedoriešené problémy rozpracúvali a aby sa tak spresňoval náš pohľad na celý jazykový systém.

V tomto príspevku sa chceme venovať viacej alebo menej frekventovaným, ale svojou syntaktickou štruktúrou vždy osobitným typom spojení viet. Budeme preberať také spojenia viet, v ktorých stoja z rozmanitých hľadísk (napr. modálneho, syntaktického) nerovnorodé vety, a zároveň budeme sledovať, o aké rozmanité druhy rozdielov medzi spájanými vetami zvyčajne ide. Naším cieľom teda bude pokus o odlíšenie súvetia od iných typov spojení viet, medzi ktorými nie je taká významová a gramatická spätosť, aká konštituuje súvetie ako osobitný, gramatikalizovaný typ spojenia viet.

Už V. Blanár¹ konštatoval, že všetky spojenia viet ťažko možno bez zvyšku rozdeliť do dvoch známych skupín súvetí: na priraďovacie súvetie a podradovacie súvetie. V. Blanár hovorí v citovaných prácach ešte o tzv. príznakovom pripájaní a špeciálne o vetnom pričlenení. Vetné pričlenenie hodnotí ako príznakové spájanie viet do súvetí. O charaktere týchto spojení píše: „Myšlienky sa prejavujú až v priebehu reči, takže vzniká syntaktický útvar nie pevne skĺbený, s niektorými časťami voľnejšie pripojenými. Príčiny takejto pretŕhanej vetnej stavby môžu byť rozličné. Obyčajne je prejavom silného citového dôrazu. Niekedy akoby sa hovoriacemu vybavovali myšlienkové vzťahy vždy postupne.“²

Proti Blanárovmu vyčleňovaniu pričleňovacieho vzťahu ako jedného zo základných typov spojenia viet sa postavil F. Kopečný, ktorý mu vyčíta príliš široké chápanie a nevyhranenosť oproti ostatným základným typom

¹ V. Blanár, *Vetné pričlenenie*, Jazykovedné štúdie I, 1956, 179—212; Tenže, *Príznakové a bezpríznakové pripájanie v stavbe vety*, Ezikovedski izsledvanija v čest na akad. St. Mladenov, Sofia 1957, 393—401.

² V. Blanár, *Vetné pričlenenie*, JŠ I, 1956, 183.

spojenia viet.³ V. Blanár však zdôrazňuje závažnosť a dosah riešenia týchto otázok i pre samotnú syntaktickú teóriu, keď píše: „Teória vetnej a syntagmatickej stavby sa vybuďovala na rozборе bezpríznačových spojení ako štylisticky neutrálnych. Je to správne potiaľ, pokiaľ sa tieto základné postupy nepokladajú za výlučné. Príznačové pripájanie je dôležitým štylistickým prostriedkom každého spisovného jazyka.“⁴ Svoje stanovisko formuloval V. Blanár aj v priamej odpovedi F. Kopečného.⁵ Najzávažnejšie z jeho príspevku ostáva to, že pričlenenie považuje za syntakticko-štylistický vzťah, ktorý je v prehovore vždy osobitne podmienený, napr. subjektívnou modálnosťou výpovede.

I keď pri vzťahu pojmov vetné pričlenenie a príznačové spájanie viet považuje V. Blanár druhý z nich za nadradený, pri ďalších výkladoch venuje pozornosť najmä vetnému pričleneniu. Z jeho citovanej práce však vidno, že pojem príznačové spájanie viet treba chápať širšie.⁶

V tomto článku sa chceme venovať jednak takým prípadom príznačových spojení viet, ktoré možno zaradiť do vetného pričlenenia, ale najmä takým prípadom, v ktorých nejde o pričlenenie a zároveň nemožno tieto spojenia viet považovať za obvyklé typy súvetí. Ide predvažne o veľmi frekventované, najčastejšie bezspojkové súvetia a zložené súvetia alebo zložené spojenia viet. Celkovo rozdeľujeme tieto prípady do troch skupín, a to podľa toho, akého druhu sú rozdiely medzi spojenými vetami:

1. Spojenia takých viet, medzi ktorými sú rozdiely v modalite. Ide napr. o takéto kombinácie spojení: oznamovacia veta a opytovacia veta, oznamovacia veta a veta zvolacieho charakteru, oznamovacia veta a žiadacia veta, rozkazovacia veta a želacia veta a podobne.

2. Spojenia takých viet, medzi ktorými sú rozdiely v syntaktickej rovine. Ide napr. o spojenia: oslovenie a veta, veta a parentéza, veta a citoslovná veta.

³ „Podobne se někdy mluví o přičleňovacím vztahu, nejnověji na př. Blanár. Tento pojem by byl vhodný, kdybychom jej přesně a úže specifikovali, snad na nepravé vedlejší věty. Jinak stěží dostaneme zřetelné vymezení. Mnoho z typů jmenovaných Blanárem zapadne dobře do obvyklých koordinačních a někdy determinacních schemat. Ani při nejužším vymezení nedostaneme přirozeně zcela nový základní vztah, který by bylo možno postavit na stejnou rovinu se třemi najzákladnějšími vztahy koordinace, determinace a predikace. Jde o užitečné upozornění na svéráznou oblast uvnitř koordinace nebo na pomezí mezi ní a determinací.“ (F. Kopečný, *Základní pojmy souvztažnosti syntaktické*, O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, 216.)

⁴ V. Blanár, *Príznačové a bezpríznačové pripájanie v stavbe vety*, Ezikovedski izsledvanija v čest na akad. St. Mladenov, Sofia 1957, 394.

⁵ Porov.: Shrnutí diskuse, O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, 257. — Kopečného poznámky sa týkajú Blanárovho staršieho poňatia, ktoré je v štúdiu *Vetné pričlenenie*.

⁶ V štúdiu *Vetné pričlenenie* hovorí: „Príznačovým pripájaním viet rozumieme vetné pričlenenie.“ (c. m., 182) Ale v druhom citovanom článku (porov. pozn. 4, 393) pokladá pričlenenie za základný, nie teda jediný prípad príznačového pripájania.

3. Spojenie takých viet, medzi ktorými sú rozdiely v kontextovopostupovej rovine. Sú to napr. spojenia priamej a nepriamej reči alebo polopriamej a nepriamej reči atď.

Viaceré z uvádzaných typov spojení viet možno dosť jednoznačne zaradiť do užšieho pojmu súvetie, ale viaceré z nich ťažko možno sem začleniť. K tejto otázke sa vrátíme krátkymi poznámkami jednak pri preberaní jednotlivých typov spojenia viet, jednak na konci, po prebratí celej nadhodenej problematiky.

I. Spojenia viet, medzi ktorými sú rozdiely v modalite

Na častý rozdiel v modalite dvoch spájajúcich sa viet upozornil už V. Blanár. Píše: „Pričleňujúca a pričlenená výpoveď sa odlišujú vzhľadom ku skutočnosti. Nerovnaký modálny plán má gramatický odraz najmä v nerovnakom spôsobe u prísudkov obidvoch viet.“⁷ Túto stránku zdôraznil V. Blanár aj v druhom citovanom článku o príznakovom pripájaní, keď píše: „Príznakové pripájanie patrí medzi prostriedky na vyjadrenie niektorých modálnych vzťahov.“⁸ Ukáže sa ďalej, že modálne rozdiely medzi dvoma spojenými vetami nie sú iba v prípadoch, keď ide o vetné pričlenenie, ale aj v mnohých ďalších, ktoré možno dosť zreteľne zaradiť do niektorého z typov priradovacieho alebo podradovacieho súvetia. Zároveň treba s V. Blanárom upozorniť, že rozdiely v modalite spájajúcich sa viet nie sú nevyhnutnou vlastnosťou pričleňovania. Existujú i také pričleňovacie súvetia, v ktorých majú všetky vety rovnaký modálny charakter.⁹

1. Spojenia oznamovacích viet s inými typmi viet.

a) Oznamovacie a opytovacie vety:

Máte plno známych, prečo za niekým nezájdete alebo nenapíšete? (Kučel) — Stahujú, nevidíš? (Kučel) — Pán páter Strašífták sa ti hrozil, videl si? (Hečko) — Potom utečiem, vieš? (Čeretková-Gallová) — To mi vysvetlíš, rozumieš? (Čeretková-Gallová) — „A vy nie ste tunajší, ale z cudzieho kraja — kto vás zastúpi?“ (Kukučín) — Musíš na ňu dávať pozor, rozumieš? (Blažková) — Ohmatávam si brucho, stehná, nohy a čudujem sa — sú to moje nohy? (Mňačko) — Vidíš, čo si zvitázil? (Chudoba) — Ale myslím si svoje, vieš? (Karvaš) — Ani som nevedel, že máš dcéru, ty si sa oženil? (Červeň) — Slečna, počkám na vás, kedy končíte? (Balgha) — Otec nerozkazuje, čo je s ním? (Kováčik) — Keby mala aspoň mamku, ale bez mamky ktože ju polutuje? (Gregorová) — Trpnu mi nohy, dlho ešte? (Ponická)

b) Oznamovacie a žiadacie vety:

Neboj sa, dám pozor. (Kučel) — Tak poď, pôjdeme. (Kučel) — Bež domov, dnes sa ti už neoplatí robiť. (Kučel) — Budeme otvárať ústa, len počkaj. (Urban) — Ktorí viete,

⁷ V. Blanár, *Vetné pričlenenie*, JŠ I, 1956, 198.

⁸ V. Blanár, *Príznakové a bezpríznakové pripájanie v stavbe vety*, Jazykovedski izsledvanija v čest na akad. St. Mladenov, Sofia 1957, 393.

⁹ V. Blanár, *Vetné pričlenenie*, JŠ I, 1956, 188.

nepovedzte! (Hečko) — Kto je smädný, nech si nalcje. (Hečko) — Všetko unesieme, len sa majme radi. (Hečko) — Pod, vyspíme sa. (Chrobák) — „Dávajte mu piškóty, a nestučnie.“ (Kukučín) — „Pozrite ten jarok pod slakom — ide rovno do potoka.“ (Kukučín) — „Ja mu smrti nevinšujem, nemyslíte si!“ (Kukučín) — Neboj sa, neprezradím ta. (Chudoba) — Neboj sa, pes je uviazaný. (Chudoba) — Podaj mi ruku a daj si pozor, sú tu korene. (Chudoba) — Prines korčule, uvidíme. (Ondrejov) — Dívaj sa pod nohy, hlava sa nezakrúti. (Ondrejov) — Počúvajte ho, možno ešte nestratil všetok rozum! (Červeň) — Ak nemôže, nech nečaká! (Červeň) — Veď povedz, už nie si malý chlapček! (Balgha) — Keď je ti náhlo, tak utekaj! (Jégé) — Uvidíš, chod len pekne domov. (Letz) — Veď trafím, ty len chod, nezdržuj sa. (Ponická) — Jednako hádam neskoršie, pouvažujte! (Horák) — Tebe už vinohrad nepatrí, nestaraj sa oň! (Šíkula)

c) Oznamovacie vety a vety zvolacieho rázu:

„Keď agát kvitne, to vám je vôňa!“ (Kukučín) — Ja sa i hanbím za to — ale keď je ona taká čudná! (Podjavorinská) — Hubíte zvieratá, to je hriech! (Ondrejov) — Z kufru vytiahol zväzok náčinia, rozbalil — čo všetko tam bolo! (Morie) — Potom vás len zavolajú z mesta — a čože taký ako vy narobí v žatve?! (Bednár) — Nezastali, prečo by mali zastať? (Mináč) — Pravda je v nás — kto nám dal právo veriť tomu? (Mináč) — Pravdaže, je tu volajaký Zdeno, ako by nemal byť? (Mňačko) — Marína, Detvan, Smrť Jánošíkova, Verše Janka Kráľa, Reštavrácia — ktoré pokolenie dalo viac? (Matuska)

Spomedzi spojení oznamovacích viet s inými typmi viet sa ukazujú ako najfrekventovanejšie spojenia oznamovacích viet s opytovacími. Medzi žiadačiami sú častejšie rozkazovacie, pretože ide o spojenia, ktoré sa vyskytujú v dialógu, adresujú sa prítomnému prijímateľovi. Časté sú medzi nimi také spojenia, v ktorých sa znižuje komunikatívna platnosť rozkazovacej vety. Možno tu hovoriť o čiastočnej strate vetnej platnosti, pretože tieto vety sú akoby na prechode k časticiam alebo modálnym slovám¹⁰ Ide tu najmä o vety: *počúvaj, nemyslíte si, povedz, neboj sa* atď. Inokedy naopak stráca vetnú platnosť uvádzacia oznamovacia veta.¹¹ Pokiaľ sme vyčlenili zvolacie vety v kombinácii s oznamovacími, máme tu na mysli protiklad citovo neutrálnych oznamovacích alebo iných viet proti ich citovým variantom. Nehodnotíme ich tu ako samostatný modálny typ viet na tej istej úrovni, ako sú ostatné typy viet.¹²

2. Kombinácie spojení žiadačích a opytovacích viet.

Do tejto skupiny zaraďujeme pomerne rozmanité spôsoby spojenia viet (okrem oznamovacích). Môže ísť napr. o spojenie: rozkazovacia veta a opytovacia veta, rozkazovacia veta a želacia veta a pod. Tieto typy nie sú také

¹⁰ Porov. k tomu napr. M. Zatočkaňuk, *Neosobní predikativa a útvary příbuzné zvláště v ruštině*, Rozpravy ČSAV, Praha 1965, 6.

¹¹ Porov. F. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 286.

¹² Porov. J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1964, 21: „Tzv. věty, zvolací netvoří samostatný typ vět podle postoje mluvčího. Zvolacími se mohou stát věty oznamovací, tázaací nebo rozkazovací, změní-li se jejich nepříznačková intonace v kadenci nebo antikadenci příznačkovou. Bývá tomu tak při citovém zaujetí mluvčího.“

časté ako spojenia týchto viet s oznamovacími, a preto ich uvádzame nerozčlenené.

Príklady:

Povedz, prečo to robíš? (Urban) — My počkajme, nech si páni s pánni ruky popodávajú! (Hečko) — Pod, nech si ťa objímam. (Hečko) — Vieš čo, hybaj do hája! (Čerretková-Gallová) — Zabudni — ako treba zabudnúť? (Mináč) — Pod sem, nech ťa vyobšívam! (Ondrejov) — Kde sú tí páni — nech sa mi prídu predstaviť! (Karvaš) — Ale počuj, nemal by si ty vlastne byť na druhom svete? (Karvaš) — Povedz nám, čo dobrého, čo zlého sme ti priniesli? (Jašík) — Tak ma pustte, nech poumývam. (Jašík) — Ale pomyslite si, čo tento zas nevykázal? (Kalinčiak) — Edita, povedzte mi, prečo ste vy taká vážna? (Vámoš) — Jednako, Anda, povedzte, čo vás priviedlo k takému rozhodnutiu? (Horák) — Zoberte dvoch-troch zo stavebnej skupiny, nech upravia ten kanál. (Ponicák) — Zahod to, počuješ? (Šikula) — Choď, nech je s tým už pokoj! (Bednár)

Z týchto príkladov sú pozoruhodné najmä spojenia žiadacích a opytovacích viet. Môžu nám totiž pomôcť aj pri určení hraníc medzi hocíjakým spojením viet a súvetím ako špecifickým typom spojenia viet. Uvedme si napr. tri podobné spojenia viet:

<i>Povedz, či si tam bol!</i>	rozkazovacia veta s nepriamou otázkou
<i>Povedz, kde si bol?</i>	rozkazovacia veta s dopĺňacou otázkou
<i>Povedz, bol si tam?</i>	rozkazovac a veta so zisťovacou otázkou

Ak si všimneme intonačnú schému týchto spojení viet, zistíme, že sú medzi nimi podstatné rozdiely. Prvé spojenie — *Povedz, či si tam bol!* — sa zvyčajne realizuje bez pauzy po prvej vete a druhá veta aj melodicky nadväzuje na prvú. V druhom spojení — *Povedz, kde si bol?* — môže sa uplatniť dvojaká intonačná schéma: a) bez pauzy, b) s pauzou, ktorú sprevádza kadencia na konci prvej vety a zdvihnutie hlasu na začiatku druhej vety. V písanej reči sa táto dvojaká možnosť prejaví výkričníkom alebo otáznikom na konci druhej vety. Pri treťom spojení viet — *Povedz, bol si tam?* — môže ísť opäť iba o jednu intonačnú realizáciu, totiž po prvej vete je pauza, sprevádzaná vyššie uvedenými melodickými zmenami.

V *Slovenskej gramatike* Paulinyho—Ružičku—Štolca sa neprihliada pri definovaní súvetia k intonácii. Súvetie sa definuje ako „tesné spojenie dvoch alebo niekoľkých jednoduchých viet, ktoré vyjadrujú jednu zložitú myšlienku“.¹³ V českej syntaktickej literatúre sa pri vymedzovaní súvetia nezabúda ani na intonáciu. Napr. v *Skladbe spisovnej češtiny* sa uvádza: „Základním prostředkem, kterým se sepětí vět realizuje, je intonační ztvárnění souvětí jako jednoho celku a ztráta samostatné intonace jednotlivých vět.“ (podě. autori — J. M.)¹⁴ Alebo v *Základoch českej skladby* F. Kopečného sa

¹³ E. Pauliny—J. Ružička—J. Štolc, *Slovenská gramatika*, štvrté, prepracované a doplnené vydanie, Bratislava 1963, 400.

¹⁴ J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1964, 242.

píše: „A ani v nejvolnějších spojeních nechybí konečné pojítka všech vět v jediný složitější celek, jednotná kadenční intonace.“¹⁵ F. Kopečný dokonce hovorí, že rozbitie jednotnej intonácie súvetia (napr. pri zmenách vo vetoslede) môže mať za následok rozbitie súvetia.¹⁶ Nutnosť intonačného vymedzenia súvetia zdôrazňuje v ruskej skladbe A. M. Peškovskij¹⁷ i najnovšia univerzitná práca o súčasnej ruštine.¹⁸

O funkcii intonácie v súvetí hovorí vo svojej monografii F. Daneš.¹⁹ Ako charakteristický typ intonácie na konci prvej alebo ďalšej (nie poslednej) vety v podradovacom súvetí uvádza polokadenciu.²⁰ Medzi vetami v priradovacom súvetí sa môže uplatniť alebo polokadencia alebo príznakový variant konkluzívnej kadencie. Realizácia každej z týchto dvoch možností vedie k iným dôsledkom. F. Daneš píše: „Konklusivní kadence příznaková věty osamostatňuje a na rozdíl od stoupavé polokadence obsahové vztahy obou vět spíše zastírá (přesněji: neupozorňuje na ně), kdežto stoupavá polokadence tím, že signalisuje zřetelně a jednoznačně pokračování, na tyto vztahy upozorňuje.“²¹

Podľa uvedeného teda predpokladáme, že v zvukovej realizácii určitých typov intonácie medzi vetami v súvetí ide sa pri uvoľňovaní medzivetných vzťahov od polokadencie ako príznaku tesného spätia (v podradovacom súvetí) cez dvojakú možnosť v priradovacom súvetí (stúpavá polokadencia alebo príznaková konkluzívna kadencia) až k úplne voľnému vzťahu, pri ktorom si každá veta zachováva vlastnú intonáciu, a teda i nekonečná veta sa končí konkluzívnou kadenciou alebo antikadenciou. Zdá sa, že intonačné stvárnenie možno vhodne využiť pri riešení nášho problému, totiž pri určení hraníc medzi súvetím ako viac alebo menej gramatikalizovaným spojením viet a hocijakým iným typom spojenia viet.

Ukazuje sa teda vhodným doplniť definíciu súvetia i v slovenskej skladbe v tom zmysle, že je to spojenie dvoch alebo viacerých viet, ktoré vyjadrujú jednu zložitú myšlienku a obsahujú iba jednu končiacu intonáciu (bezpríznakovú konkluzívnu kadenciu alebo antikadenciu). Môže pritom ísť o úplné splynutie dvoch viet do jednej intonačnej štruktúry, najmä keď je prvá z viet jednoslovná, alebo o ich spojenie polokadenciou na konci prvej vety súvetia. Z hore rozoberaných troch spojení viet možno podľa tohto kritéria prvé celkom zaradiť medzi súvetia, kým tretie spojenie by do súvetia nepatrilo. Druhé

¹⁵ F. Kopečný, c. d., 281.

¹⁶ F. Kopečný, c. d., 281.

¹⁷ A. M. Peškovskij, *Russkij sintaksis v naučnom osvěščeniji*⁶, Moskva 1938, 408 až 409.

¹⁸ *Sovremennij russkij jazyk*. Časť II, pod red. Je. M. Galkinovej-Fedorukovovej, Moskva 1964, 522—523.

¹⁹ F. Daneš, *Intonace a věta ve spisovné češtině*, Praha 1957.

²⁰ F. Daneš, c. d., 107.

²¹ F. Daneš, c. d., 100.

z nich (s doplňovacou otázkou) je prechodným typom. Jeho zaradenie bude závisieť od toho, ktorým z dvoch možných spôsobov intonačného stvárnenia sa bude realizovať. Takéto riešenie sa zdá výhodné i napriek tomu, že z hľadiska syntagmatického druhá veta v uvedených spojeniach je vlastne vedľajšou vetou predmetovou. Pri treťom type ide o zdanlivé protirečenie, ale ak prihliadneme napr. k vzťahom medzi uvádzacou vetou a priamou rečou, nachádzame tam paralelný prípad. Z hľadiska vetnočlenského je to tiež vzťah predmetový, ale za súvetie toto spojenie viet slovenská skladba nepovažuje.

II. Spojenia viet, medzi ktorými sú rozdiely v syntaktickej rovine spojených viet

Osobitnú pozornosť venoval týmto typom spojenia viet J. Ružička.²² Medzi výrazy a vety, ktoré nie sú na tej istej syntaktickej rovine ako základná veta, zaraďuje J. Ružička oslovenie, citoslovčia a vložky. I keď sa na základe tohto jedného spoločného znaku dajú vedľa seba zaradiť, zreteľne vidno medzi osloveniami a citoslovcami na jednej strane a vložkou na druhej strane zásadný rozdiel. Preto rozdelíme túto skupinu spojení viet na dve.

1. Spojenie vety s oslovením alebo citoslovcom.

O oslovení a jeho vzťahu k vete, ktorá pri ňom stojí, J. Ružička píše: „Obsahové spätie oslovenia a vety, ku ktorej sa oslovenie viaže, je celkom iné ako obsahové spätie dvoch samostatných viet tvoriacich súvetie.“²³ A ďalej pokračuje: „Oslovenie je teda jazyková jednotka, nachádzajúca sa na inej rovine než vety, ktorými vyjadrujeme svoje myšlienky. Preto oslovenie nie je gramaticky spojené s vetou, ku ktorej sa viaže, ani s ňou netvorí súvetie.“²⁴ Podobne kvalifikuje spojenie oslovenia a pripojenej vety A. M. Peškovskij, pravda, jeho výklad je značne psychologizujúci.²⁵ Pozoruhodná je pritom v jeho diele jedna myšlienka v tejto súvislosti. V protiklade s niektorými súčasnými teóriami, ktoré neprpisujú osloveniu nijakú komunikáciu²⁶ (podľa nich oslovenie nie je nositeľom komunikácie, ale iba pripravuje komunikáciu), A. M. Peškovskij okrem nadväzovacej, kontaktovej funkcie pripisuje osloveniu aspoň v niektorých prípadoch i komunikatívnu funkciu, konkrétne kvalifikujúcu.²⁷

²² J. Ružička, *K rozboru vety. O výrazoch, ktoré nie sú gramaticky spojené s vetou*, SR 18, 1952—1953, 257n.

²³ J. Ružička, c. m., 263.

²⁴ J. Ružička, c. m., 264.

²⁵ A. M. Peškovskij, c. d., 369—370.

²⁶ Porov. F. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 293.

²⁷ A. M. Peškovskij, c. d., 369.

Uvedme len niekoľko príkladov z excerpovaných spisovateľov:

Mama, a prečo tu oni stoja? (Kužel) — Chlapci, prečo klamete? (Urban) — Sed, Vendelko, nikto ti neublízuje, ani ty neublížuj! (Hečko) — Podme, panstvo, podme! (Hečko) — Pust' ma, Michal. (Chudoba) — Ondro, aspoň sa zasmej! (Sever)

Aspoň pri niektorých z uvedených oslovení (Vendelko, Ondro, panstvo) je hodnotiaca funkcia popri nadväzovacej pomerne zreteľná. Túto funkciu pripisuje osloveniu i nová gramatika súčasného ruského jazyka.²⁸

Spojenia citosloviec s pripojenou vetou sú predchádzajúcim prípadom pomerne blízke. Pravdaže, neobstojí ani tu celkom Peškovského psychologizujúci výklad. Citoslovca totiž nepovažuje za vety preto, lebo nevyjadrujú predstavy, myšlienky, ale city.²⁹ Proti zaradeniu spojení oslovenia alebo citoslovca s pripojenou vetou medzi súvetia dosť jednoznačne hovorí i spomenuté už intonačné hladisko.

2. Spojenie vety s vložkou.

O vzťahu parentézy k ostatnému textu J. Ružička hovorí: „Vložky, bez ohľadu na svoj rozsah, gramaticky nesúvisia s vetou, do ktorej sa vkladajú. Aj obsahová súvislosť medzi vložkou a vetou, do ktorej sa vkladá, je voľnejšia, než je súvislosť medzi vetami v súvetí.“³⁰ J. Bauer a M. Grepl formulujú túto problematiku ináč: „Zvláštni skupinu tvorí také súvetí s vloženými (parentetickými) vätami, ktoré môžu mať i podobu vät vedľajších, ale nezačleňujú se do syntaktickej stavby vety, ke ktoré významovĕ patí“;³¹ Pozoruhodná je myšlienka J. Horeckého, ktorý rozdeľuje vsuvky do dvoch skupín z hladiska komunikatívneho: 1. Vsuvky, ktoré dopĺňajú text o detaily. 2. Vsuvky, ktoré vyjadrujú postoj hovoriaceho k obsahu výpovede. Doplňujúce vsuvky nepatria podľa J. Horeckého do vedľajšieho oznamovacieho pásma v každom prípade, ale naopak, niekedy práve zdôrazňujú.³² Z Horeckého článku vyplýva, že pre vsuvku nie je podstatné ani jej umiestnenie,³³ ani gramatická súvislosť so základným textom, ale jej komentujúci alebo doplňujúci charakter. Aj v našom výskume sa ukázalo, že niektoré typy parentéz môžu gramaticky s ostatným textom súvisieť.³⁴ Po konfrontácii Horeckého záverov s našimi vyplýva, že gramatická závislosť, resp. nezávislosť parentézy od základného textu je v syntaxi irelevantná. Rozhodujúca je jej druhotná komunikatívna (najmä komentujúca) platnosť. Aj napriek tomu nemožno ani spojenie tzv. determinatívnej parentézy (v našom chápaní) s vetou zo základného pásma považovať za súvetie. Bránia tomu jednak

²⁸ Porov. pozn. 18, 516.

²⁹ A. M. Peškovskij, c. d., 372.

³⁰ J. Ružička, c. m., 268.

³¹ J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1964, 246.

³² J. Horecký, *Využitie vsuvky v publicistickom štýle*, Otázky žurnalistiky, Martin 1962, 155—164.

³³ J. Horecký, c. m., 157

³⁴ J. Mlacek, *Parentéza a jej členenie*, SR 29, 1964, 279n.

spomenuté funkčné rozdiely, jednak dôsledná intonačná samostatnosť obidvoch viet, základnej i vlozenej. Teda ani spojenie parentézy (podobne i oslovenia a citoslovca) a vety, ku ktorej sa pripája, nedá sa zaradiť medzi súvetia. Ide o osobitné typy spojení viet.³⁵

III. Spojenia viet, ktoré patria do rôznych kontextových postupov

Ako jednu zo základných tendencií súčasnej prózy jazykoveda určuje tendenciu po silnom zblížovaní dvoch základných vyjadrovacích pásiem, pásma rozprávača a pásma postáv.³⁶ M. Darovec dokonca hovorí, že autorská reč alebo polopráma reč sa niekedy stretá s priamou rečou aj v jednom súvetí.³⁷ Opäť tu dochádza k osobitnému typu spojenia viet, ktoré nemožno celkom zaradiť ani do jedného z tradovaných typov súvetia.³⁸

Najčastejším z týchto typov spojenia viet, do ktorých vstupujú vety z nerovnakej kontextovopostupovej roviny, sú spojenia autorskej reči (nepriamej reči) a priamej reči. Pôjde predovšetkým o prípady tzv. nevlastnej alebo nepravej priamej reči. Prípady s vlastnou alebo pravou priamou rečou (oddelenou veľmi výrazne interpunkciou od reči rozprávača) nebudeme preberať, pretože sú v nich veľmi výrazné dištingtívne ukazovatele, ktoré zreteľne rozčleňujú toto spojenie na dve časti. Pri nepravej priamej reči však takýchto explicitných ukazovateľov niet, a tak formálne každé takéto spojenie pripomína súvetie.

Príklady spojenia autorskej reči a priamej reči:

Pomaľým dôstojným krokom prišiel za ním kohút a zvedavo naklonil hlavu — a ty si kto? (Kužel) — Keď sa najedol, vyviedla ho pred chalupu a ukázala — tamtá strecha, vidíš? (Kužel) — Mama si spôsobne utiera ústa, aké je pivo, Jožko, mne sa zdá, že výborné. (Čeretková-Gallová) — Prídem, povedala, ja nevyneškám žiadne športové podujatie. (Moric) — Roľník sa smeje do hrsti, len ma presvedčajte, vydržím aj sto rokov, kým sa dám presvedčiť. (Mináč) — A ona sa naozaj rozplakala, ty nič nechápeš, hovorila mi medzi plačom, chcela som ňu vidieť, nedá sa to pochopiť? (Mináč)

Zaujímavým prípadom je spojenie, pri ktorom sa vynechávajú uvádzacie vety a takýto súvetný celok zahrnie vlastne celý dialóg:

³⁵ Na vzájomnú blízkosť medzi parentézou a pričlenením ukázal už V. Blanár v citovanom článku *Príznakové a bezpríznakové pripájanie v stavbe vety*, *Ezikovedski izsledvanija v čest na akad. St. Mladenov*, Sofia 1957, 399.

³⁶ Porov. L. Doležel, *O stylu moderní české prózy*, Praha 1960, 63, 103; M. Šalingová *Štruktúra textu epickéj prózy. Otázky prózy*, *Litteraria V*, 1962, 84; M. Darovec, *Kontextové postupy v próze D. Tatarku*, *Litteraria VI*, 1963, 252—287.

³⁷ M. Darovec, c. m., 282, 285.

³⁸ Niektorými z týchto otázok sa zaoberali na konferencii o jazyku a štýle súčasnej slovenskej prózy (Smolenice jún 1964) M. Darovec a F. Kočíš, ako o tom svedčí referát o tejto konferencii (J. Mistrík, *Konferencia o jazyku a štýle súčasnej prózy*, *SR 29*, 1964, 360—361).

Dobry večer, pán sused, aj vy idete k nám na televíziu?, dobry večer, súdruh učiteľ, idem, idem, ak ma nevyženiete, a čože je nového vo svete, ale to viete, nič dobrého, a ja vám poviem prečo, preto, lebo svet neriadia takí drobní obyčajní ľudia, ako sme my, no povedzte, chcelo by sa niekomu hádať sa alebo nedajbože viesť vojnu, keby mal toľko všedných každodenných starostí ako my? (Kužel)

Menej častým typom sú spojenia viet, v ktorých sa s autorskou rečou alebo s priamou rečou spája polopriama reč. Práve takéto spojenia možno označiť za najjemnejší prechod medzi pásmom rozprávača a pásmom postáv. Zriedkavo sa vyskytnú i také spojenia, v ktorých sú zastúpené všetky tri kontextové postupy, alebo také, v ktorých sa k polopriamej reči (suplujúcej niekedy autorskú reč) pripájajú formou priamej reči podané výpovede dvoch postáv.

Príklady:

Fajolo mlčky krácal k stolu, zápasil v sebe samom, či si má začať s niektorou brigádničkou — možno ho vysmeje, či si nemá začať — vysmejú ho iní, možno i brigádničky — len keby sa to dalo tak, pánabeka!, aby neurazil Belu. (Bednár) — Jano sa strhol, fakt, nemá kde bývať. (Kužel) — Mali by kuchárku, -- namietol sviatočne Amerikán, — kým sa variť nepriučí. (Tatarka) — Keď vyložila Magda na stól misu, Verona rozhodla ruky, nie, nezje ani kústik. (Lazarová) — A jednako, povedal, nevie, čo je to, či teplo alebo oheň, alebo začne prúdiť miazga. (prekl. B. Hečko)

Väčšina z týchto a podobných spojení viet, ktoré bývajú veľmi časté a rozmnožovať ich nechceme len kvôli miestu, sa nedá zaradiť medzi súvetia. Prekáža v tom jednak ich vnútorný významový vzťah, ktorý je aj tu iný, než býva medzi vetami v priradovacom a podradovacom súvetí, jednak výrazná intonačná samostatnosť. Sú však i prechodné útvary. L. Doležel o nich píše: „Protože nevlastní přímá řeč není od autorské řeči ostře oddělena grafickými znaky, může s ní splynout v jedné větě nebo souvětí (intonačně uzavřeném celku). V tomto případě ztrácí nevlastní přímá řeč svou syntaktickou samostatnost a vytváří velmi plynulý přechod od autorské řeči k promluvě postavy.“³⁹ Niečo podobné platí aj o spojeniach s polopriamou rečou, a teda možno túto tézu zovšeobecniť pre celú rozoberanú skupinu spojení viet.

Popri viac ráz spomínanom intonačnom príznaku ako istom type kritéria pri odlišovaní súvetia od týchto osobitných typov spojenia viet alebo naopak možno ako pomocné kritérium uviesť i možnosť zmeny bezspojkového súvetia na spojkové a naopak. Pri preberaných spojeniach ide o bezspojkové spojenia, ktoré takmer nikdy nemožno premeniť na spojkové. Rôznorodosť viet v spojení — modálna, syntaktická alebo kontextovopostupová — nedovoľuje využívať nejaké explicitné spojovacie prostriedky. O spojeniach II. a III. typu to platí dôsledne.

Treba konštatovať, že pri všetkých rozoberaných typoch spojení viet ide o silno frekventované konštrukcie. Najmä tretí typ je popri rozmanitých bez-

³⁹ L. Doležel a kol., *Knížka o jazyce a stylu soudobé české literatury*, Praha 1962, 42.

spojkových, asociatívne spájaných súvetiach charakteristický pre súčasnú slovenskú prózu. Upozornil na to okrem iných aj J. Mistrík: „V modernej slovenskej próze sa čoraz viac využívajú zložené súvetné útvary, ktoré sa skladajú z asyndeticky priradených jednoduchých viet. I keď sú hranice jednotlivých viet označené formálne rovnako — čiarkou, intonačne a aj gramaticky sa priradené vety môžu veľmi odlišovať. Hranice medzi niektorými vetami vnútri súvetia môžu byť niekde ostrejšie, ako sú medzi celými súvetnými útvarmi.“⁴⁰ Naším cieľom bolo skúmať práve tieto odlišnosti a hranice a zároveň sa pokúsiť o zaradenie týchto javov zo syntaktického hľadiska.

Ukázalo sa, že popri tradične uznávaných priradovacích a podradovacích súvetiach (prípadne i vetnom pričlenení) existuje celý rad rozmanitých typov spojenia viet, ktoré sa zatiaľ nijako neklasifikovali. Ak F. Daneš⁴¹ nevidí čistý typ súvetia založeného na syntaktických vzťahoch ani v priradovacom súvetí, tým menej možno včleniť do pojmu súvetie väčšinu zo skúmaných spojení viet. Nejde tu o ustálené, gramatikalizované typy konštrukcií, a tak ich možno považovať za prechod zo syntaktickej do prehovorovej roviny. Situačná zakotvenosť týchto spojení túto tézu ešte podporuje.

ОБ ОСОБЕННЫХ ТИПАХ СОЕДИНЕНИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Резюме

Статья исходит из тезиса нескольких лингвистов, на основании которого нельзя все типы соединения предложений включать в сложно-сочинённое или в сложно-подчинённое предложение. Сложное предложение определяем как грамматикализованное соединение предложений, выражающее одну сложную мысль и содержащее только одну окончательную интонацию (в конце последнего предложения).

Особыми типами соединения предложений мы считаем:

1. Соединения таких предложений, между которыми имеются различия по модальности (повествовательное + вопросительное предложение и т. д.).

2. Соединения таких предложений, между которыми имеются различия синтаксического уровня. Это касается соединения предложения с междометием, обращением и т. п.

3. Соединения, структура которых построена из предложений различных приемов контекста (прямая речь + полупрямая речь и т. п.).

После применения значащих и формальных критериев приходим к заключению, что указанные типы соединений предложений нельзя считать сложными предложениями.

⁴⁰ J. Mistrík, *K lyrizovanej próze poviedok* Kde pijú dúhy, SR 28, 1963, 83.

⁴¹ F. Daneš, *K vymezení syntaxe*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 41: „... bych chtěl upozornit na to, že tzv. souvětí souřadné je něčím ve své podstatě zcela odlišným od souvětí podřadného (není právě šťastné, že oba tyto jevy nazýváme „souvětím“). Souvětí podřadné je skutečným mluvnickým útvarem, kdežto souvětí souřadné patří spíše do oblastí výstavby vyšších, nadsyntaktických výpovědních celků, je věcí výstavby kontextu (např. jeho třídění je čistě ngramatické, sémantické)“.

MÄKKÉ SYKAVKY VO VÝCHODOSLOVENSKÝCH NÁREČIACH

FERDINAND BUFFA

1. Je všeobecne známe, že východoslovenské nárečia majú tri rady sykaviek: okrem tvrdých sykaviek ďasnových *s, z* a predopodnebných *š, ž*, zhodných vo výslovnosti s celoslovenskými *s, z* a *š, ž*, majú východoslovenské nárečia ešte mäkké *ś, ź* s veľmi charakteristickým zvukom, ktorý sa dosahuje tým, že predná časť jazyka (nie horná časť končeka jazyka ako pri predchádzajúcich *s, z, š, ž*) tvorí úžinu — a to dosť tesnú — s tvrdým výstupkom horných ďasien, pričom pery sa mierne zaokruhľujú (a v porovnaní s pozíciou pri *s, z* trochu vystupujú dopredu). Mohli by sme ich teda nazvať predojazyčnými spoluhláskami, pretože od tvrdých *s, z* sa líšia tým, že úžina sa pri nich posúva trochu dozadu tesne za ďasná a vytvára ju nie horná časť konca jazyka, ale predná časť jazyka hneď za končekom.

Uvedené východoslovenské *ś, ź* sa artikulačne i akusticky líšia od podobných poľských *ś, ź*, ktoré sú stredo­jazyčné, teda značne mäkkšie, ako aj od palatalizovaných ruských a ukrajinských *s, z* v mäkkých pozíciách.¹ Z hľadiska akustického efektu možno východoslovenské *ś, ź* klásť medzi palatálne poľské *ś, ź* a slovenské *š, ž*. (Preto prísne foneticky vzaté a s ohľadom na uvedené poľské a slovenské sykavky mali by sme ich značiť ako *š', ž'*; potom poradie slovanských sykaviek by nám z fonetického hľadiska vychádzalo takto: celoslovenské *s, z*, ruské palatalizované *s', z'*, poľské stredo­jazyčné *ś, ź*, východoslovenské predojazyčné *ś, ź* a celoslovenské *š, ž*, pričom fonetická realizácia napr. *š, ž* je trocha iná u nás a v poľštine.) Posledné slovo tu však môže povedať až experimentálny fonetický výskum.

Z hľadiska fonologického však je vo východoslovenských nárečiach situácia pri sykavkách analogická ako aj v iných slovanských jazykoch s konsonantie-

¹ Uvedené tvrdenie sa zakladá tak na doterajších výskumoch fonetikov (porov. napr. B. Hála, *Úvod do fonetiky*, Praha 1948, 123—4; M. Džuska, *Fonetyka polska I*, Kraków 1950, 86n.), ako aj na mojich pozorovaniach vlastnej výslovnosti svojho *ś (ź)*, ktoré mám z rodného nárečia (Dlhá Lúka pri Bardejove) a z porovnávaní tejto výslovnosti s výslovnosťou poľského *ś (ź)*, ktorú aktívne ovládam. Artikulačný i akustický rozdiel medzi uvedenými hláskami si teda bezprostredne uvedomujem; upozornil ma naň aj doc. dr. Z. Sobierański z Poznane, keď som pri začiatočnom osvojovaní si poľštiny nahrádzal poľské *ś* východoslovenským *ś*. Podobný, ale trocha jemnejší akustický i artikulačný rozdiel je aj medzi slovenským *š (ž)* a poľským *ś (ź)*, pričom však ani vo všetkých slovenských nárečiach nie je realizácia *ś (ź)* úplne rovnaká.

kou mäkkostnou koreláciou, teda ako aj v poľštine a ruštine, kde oproti tvrdým *s, z* stojí ich mäkký protiklad bez ohľadu na jeho prísne fonetickú realizáciu. Preto v rámci našej domácej dialektológie ostávame v označovaní východoslovenských predojazyčných sykaviek pri tradičnom *ś, ź*.

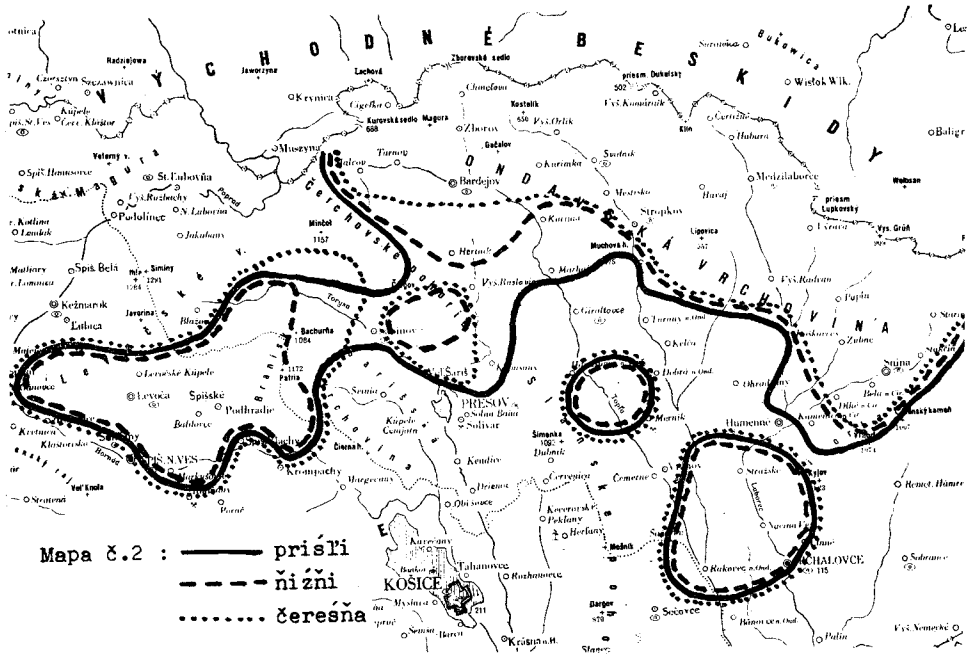
2. Východoslovenské predojazyčné *ś, ź* ako mäkké protiklady tvrdých *s, z* sa vyskytujú vo všetkých historicky mäkkých pozíciách, teda pred terajšou alebo pôvodne mäkkou (presnejšie zmäčkujúcou) samohláskou, a to tak v koreni slova, napr. *šestra, ješeň, sušed, šerco* (srdce), *šivi, širota, mešac* (mesiac, z pôv. **měšecb*), *huš* (z pôv. **gōsb*), *žima, žec* (zat), *žem* alebo *žim, pežezi* a pod., ako aj v morfológiických pozíciách pred zmäčkujúcimi koncovkami, napr. *kosa* — *na koše, koza* — *pri kože, hlas* — *po hlaše, voz* — *na vože, ňisc* — *ňeše* (niesť — nesie), *visc* — *veže* (viezť — vezie) a pod. a pred sufixami začínajúcimi sa na zmäčkujúci vokál, napr. *kosa* — *košisko, pes* — *psík* (psík) a pod.

Tento jav vo východoslovenských nárečiach nie je nový, je pokračovaním starého stavu, pretože dávnejšie, ešte v 13. storočí, väčšina slovenských nárečí mala mäkké protiklady spoluhlások, teda akési zmäčkované spoluhlásky (ako napríklad dnešná ruština); z takýchto zmäčkovaných *s, z* sa vo východoslovenských nárečiach vyvinuli dnešné *ś, ź*. Tento jav musel byť v nich veľmi živý, pretože tieto *ś, ź* vznikli tu aj pred mäkkou spoluhláskou asimiláciou miesta artikulácie (mäkké spoluhlásky sa artikulujú prednou časťou jazyka, takže tesne pred nimi vystupujúce *s, z* artikulované koncom jazyka posúvajú svoju artikuláciu trochu dozadu, na prednú časť a tak vzniká *ś, ź*). Takto máme *ś, ź* pred mäkkými *ň, l*, napr. *śňeh, śňic še* (snívať sa), *ślepi, ślina, huśle, kožle* (kozľa) a pod., ako aj pred pôvodne mäkkými pernými spoluhláskami, napr. *śmenc* (smrť, z pôv. **szmertb*), *śmich* (smiech), *śviňa, śveto* a pod. (Netýka sa to predponových *s-*, *z-*, napr. *zlepíc, zlitac, znižic, zmišac, zbirac* a pod., okrem ojedinelých starších prípadov typu *špivac* a pod., kde vedomie predpony sa veľmi rýchlo zotrela.) Pred inými pôvodne mäkkými spoluhláskami toto *ś, ź* sa nezachovalo, napr. *kosc* (kosť), *visc* (viezť) a pod. Je pravdepodobné, že v tomto poslednom prípade, t. j. v pôvodnej skupine *st, zd* (pôvodne azda *s't, z'd*) sa ešte pred zmenou *t > c, d > dz* nevyvinulo dnešné alebo dnešnému východoslovenskému podobné *ś, ź*, takže po asimilácii — niekedy okolo 13. stor. — palatalizovanosť predchádzajúceho *s, z* zanikla.²

Z fonetického hľadiska je zaujímavé to, že pred mäkkými spoluhláskami, najmä pred *l*, vo východoslovenských nárečiach sa aj *ś, ź* asimilovalo na *ś, ź*, a to na tom istom princípe ako *s, z* (t. j. asimiláciou miesta artikulácie, čiže posunutím artikulácie z konca jazyka pri *ś, ź* na jeho prednú časť pod vplyvom nasledujúcej mäkkej spoluhlásky). Takto máme tu napr. *mišlenka* (myšlienka; v Zemplíne však prevláda v tomto význame slovo *dumka*), *žlab* (žľab; v juho-

² Pozri F. Buffa, *Epentetické ĭ pred sc vo východoslovenských nárečiach*, JŠ IX, 1966 (v tlači).

l, ň). Táto ich „mäkkošť“ sa veľmi silno pociťuje, pretože asimilačne pôsobí aj na predponové s-, z- (kým pri l, ň takáto zmena nie je, ako sme už na to poukázali v predchádzajúcom bode). Vo východoslovenských nárečiach sa teda vyslovuje *šćesce* (šťastie), *ešće* (ešte), *pušćac* (púšťať), *hviždźec* (hvižďať), *dišć* — *diždźu* (dážď — dažďa), ale aj *šćerstvec* (šćerstviet), *šćarńec* (šćerniet),

šćerveńec (šćerveniet), *źdźubac* (zozobať), *roźdźubac* (rozzobať) a pod., ba aj v medzislovnom postavení v spojeniach typu *šćim* (s čím), *šćertom* (s čertom) a pod. Týmto znakom sa východoslovenské nárečia podstatne líšia od poľských nárečí, kde táto skupina *šć, źdź* býva tvrdá.

3. V uvedených prípadoch predpokladáme, že sa vyskytuje skoro vo všetkých východoslovenských nárečiach; jedine niektoré dediny centrálneho a južného Spiša (Betlanovce, Hrabušice, Smižany, Harichovce, Dvorce; Hniliec, Hnilčík, Henclová, Štilbach, Stará Voda), ďalej skoro celá oblasť býv. Abovskej stolice (okrem jej severozáp. časti, teda približne od čiaru Moldava n. Bodvou — Košice na východ) a juhozáp. časť býv. Zemplínskej stolice (od Trebišova na západ) nepoznajú spoluhlásky *šć, ź*, ale majú za ne *š, ž* (p. mapu č. 1); takýto stav je aj v niektorých mestách východného Slovenska (Bardejov, Prešov), hoci ich bezprostredné okolie má dôsledne *šć, ź* v opísanom rozsahu. Len pri *šć, ź* v pôv. skupine *šć, źdź* je rozsah trocha iný: zmena *šć > š* a *ź > ž* je aj na záp. Spiši (okolie Popradu), v Šariši sev. od Sabinova a od Košíc siaha v povodí

Torisy až skoro ku Prešovu a v Zemplíne je aj v povodí Ondavy (od Stropkova dole až po Vranov; menší ostrov je severne od Vranova, severne od Michaloviec a severne od Veľkých Kapušian). Z tohto zemepisného rozšírenia zmeny $s > ž$ a $z > ž$, ktorá je rozšírená predovšetkým na južnom pohraničí východoslovenskej jazykovej oblasti, dá sa usudzovať, že ide o novšiu zmenu pod vplyvom susedného cudzieho jazykového prostredia, najmä maďarského (južné pohraničie a mestá) a nemeckého (Spiš). Tento náhľad podopiera aj zmena $ch > h$, ktorá sa uskutočnila v tej istej oblasti a tiež asi pod tým istým vplyvom.³

4. Veľmi pozoruhodný je výskyt mäkkého s v skupine *str-* pred prednými vokálmi, teda v slovách typu *streda*, *stretnuc* (stretnúť), *striberni* (strieborný) *štrilac* a pod. (p. mapu č. 1). Pôvodne tu ide o mäkkú skupinu *šřě-* (porov napríklad poľské *średni*, *środa*), v ktorej neskôr vzniká (v západoslovenských a východoslovenských nárečiach) medzi s a r spoluhláska t (napr. zápslov. *streda* a výchslv. *streda*, *šřreda* proti stredoslov. *sreda*).

Výskyt tohto s je obmedzený na územie býv. Zemplínskej župy (nezasahuje na územie býv. Užskej župy, teda na východ len po čiaru Snina—Humenné—Michalovce) a presahom do vých. Šariša (až po Bardejov). Zhruba možno výskyt tejto zmeny položiť do povodia Tople a Ondavy (od Bardejova a Stropkova po Trebišov). Toto zemepisné rozšírenie foriem *str-* veľmi pripomína podobný rozsah podôb s epentetickým i pred *sc*.⁴ Výskyt tejto epentézy práve vo východnej časti východoslovenských nárečí sme si vysvetľovali pozvoľným a neskorším zánikom mäkkosti spoluhlásky $é$ (v skupine $sé < st$), a to práve pod vplyvom okrajovosti uvedených nárečí. Zdá sa, že s touto okrajovosťou súvisí aj znenie *štr-*: v západnej časti východoslovenských nárečí vniklo vkladné t medzi s a r stojace pred vokálom (podobne ako v západoslovenských nárečiach) skôr, keď ešte *sr* pred $ě$ sa vyslovovalo mätko $s'r$; pretože mäkké s' nemohlo stáť pred tvrdou spoluhláskou (t. j. pred t), nastalo stvrdnutie spoluhlásky s' a keď neskôr stvrdlo aj r , vznikla skupina *str-* (*streda*, *striberni* a pod.). Vo východnej časti východoslovenských nárečí (býv. Zemplínska župa a prilahlá severových. časť Šarišskej župy) preniklo toto vkladné t do skupiny *sr-* neskôr, keď v pozícii pred $ě$ bolo už vyvinuté s blízke dnešnému (predojazyčnému), ktoré už mohlo stáť aj pred niektorými tvrdými spoluhláskami, takže sa udržalo aj pred stvrdnutým r (tak ako sa udržalo pred pôvodne mäkkými, no dnes už tvrdými pernicami v slovách ako *šmich*, *šmece* a pod.) a potom aj pred vloženým t , takže tu vznikla podoba *štr* + predný vokál.

5. Veľmi zaujímavé je rozšírenie mäkkého s z predložkového s pred začiatočným $ň$ - zámena *on* (*ona*, *ono*), teda v spojeniach $s_ňim$, $s_ňnu$, $s_ňneho$, $s_ňnej$.

³ Pozri Š. Lipták, *Geografické rozšírenie zmeny ch > h vo východoslovenských nárečiach*, JČ XIV, 1963, 162n.

⁴ Pozri F. Buffa, l. c.

Takéto znenie sa vyskytuje na celom centrálnom Spiši, na západ a severozápad od Košíc (až po Margecany). V súvislosti s tým treba spomenúť aj rozšírenie analogickej zmeny v spojeniach *z_ňej* a *z_ňoho*: vyskytuje sa v severových. Zemplíne (p. mapu č. 1). Na ostatnom východoslovenskom území sú len znenia *z_ňim*, *z_ňu*, *z_ňeho*, *z_ňej*.

Spišské a východoabovské formy *š_ňim*..., teda s neznelým mäkkým *š* proti prevládajúcim východoslovenským *z_ňim*, teda so *z*, súvisia podľa našej mienky so susedným stredoslovenským znením uvedených spojení bez asimilácie (typu *s_ňim*). Tým si vysvetľujeme to, prečo sa v nich asimilácia neuskutočnila. Pretože uvedené spojenia sa používali veľmi často (zámenné formy so začiatočným *ň*- sa používajú len v spojení s predložkou), zliali sa natoľko, že sa brali ako fonetické jednotky, v ktorých prebehla tá istá asimilačná zmena (t. j. *s + ň > sň*) ako v slovách typu *sňeh*, *sňic se* a pod. V ostatných východoslovenských nárečiach takáto zmena nenastala, lebo neboli pre ňu podmienky; vo východoslovenských nárečiach nebýva totiž spojenie začiatočného (teda najmä predponového) *s + ň*-, lebo takéto spojenie sa asimilovalo na *zň*- (porov. napr. *zňisc*, *zňižic* a pod.). Preto máme vo väčšine východoslovenských nárečí podoby *z_ňeho*, *z_ňej*... A ako sme už uviedli na začiatku tejto práce, v spojení *z + ň*- sa z pred mäkkým *ň* nemení (sú tu teda znenia ako *zňiščic* „zničiť“, *zňevažic*, *zňepokojic*, *zňenavidzec* „znenávidieť“, *rozňisc* „roznieť“ a pod.).

Severozemplínske podoby *z_ňoho*, *z_ňej*... si vysvetľujeme tým, že v tejto tzv. sotáckej oblasti sa konsonantická mäkkostná korelácia ešte veľmi silno drží, a to v takom širokom rozsahu, ako nikde inde vo východoslovenských nárečiach. Preto tu mohlo dôjsť k takejto akoby hypertrofii výskytu *z* aj v takej pozícii, v ktorej iné východoslovenské nárečia majú *z* (t. j. pred *ň*-).

6. Naším rozborom, založeným na podrobnom materiáli získanom pre *Atlas slovenského jazyka* a na vlastných pozorovaniach, snažili sme sa poukázať najmä na nasledujúce skutočnosti:

a) Skoro všetky východoslovenské nárečia si dodnes zachovali pôvodne mäkké *š*, *ž*, čo je jedným z ich základných charakteristických znakov v rámci slovenských nárečí. Stratu týchto mäkkých spoluhlások (zmenou *š > ṣ̌*, *ž > ẓ̌*) v niektorých okrajových (najmä južných) oblastiach a v niektorých mestách (Bardejov, Prešov) treba si vysvetliť ako neskorší jav spôsobený cudzím vplyvom.

b) Na udržanie sa mäkkého *š*, *ž* vo východoslovenských nárečiach mohlo mať nepriamy vplyv susedstvo ukrajinských a poľských nárečí s konsonanticou mäkkostnou koreláciou.⁵ Fonetická realizácia uvedených východoslovenských (predojazyčných) *š*, *ž* je však artikulačne i akusticky odlišná od poľských

⁵ Pozri E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava 1963, 75.

(stredoazyčných) *ś, ź* a ukrajinských palatalizovaných *s', z'*. Ide tu teda o originálne domáce hlásky.

e) Výskytom uvedené východoslovenské *ś, ź* sú predovšetkým kontinuantami pôvodne mäkkých *s, z*, teda *s, z* pred zmäkčujúcimi samohláskami, pred mäkkými *l, ň* a pôv. mäkkými pernicami; okrem toho východoslovenské *ś, ź* vzniklo aj z pôv. *š, ž* pred spoluhláskou *l* (typ *mišleňka*), v pôv. skupine *šč* (typ *ščesce*) a vo východnej časti aj v skupine *str-* (typ *štreda*), čím sa výskyt týchto hlások vo východoslovenských nárečiach výrazne líši od výskytu podobných mäkkých *ś, ź* v poľštine.

МЯГКИЕ ШИПЯЩИЕ В ВОСТОЧНОСЛОВАЦКИХ ДИАЛЕКТАХ

Резюме

Автор дает точную картину географического распространения мягких *ś, ź* в восточнословацких диалектах (карты приложены). Приведенные звуки характерны для всех восточнословацких диалектов. Некоторые из диалектов, особенно южные восточнословацкие диалекты, потеряли упомянутые звуки (по-видимому под влиянием других языков) в результате изменения *ś > š, ź > ž*.

Приведенные звуки представляют собой прежде всего продолжение первоначально мягких *s, z* (тип: *šeno*), но они появляются также на месте первичного *š, ž* перед согласным *l* (тип: *mišleňka*), *šč* (тип: *ščesce*) и в восточной области также в группе *str-* (тип: *štreda*). С точки зрения артикуляции и акустики приведенные восточнословацкие переднеязычные *ś, ź* отличаются от близких им среднеязычных *ś, ź* в польском языке и палатализованных *s', z'* в украинском языке.

K DEJINÁM SLOVNÍKOVÉHO SPRACOVANIA SLOVENSKÝCH LUDOVÝCH NÁZVOV RASTLÍN

FRANTIŠEK GREGOR

Významným dielom slovenskej lexikografickej literatúry v XVIII. stor. je obsiahly latinsko-slovenský rukopisný slovník (lechnický) z Červeného Kláštora, ktorého autorstvo sa spravidla pripisuje Romualdovi Hadbavnému.¹ Z hľadiska slovenského jazyka je to pozoruhodné dielo, hoci je výsledkom kompilácie z troch slovníkov. Jeho prameňmi boli slovníky Poliaka Cnapiusa (Knapského), Čecha Wussina a Mađara Páriz Pápaiho.² Všetky tieto pramene pochádzali z iného jazyka, spoločné bolo iba ich latinské východisko (podobne ako u Hadbavného). Latinské východisko Hadbavného slovníka sťažuje skúmanie slovenského jazykového materiálu, na druhej strane je však výhodné z hľadiska presného výkladu významu pojmov.

Hadbavný sa usiloval prevziať a spracovať vo svojom slovníku latinský materiál podľa možnosti celý, bez vynechávania. Nepreberal iba latinskú časť používaných slovníkov; aj značnú časť slovenského materiálu tvoria preklady českých, poľských, prípadne maďarských ekvivalentov zo slovníkov Wussina, Knapského a Páriz Pápaiho. Avšak najväčšou zásluhou autora slovníka ostáva to, že vnášal do svojho diela neraz aj slovenský ľudový jazyk, jeho slovnú zásobu i hláskoslovné a tvaroslovné osobitosti slovenského jazyka z polovice XVIII. stor.

Osobitne upútava pozornosť v Hadbavného Sylabe bohatstvo botanických názvov, z ktorých časť už pri letmom pohľade poukazuje na svoj ľudový pôvod. Ak túto otázku skúmame podrobnejšie, môžeme zistiť toto:

V Sylabe je spolu 1840 rozličných názvov rastlín. Z toho 721 názvov možno hodnotiť ako správne slovenské názvy (t. j. 39,01 % z celkového počtu); okrem toho 531 slovenských názvov sa opakuje pri inom latinskom názve, čo predstavuje 28,80 % všetkých názvov. Spolu je tu teda 1252 slovenských názvov, t. j. 68,04 %.

¹ *Syllabus dictionarij latino-slavonicus* ... z r. 1763. Jediný známy rukopis tohto slovníka je v Univerzitnej knižnici v Budapešti. Ďalej len *Syllabus*.

² O jazykovom charaktere a prameňoch porov. Fr. Gregor, *Einige Bemerkungen über Sprache und Quellen des slowakischen Wörterbuches von Lechnitz*. *Studia Slavica* 4, 1958, 325—347.

Nesprávne a pochybné názvy a doslovné preklady predstavujú 588 názvov, t. j. 31,95 %. Z týchto možno hodnotiť ako:

a) poľské: 75 výrazov, t. j. 4,07 % celkového počtu;

b) české: tiež 75 výrazov, t. j. opäť 4,07 %;

c) preklady, pochybné alebo nesprávne výrazy: 321 hesiel, čiže 17,44 % z celkového počtu; okrem toho je tu 117 opakovaných výrazov, čo predstavuje 6,35 %. Spolu sa tu teda vyskytuje 438 kalkovaných, pochybných alebo nesprávnych výrazov, t. j. 23,80 %.

Hodno si osobitne povšimnúť, v akom pomere sa na týchto 1252 slovenských jednotkách, ako aj 438 pochybných alebo nesprávnych a kalkovaných výrazoch podieľajú Hadbavného lexikografické pramene, prípadne koľko je medzi nimi takých názvov rastlín, ktoré možno pokladať za vlastný (lepší či horší) Hadbavného výraz.

Z 1252 slovenských názvov (zo 721 heslových slov + 531 opakovaných slov) pochádza:

od Knapského 158 názvov, t. j. 12,61 % + 254 opakovaných názvov, t. j. 20,29 %, spolu 412 názvov, t. j. 32,9 %;

od Wussína 246 názvov, t. j. 19,64 % + 137 opakovaných názvov, t. j. 10,95 %; spolu 383 názvov, t. j. 30,5 %;

od Párizu 80 názvov, t. j. 6,39 % + 35 opakovaných názvov, t. j. 2,79 %; spolu 115 názvov, t. j. 9,18 %;

od autora 70 názvov, t. j. 5,59 % + 15 opakovaných názvov, t. j. 1,20 %; spolu 86 názvov, t. j. 6,79 %;

z troch prameňov 97 názvov, t. j. 7,75 % + 45 opakovaných názvov, t. j. 3,59 %; spolu 142 názvov, t. j. 11,43 %;

od Kn a Wussína 30 názvov, t. j. 2,39 % + 25 opakovaných názvov, t. j. 2,00 %; spolu 55 názvov, t. j. 4,39 %;

od PP a Wussína 25 názvov, t. j. 1,99 % + 15 opakovaných názvov, t. j. 1,20 %; spolu 40 názvov, t. j. 3,19 %;

od KN a PP 15 názvov, t. j. 1,20 % + 5 opakovaných názvov, t. j. 0,30 %; spolu 20 názvov, t. j. 1,59 %.

Ak skúmame 438 nesprávnych a pochybných údajov a kalkovaných názvov, ukazuje sa, že:

od Párizu Pápaiho pochádza 245 heslových slov + 25 opakovaných slov, spolu 270 názvov, t. j. 61,64 %;

od Knapského pochádza 57 heslových slov + 75 opakovaných slov, spolu 132 názvov, t. j. 30,13 %;

od Wussína pochádza 14 heslových slov + 12 opakovaných slov, spolu 26 názvov, t. j. 5,93 %;

od autora pochádza 5 heslových slov + 5 opakovaných slov, spolu 10 názvov, t. j. 2,28 %.

Veľkú časť správnych výrazov prevzal autor do svojho slovníka z Wussínovho a Knapského slovníka, najviac nesprávnych a pochybných od Párizu

Pápaiho alebo jeho prostredníctvom od Knapského. Hadbavný však údajom, ktoré mohol nájsť v týchto dvoch prameňoch, často neporozumel alebo ich prevzal obrazne a preložil (pozri podrobnejšie ďalej). Tieto kalky a prevzatia boli však pre slovenčinu neraz nevhodné a nepresné.

Pomer 1840 prevzatých botanických názvov k pramennej literatúre je nasledujúci. Autor použil ako predlohu:

Knapského	v 625 prípadoch, čo predstavuje 33,96 %;
Wussina	v 475 prípadoch, čo predstavuje 25,81 %;
Párizia	v 385 prípadoch, čo predstavuje 20,92 %;
všetkých	
troch	v 145 prípadoch, čo predstavuje 7,89 %;
Kn a Wu	v 55 prípadoch, čo predstavuje 2,99 %;
PP a Wu	v 20 prípadoch, čo predstavuje 1,08 %;
vlastné	
označenia	v 95 prípadoch, čo predstavuje 5,16 %.

Pri názvoch rastlín Hadbavný najviac čerpal od Knapského, ale v značnej miere využíval aj Wussina, od ktorého — vďaka blízkej jazykovej príbuznosti — pochádza aj najviac jeho správnych údajov. Zároveň sa však opieral o Párizia Pápaiho, čo je zjavné nielen pri názvoch rastlín, ale aj v celkovom spracovaní slovníka.

Ak zúžime predmet svojho výskumu na tých približne 95 názvov rastlín, ktoré Hadbavný do Sylabu neprevzal, nepreložil alebo neposlovenčil zo slovníkov iných jazykov (t. j. z češtiny, poľštiny a maďarčiny), ukazuje sa, že určenia tohto druhu sú väčšinou také odvodené slová, ktoré možno zatriediť do troch skupín:

I. Do prvej skupiny patria tie názvy rastlín, ktoré pochádzajú zväčša z ľudového jazyka (z nárečí). Autor tieto názvy nepoznal zo svojej používanej pramennej literatúry, ale prevzal ich zo živej reči.³ Ich značnú časť možno nájsť aj vo vtedajších alebo neskorších slovníkoch a v literatúre, ich menšia časť nie je však doposiaľ v slovníkoch zachytená a nenašli sme ich ani v iných prácach. I napriek tomu môžeme aj tieto názvy (čo aj podmiennečne) zaradiť medzi ľudové názvy rastlín, pretože svojou formálnou alebo významovou stránkou poukazujú na svoj ľudový pôvod. Najčastejšie sú medzi nimi názvy na *-ník*,⁴ *-ka* (*-ička*), *-ec*. Také sú napr.⁵

³ O hodnotení Sylabu z hľadiska slovenského jazyka porov. Fr. Gregor, *Die Pflanzennamen des Wörterbuches von Lechnitz*, *Studia Slavica* 5, 1959, 122—123 a 125—126.

⁴ Prípona *-ník* bola v minulosti pri názvoch rastlín v slovenčine produktívnejšia. Porov. J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 115.

⁵ Stavba slovníkových hesiel je takáto: za uvedeným heslovým slovom nasleduje číslo strany, na ktorej sa heslové slovo nachodí v Sylabe. Potom nasleduje latinský výraz, ktorý je u Hadbavného ekvivalentom uvedeného názvu rastliny. Ak sa latinský údaj v Sylabe zhoduje s názvom v botanike podnes používaným, uvádzame ho v úvodzovkách, ak nie, nasleduje za ním dnešný odborný termín, taktiež v úvodzovkách, ale veľkým písmenom; v prípade potreby uvádzame aj prameň, na základe ktorého sme určili správny

barewnjk 355 = glastum: „*Isatis tinctoria*“ Majewski II, 361: *weyt* Wussin Tham, Palk, *fárbownik* Kn, *festô fúnek neme* PP, *barevník* Geb I, *barewnjk* Jg *barvovník* Kál, *farbjarski vejt* Janes, *vajt* Fándly, *boryt* Loos I, Dos 187, *farbovník* Nov 27, *festô csülleng* Soó-Jáv 606.

Názvy rastliny „*Isatis*“ súvisia s tým, že sa táto rastlina oddávna používala na farbenie (porov. Mach Rost 61, Soó — Jáv 606). Názov *barevník* je vlastne české slovo, ale vzhľadom na charakter Sylabu možno ho hodnotiť aj ako západoslovenský výraz, pretože oproti stredoslovenskému *farba* — *farbiť* máme na západnom Slovensku *barva* — *barvit*. Hadbavný volil výraz *barewnjk* i napriek tomu, že u Knapského bol *farbownik* a u Wussina *weyt*. Vzhľadom na Hadbavného zvyčajné postupy sa tým pravdepodobne dosvedčuje skutočnosť, že autor poznal rastlinu pod týmto názvom. Náš predpoklad potvrdzujú aj ďalšie dva obdobné preklady. Aj na str. 456 takisto nazýva Hadbavný rastlinu *isatis barewnjk* napriek Wussinovmu názvu *wey* a PP *festô-fű* a na str. 492 latinské *lutea* a *luteum* je podľa Hadbavného *barewnjk* (*žltého květu bylina*), kým u Kn je *farbownik*, u Wussina *wey* a u PP *sárgán-festô fű*. Je síce pravda, že *lutea* nie je *Isatis*, ale *Reseda*, že z listov predchádzajúcej sa vyrábala belasá farba, ale z *Resedy lateoly* (slov. *rezeda žltá* — *Reseda lutea*, SSSJ III, 737) žltá farba. Na základe spoločnej vlastnosti týchto rastlín, totiž, že výťažkom z nich získaným možno farbiť, označovali sa však obe tieto rastliny spoločným menom. Tento postup nebol u Hadbavného voňkoncom ojedinelý a možno ho i častejšie zistiť.

borúwka 71 = „*boletus*“: *hřib* (*gistá hauba*), *ryzec* Wussin, *rydz* Kn, *úr-gomba* PP, *borowka*, *hríb* Bern, *vargánya* Soó-Jáv 35.

Podoba *borúwka* s *-ú-* je poznačená českým hláskoslovným prvkom (vo vých. slovenčine je *-u-*, na záp. Slovensku je miestami znenie s *-ú-*); v nárečiach na Morave sa používa najmä vo význame *Vaccinium myrtillus* (porov. Mach Rost 178). Slovenské *borievka*, *borovka* Décsy 231, Kál, Garaj, Herbár I, 210 ap. označuje zvyčajne *Juniperus*, a nie druh huby. Druh huby sa slovom *borovka* označuje okrem Sylabu iba u Bernoláka (*species fungi*). Možno teda predpokladať, že heslové slovo *boruwka* bolo známe nielen na Morave, ale aj na západnom Slovensku, a to vo význame hríb, čo sa ináč nazýva po slovensky *borovník* (Is I, 40).

dinka 511 — melo, melon, melopepo: „*Cucumis melo*“ a „*Cucurbita pepo*“: *melaun* Wussin, *melon* Kn, *dinnye*, *úritök*, *koronástök* Márton.

Je to ľudový názov, ktorý nenachodíme ani v jednom z používaných Hadbav-

latinský názov. Potom nasledujú rozličné ekvivalenty, údaje z pramenných diel Sylabu sa dnešné spisovné české, slovenské a maďarské ekvivalenty. V nasledujúcom odstavci skúmame problematiku heslového slova. Pri určovaní významov jednotlivých heslových slov vychádzame z latinčiny, lebo autor Sylabu — vzhľadom na charakter slovníka sa taktiež usiloval podávať slovenské ekvivalenty latinských slov. Napokon nasledujú odkazy.

ného prameňov. Je teda nepochybné, že autor Sylabu poznal túto rastlinu, resp. jej plod pod týmto menom. Názov *dinka* (popri *dina*) uvádza aj na str. 616 ako ekvivalent lat. *pepo*, kde ho však prípadne mohol ovplyvniť aj PP názov *dinnye*; v tomto prípade však o tom nemôže byť reč.

V ľudovom jazyku sa totiž názvom *dyňa* (*dynka*) označuje tak *Cucumis melo*, ako aj *Cucurbita pepo*. Porov. *diňa*, *dinka* Bern, *dyně* Palk, Kott, Geb I, Tr, *dyňa* Bart, Kál, Hol P 208, dial. *dziňa* Is, Hol P 208, *diňa* Buffa 295, *dina* Latsny Dict 84 ap. O vzťahu *tykev* — *tykva* a *dyně*, *dyňa* porov. Mach Rost. 228—229.

hrebjček 89 = *caryophyllum*: „*Dianthus caryophyllus*“: *gozdžik*, *yágoda bábia* Kn, *karaffilát* Wussin, *szeg fű virág* PP, *hřebíček* Bern, Mič, LP, Garaj, Jancs, Bart, Vecný 331, Is, *hřebíček* Jancs, Mič, *hřebík* Hv, *hřebíča*, *hřebí(če)k* Kál, *hrebjček* Palk, *hřebjček* Jg, *hřebíček* Kott, Tr, lid. SSSJČ, *karafiát* Dos 273, *klinček záhradný* Nov 44, *kerti szegfű* Soó-Jáv 757 (na iné typy názvov teraz nepoukážeme, lebo nesúvisia s týmto heslovým slovom).

Hřebíček nie je ani v jednom z Hadbavného prameňov, je teda nepochybné, že autor poznal tento názov rastliny zo svojho okolia. Toto heslové slovo je viackrát zaznamenané v Sylabe, napr. *gariophillum* = *hrebjček*, *leucanthemis*, *leucanthemum* = *hřebíček*; *chamaemelum* = *hrebjček* ap., tieto názvy však zvyčajne nevyjadrujú presne latinský výraz.

Názov *hřebíček* je rozšírený v prvom rade na západnom Slovensku, na čo najlepšie poukazu ú aj západoslovenským nárečím hovoriaci Slováci v Maďarsku (porov. *hřebíček* Vecný 313, Štole 52, *hřebički* Štole 78), ale je aj na strednom Slovensku (porov. Kál a SSJ).

ġedlina, **saďena ġedlina** 654 = *pinia*: *Pinus pinia*: *chwogka* Wussin, *fenyőfa* PP, *osná sádzoná* Kn, *fenyő* Márton, *pínia* Nov 16.

V slovenčine sa v hovorenom i spisovnom jazyku používa slovo *jedlina* vo význame 'fenyves, fenyőerdő', 'Fichten-, Tannenwald'. Hadbavný však v zhode s ľudovým jazykom nazýva tak jeden druh ihličnatých stromov, a to i napriek Kn údaju *osna*, hoci kde-tu uvádza aj názov *osna*. U Lumnitzera (LP) a Kálala nachodíme tiež ten istý význam; podľa Markuša (c. š. 207) vyskytuje sa na hornom Horehroní slovo *jedlina* vo význame *Abies alba*.

Hadbavný (podľa Kn) aj *elate* prekladá ako *ġedlina*, kým *abiga*, čo je vlastne *Ajuga chamaepitys* (porov. Majewski II, 2), je uňho *zemska ġedlina*; je to vlastne preklad PP názvu *földi fenyő*. Aj v tomto prípade prekladá Hadbavný slovo *fenyő* ako *gedlina*, čím sa potvrdzuje skutočnosť, že autor aj tu použil ľudové názvy rastlín.

kosáček 455 = *iris*: „*Iris germanica*“: *kék liliom* PP, *kosáciéc* Kn, *kosatecz*, *kosatecz* Décsy 248, *kosatec modrý* J Palk, *kosatec menší*, *svetlí* Bern, *kosatik nemecký*, *brunatný mečík* Reuss, *kosatec* Jancs, *kosatec* Reuss, LP, Tvrdý, Mič,

Rank, Geb II, Is, OM, *kozatec*, *kosatík*, *kosáč* Garaj, *kosatec nemecký* Nov 172, *kosatec německý* Dos 954, *kék nõszírom* Soó-Jáv 867.

Na prvý pohľad by sa zdalo, že autor utvoril heslové slovo podľa Knapského. Nie je to však pravdepodobné, lebo v tom prípade by bolo skôr *kosáčec* alebo *kosatec*, a nie *kosáček*. Možno skôr predpokladať, že rastlina bola známa aj pod týmto menom, najmä na severnom a severovýchodnom území Slovenska. Popri českom, príp. slovenskom *kosatec*, *kosatík* a poľskom *kosaciec* je ukrajinské *kosetyk* (porov. Majewski II, 410), čiže ide o príponu toho istého typu ako v slove *kosáček*. Okrem toho Garaj uvádza aj znenie *kosáč*, z ktorého pochádza vlastne zdobenina *kosáček*.

Pripomínam, že možno pripustiť, že sem patrí aj Fándlyho *kozatec*, ktorý sa v Herbári určuje ako *Lilium candidum*.

kropáč 574 = „*oenanthe*“: *kropidlo*, *przyiemká*, *gáluchá*, *mácica* Kn, *kropidlo*, *vodní kmín* Reuss, *halucha* Dos 559, Nov 106, Reuss, *mětelykóró* Soó-Jáv 418.

Je nepochybné, že autor poznal tento ľudový názov rastliny, lebo až v troch prípadoch používa miesto Knapského názvu *kropidlo* označenie *kropáč* — *kropáček* (nie *kropidlo*, ako napr. Reuss). Nepovšimol si však, že poľský názov *kropidlo* je ekvivalentom tak rastliny *Oenanthe*, ako aj *Filipendula* (porov. Majewski I, 171), kým slovenské nárečové *kropáč*, *kropáček* je zase *Primula officinalis* (porov. Machek Rost 172). Hadbavného však nemýlil tento významový rozdiel, takže uňho dokonca latinské „*oenanthum oleum*“ je *kropáč*, *bylina* (poznámkou *bylina* autor zdôrazňuje, že ide o rastlinu).

krwawnjk 100 = *chelidonia*: „*Chelidonium majus*“: *jáskolcze źiele* Kn, *vére hulló fű* PP, *krwawnjk wětšj w. celidon wětšj* Jg, *krwawnik* Palk, *krwawnyk*, *nebesky dar wetssy* Décsy 249, *krvavník* Geb II, Kál, Reuss, Fándly, Mič, LP, Hv, Garaj, Pik 109, *krwawníkk wětši* Bern, *krvavník* (= *gódircz*) Janscs, Mal, *krvavník veľký* Herbár I 141, *krvavec*, *kronatec* Garaj, *vlastovičník wětši* Dos 161, *lastovičník väčší* Nov 24, *křwawnjk* Lum 217, *vérhulló fecskefű* Soó-Jáv 583, *nagy fecskefű*, *gódirc* Cserey 58.

Je nesporné, že Hadbavný dobre poznal toto heslové slovo, lebo ide o názov rastliny v slovenskom ľudovom jazyku rozšírený. Názov *krwawnjk* nie je ani v jednom z prameňov, je teda zrejmé, že ho autor Sylabu prevzal zo svojho okolia. O tom, že Hadbavný nepoznal len názov rastliny, ale aj samotnú rastlinu, svedčí aj to, ako využil Knapského údaj. Hadbavný totiž uvádza *jaskolcze źiele* ako *lastowičy bylina zlutym kwjtkem*. Lupene krvavníka sú zlatožlté (porov. Soó-Jáv 583), čo Hadbavný z vlastnej skúsenosti pridáva ku Knapského údaju. V Sylabe je však aj *lastowičnj* za *Chelidonium majus*.

lepičnj 311 = farfara major: „*Tussilago farfara*“ Márton: *lepiežnik* Kn, *podběl obecný* Dos 864, *podběl liečivý* Nov 157, *martilapu* Soó-Jáv 688.

Zdá sa, že pri tomto heslovom slove sa Hadbavný opieral o Knapského.

Vzhľadom na nedostatok údajov o prípadnom rozšírení tohto názvu v slovenských nárečiach nemožno vedieť, či ich vytvoril sám Hadbavný. Z formálnej stránky je slovo vhodne utvorené a z obsahovej stránky tiež poukazuje na *Tussilago farfara*. Okrem Sylabu sme ho však nikde inde nenašli.

medowec 270 = erithace: *rdzá miodowá, psczelnik źiele* Kn, *sonkoly, lép kenyere, Bienenharz, Verstoß, Bienenbrot* Márton.

Pretože v používanej pramennej literatúre nie je *medowec* alebo podobný iný názov, nazdávame sa, že Hadbavný poznal takýto názov rastliny, i keď sme ho nikde inde nenašli. To, že skutočne ide o rastlinu, potvrdzuje Hadbavný skratkou *byl*. Okrem Sylabu nachodíme v slovníkoch *medovec* iba ako „medovník“ (koláč), „medovinu“ (nápoj) (porov. Janes, LP, Mič, Tvrdý, Is), prípadne ako druh hrozna (SSJ II). Je možné, že Hadbavný označil názvom *medowec* rastlinu *Melissa* (v SSJ II *medovka*).

Slovo erithace nie je vlastne ani meno rastliny; ani Knapský ho nepoužíva v botanickom význame, lebo *rdza miodowa* je vlastne '*Honigrooß, Rooß, Gewirk, Waben*' Linde V, 33.

měchurinki* 911 = vesicaria: „*Physalis alkekengi*“: *miechuńki* Kn, *mořské wissně* Wussin, *pap-monya, muhartza-fű* PP, *mechunka* Bern, *měchuňka* Jg, Kott, *měchunka* Palk, *židovská čerešňa* Nov 126, *židovská třešeň* Dos 666.

Zdá sa, ako by autor chybné prevzal Knapského údaj. Ak však vezmeme do úvahy, že toto heslové slovo nachodíme v Sylabe až štyrikrát a okrem toho aj v iných variantoch, môžeme tvrdiť, že názov *mechurinki* (ktorý je v dvoch prípadoch bez jotácie v znení *me-*) mohol byť Hadbavnému známy. Tento predpoklad potvrdzuje aj Dom lieky 430, kde sa práve o tejto rastline píše: „Petržlenovú vňat (*Petroselinum sativum* L.) a zelerovú vňat (*Apium graveolens* L.) uvarenú dávajú takým, ktorí nemôžu močiť. Proti tejto nemoci je ešte jedna rastlina, ktorej meno je nám celkom neznáme, počuli sme ju len „mechúrikmi“ menovať, po zakvitnutí dostáva červené mechúrky a v nich sú červené jahôdky jako drobné čerešne.“

Podľa popisu nie je ťažké spoznať, že ide o *židovské čerešne*, ktoré sa v ľudovom lekárstve používajú na pudenie moču (porov. Hol P 235—236).

V Sylabe sú ostatne *měchurinki* za „strychnum soporiferum“ (= *Physalis*), *mechúrinki* za „morion“ (čo je vlastne podľa Mártona *Mandragora officinalis*, ktorá je blízka rastline *Physalis*; teda Hadbavný v podstate myslel na rastlinu *Physalis*). Takisto *mechúrinki* je aj „moly“, čo je však podľa Majewského II, 36 staršie *Allium moly*, u Mártona *Allium nigrum*, kým v Hol I, 146 *Allium magicum*, ktoré „u Grékov... platilo za najvýhodnejší liek proti čarom a jedom“. *Mechúrinki* sú teda u Hadbavného nielen jedovatá rastlina *Physalis*, ale aj liečivé druhy rastliny *Allium*. Pri vysvetľovaní lat. slova *moly* je nepo-

* V origináli sa spojenia labiála + e (< ě) označujú nejednotne (*űe — w'e — wě*); zjednocujeme na *wě*.

chybné, že autor poznal slovo *mechurinki*, pretože vo svojich prameňoch nemal preň podobný údaj.

V Sylabe na str. 366 je aj variant rastliny *mechúrik* uvádzanej v Dom liekoch, a to *mechúrky červené*, čo je pri *halicacabus* (čiže *Physalis alkekengi*) taktiež na základe Knapského údaja *miechunki*.

milostnjak 37 = „*anacampseros*“: *miłośnicze źiele* Kn, *lubozwrotek, sosnica, czes, prchleš* Majewski II 48.

Je to neznámy, v slovníkoch nespracovaný názov rastliny; môže tu ísť o individuálny Hadbavného výtvar. Nie je to však pravdepodobné, lebo Knapského údaje nie sú z formálnej stránky totožné a Hadbavný takéto zmeny nerobieval. Zároveň aj skutočnosť, že s charakterom rastliny *Anacampseros*, patriacej do rodiny *Crassulaceae*, nebol si istý, podmienila vlastne, že vo význame *Amaranthus* používa *kwět milosti* Jg, Palk, *milosti kwet* Bern, *kwet milosti* Janes.

očistec 87 = *cardus fullonum*: „*Dipsacus fullonum*“ BotTört 129: *szczęć* Kn, *šetka soukenická* Dos 744, *šetka siata* Nov 140, *takacsmácsonya* Soó-Jáv 443.

Tento názov rastliny som v slovenčine okrem Sylabu nikde inde nenašiel. Predsa však nepokladám za pravdepodobné, že by bol býval v ľudovom jazyku alebo že je v ňom aj dnes, a to vzhľadom na používanie názvu *šetka siata*: „Kvet tejto rastliny sa používal na vyčesúvanie a chlpenie látok“ Soó-Jáv 433; to vyjadruje maďarské *kalló bogács, takácsmácsonya vakaró*, nem. *Weberdistel* aj Hadbavného heslové slovo (o slovenských názvoch podobného typu porov. Garajov slovník).

ostrec 594 = „*paliurus*“: *ostrokrzew* Kn, *hloh, bjly trn* Wussin, *tövis, szamár tövis* PP, *cicimek* (rešetlák) *trnitý, trní pána* Krista Rank, *bodlák* Jg, Kott, *oset* Kott.

Je to neznámy názov rastliny a nedá sa presne určiť, či ho Hadbavný prevzal z ľudového jazyka alebo ho prípadne sám utvoril podľa poľského *ostrokrzew*. Prvá možnosť zdá sa byť pravdepodobnejšia, veď z poľského *ostrokrzew* sotva by bol autor utvoril *ostrec*.

Ani to nie je celkom isté, či *ostrec* označuje skutočne rastlinu *Paliurus*, pretože Hadbavný uvádza pri nej ako synonymá *bodláč, trň, bjly trň*. U Bernoláka sa však *bílí trň, bílí bodláč* uvádzajú ako synonymá *hlohu* (*Crataegus oxyacantha*), ale zároveň heslo *bílí trň (bílí bodláč)* sa už určuje ako *Rhamnus catharticus*. Ale aj Wussinov názov *hloh* a PP *szamár tövis* sa vzťahujú na *Crataegus*. Ďalej je v maďarčine aj: *krisztus tövis* = *Paliurus* Soó-Jáv 379, ale *fehér tövis, krisztus tövis* = *Crataegus oxyacantha* Cserey 68. Naše heslové slovo sa teda môže vzťahovať nielen na *Paliurus*, ale aj na *Crataegus*.

plúcar 511 = *melo, melon, melopepo*: „*Cucurbita pepo*“: *melaun* Wussin, *melon* Kn, *plucar* slc. Jg, na Slov. Kott, Kál (Pfebe) Rank, *plúcar* Bart, *tykev, turek* Dos 751, *tekvica obyčajná* Nov 142, *úritök* Soó-Jáv 642.

Je nepochybné, že Hadbavný prevzal tento názov rastliny z ľudového jazyka, pretože sa v jeho prameňoch nenachodí. Jungmann a Kott pokladajú toto slovo za slovenské, ale vyskytuje sa aj v Čechách a na Morave. Ide o slovo prevzaté z nemčiny (*Plutzer; Mach Etym 378*).

púcki 366 = *halicacabus, halicacabum*: „*Physalis alkekengi*“: *miechunki* Kn, *židovské třessně, mochyňe* Wussin, *paponya, pap monya, muhartza* PP.

Je to úplne neznámy názov rastliny, doposiaľ v slovníkoch nespracovaný. Pri jeho vysvetľovaní treba vychádzať pravdepodobne z východoslovenského *pucka* (= mužský úd Hv, detský penis Kál), ktoré pochádza z českého *pucek* (< nem. *Butz*; porov. *Mach Etym*). Názov *pucki* je tiež synonymom názvu *mechúrky červené, židovské čeressne, mochyne*, čiže vzťahuje sa na taký druh rastliny, ktorá má mechúriky, hrboľčky. To podporujú aj PP názvy *paponya, pap monya*. Význam druhej časti tohto názvu je v podstate totožný s významom slova *pucka* (porov. *mony* = Hode, männliches Glied NySz II, 868).

sekawka 612 = *pelecinus, pelecinum*: „*Hedysarum*“: *šiekerica, slonecznik* Kn, *kopyšník* Reuss, Dos 432, *hedysarum* Nov 82, *baltacim* Cserey NövHat 615.

Je to neznámy názov rastliny. Zdá sa veľmi pravdepodobné, že je to slovenský nárečový výraz. Bolo by možné predpokladať, že ho Hadbavný utvoril podľa Knapského, ale poznajúc jeho postupy, nazdávame sa, že skôr by ho bol prevzal v podobe *sekernica* alebo v inom podobnom znení. Tento názov, tak isto ako aj v maďarčine (*balla virág* Cserey 140), poukazuje na sekerovité kvety rastliny *Onobrychis*.

světlica 275 = *euphrasia*: „*Euphrasia officinalis*“: *švietlik* Kn, *ambrožka, světljik* Wussin, *světljik* Jg, Palk, Tham, *světlik luční* Reuss, *světlik* Kott, Rank, *svetlik* Bern, *svetlik* Jancs, Is, Loos 1, *svetička* Kál, *svetlik lékařsky, svetlik ličný* Herbár I, 180, *svetlik lékařský* Dos 702, *očianka Rostkovová* Nov 133, *mirigyges szemvidító* Soo-Jáv 569.

U Knapského a Wussina je *světlik*, ale Hadbavný napriek tomu používa názov *světlica*, a to nielen pri „*euphrasii*“, ale aj pri „*aufragii*“. To značí, že názov *světlik* buď nepoznal, alebo ho nepokladal za vhodný miesto názvu *světlica*, ktorý zaiste prevzal do svojho slovníka zo svojho okolia. Môže byť však problematické, či uvedený názov *světlica* je naozaj *Euphrasia* alebo ho iba Hadbavný prispôbil podľa používaných prameňov ako známy výraz. Na Morave a na Slovensku sa totiž názvom *svetlica, světlice* označuje aj rastlina *Carthamus tinctorius* (porov. Jg, Kott, Mach Rost 256, Loos 1, Loos 2, Jancs).

Toto slovenské slovo bolo utvorené podľa maďarského slova *szeklice*, ktoré sa taktiež vzťahuje na šafranovité rastliny. Kniesza (*SzlávJöv I/1,496*) sa nazdáva, že v slovenčine slovo *svetlica* nie je preukazné, lebo Jancsovics v slovensko-maďarskej časti má *svetlica* — *vadsáfrány*, v maďarsko-slovenskej časti zase *szeklicze* — *svetlica*. Slovo *svetlica* je v tom istom význame aj u Loosa I,2, ďalej zobee Vácegres v Maďarsku (kde sa hovorí stredoslovenským nárečím) uvádza

ju Palkovič (Vecný 315), a to vo význame „nevädza“. Je teda nepochybné, že toto heslové slovo je ľudový názov rastliny.

ssfetka 269 = erice, sive erica, vel erix: „Calluna vulgaris“ *wrzos* Kn, *wřes* Wussin, *reptsin-fü neme*, *hanga-fü* PP, *vřes obecný* Reuss, Dos 593, *šedivník* Pik 111, OM, *vřes obyčajný* Nov 112, *csarab* (sepróvirág) Soó-Jáv 742.

Heslové slovo som v tomto význame inde nenašiel. Názov *šetka* je tak v češtine ako aj v slovenčine Dipsacus (pozri pri hesle *očistec*). Ak vezmeme do úvahy tvar kvetov vresu, pomenovanie *šetka* je pre túto rastlinu veľmi výstižné (porov. aj maď. sepróvirág, nem. Besenheide, Besenkraut; to isté vyjadruje aj *motličie* u Kálala). Keďže v Hadbavného prameňoch nie je tento názov rastliny, treba predpokladať, že autor týmto názvom označoval rastlinu Calluna.

tasska 76 = bursa pastoris: „Capsella bursa — pastoris“: *tasznik* Kn, *pastuši tobolka*, *penízek*, *kapsička* Reuss, *pastušia kapsička* Kál, *ploštičnik* Janes, *pastírska tobolka* Bern, *pastierska kapsička obyčajná* Nov 28, *kokoška*, *pastuši tobolka* Dos 192, *pástortáska* Soó-Jáv 609.

Capsella je známa liečivá rastlina. Výťažok z nej sa používa v ľudovom lekárstve na zastavenie krvácania (porov. Soó-Jáv 609). Je teda nepochybné, že ju poznal aj Hadbavný, veď rehoľníci boli vo všeobecnosti vynikajúci znalci liečivých rastlín. Nezávisle od toho, keby aj nebol vedel o akú rastlinu ide, mohol podľa Knapského použiť bez zmeny názov *tašník*. Uvádza však *tašky* (Mach Rost 62, 64) a vzťahuje ich i na Capsellu i na veľmi blízku rastlinu Thlapsi.

trnka 511 = memecylon: „Prunus domestica“: *sswestka*, *přespolnj strom* Wusin, *trnka* Jg, Bart, Mal, na Mor. Kott, Vrla 104, *slivoň švestka* Dos 381, *slivka domáca* Nov 74, *nemes szilva* Soó-Jáv 289.

Slovo *trnka* ako ekvivalent slivky sa používa na Morave a na západnom Slovensku. To, že Hadbavný názvom *trnka* označoval ozaj slivku (ináč sa tak v češtine ako aj v slovenčine označuje slovom *trnka* Prunus spinosa, maď. kökény), dosvedčuje aj slovo *sswestka*, pri ktorom v zátvorke uvádza synonymum *trnka*. Keďže ho však Wussin nemá, je nepochybné, že autor Sylabu poznal aj tento ľudový názov slivky. V tejto súvislosti citujem Vrlove slová: „Trnki. Je to sumárne ľudové označenie všetkých sliviek na Záhorí a vôbec na západnom Slovensku... V Melčiciach a na okolí (kopanice) označuje sa aj niektorá bližšie nezistená sliva ako trnka“. (104) O pôvode slova porov. Mach Rost 111.

záhrusska (:bylina žltá:) 716 = pyrola: „Pirola rotundifolia“: *hrusštička* Wussin, *hrusstyčzka* Déczy 241, *hruščička* Bern, *hruštica* Mič, Kál, *hruštička* Reuss, Dos 588, Nov 111, *körtike* Soó-Jáv 740.

Je to chybné použitie slova. Autor zamenil náležité slovo *hruštička* slovom *záhruska*. Pri inej príležitosti však má aj v zodpovedajúcej slovenskej forme

hrussčička, a to pri latinskom *neuroides*, t. j. *Pirola rotundifolia*. Práve Hadbavného omylu môžeme ďakovať, že sa slovenský ľudový názov *záhruška* dostal do Sylabu. Význam slova *záhruška* však nie je *Pirola*, ale *Caltha palustris*. O tom, že Hadbavný skutočne mal na mysli túto rastlinu, svedčí aj to, že v zátvorke ju bližšie určuje *bylina žltá*, čím sa potvrdzuje, že Hadbavný poznal rastlinu *záružlie bahenné*. (O pôvode slova porov. *žarouch* Mach Etym).

2. Druhú, nie veľmi početnú skupinu slov tvoria výrazy, ktoré, ako sa zdá, vytvoril sám Hadbavný. Pri ich tvorení mohla niekedy spolupôsobiť zvuková alebo formálna príbuznosť názvov v používaných prameňoch,⁶ inokedy zase použitie latinského heslového slova na nesprávnom mieste alebo rozmanité asociácie myšlienok. V týchto prípadoch autor najčastejšie používa príponu *-ek* (pravda, má aj neodvodené názvy rastlín, ako napr. *lep*, *paper* ap., ale tento typ tu nebudem spomínať), zriedkavejšie sú tam názvy na *-ec*, *-ič*, *-ík*. Niekoľko príkladov:

gastrábek 55 = *aspidon*: „*Hieracium*“: *puklerz*, *jastrzebiec* Kn, *jastrabíla* Jancs, *jastrabník* Kál, Nov 144, *hölgymál* (*héjafű*) Soó—Jáv 728.

Zdá sa, že Hadbavný chcel dajakým spôsobom prevziať Knapského správny názov, ale sa mu to nepodarilo. Slovo *jastrábek* tak v češtine ako aj v slovenčine označuje vtáka (*kleiner Habicht*), ale Hadbavný v zátvorke uvedenej poznámkou *bylina* zdôrazňuje, že ide o rastlinu. To, že si Hadbavný nevedel poradiť s poľským slovom *jastrzebiec* dosvedčuje aj *Lactuca sylvestris* 464 (= *Hieracium sylvaticum*), ktoré vysvetľuje ako *žastrebec*. Autor sa aj v tomto prípade oprel o Knapského názov *jastrzebiec*; nie je pravdepodobné, že hláska *e* namiesto poľ. *ę*, by bol len obyčajný prepis. Ide o to, že autor veľmi pravdepodobne nepoznal túto rastlinu, a preto napísal raz *gastrábek*, raz *žastrebec*.

gežowek 579 = *onuris*: „*Oenothera*“ Márton: *wieśiolek* Kn, *pupalka* Reuss-Rank, Palk, Dos 531, Nov 103, *ligetszépe* Soó—Jáv 367.

Z Hadbavného prameňov nachodí sa ekvivalent rastliny *Onuris* len u Knapského, a to ako *wieśiolek*. Ťažko povedať, čo inšpirovalo Hadbavného k utvoreniu tohto heslového slova. Vari to bola čiastočná náhodná zvuková podobnosť oboch slov? Slovo *gežowek* nenachodíme okrem Sylabu nikde inde, ba nestretol som sa s nijakým podobným pomenovaním, z ktorého by sa dalo usudzovať, že by v slovenčine takýto názov rastliny mohol existovať.

⁶ Nemyslíme tu prirodzene na chyby takého druhu ako napr. *glastum* — meno bylini barewnég Hadbavný, *festó fúnek* neme PP; *lingulaca* — meno bylini — a rybi Hadbavný, *Halnak és fúnek* neme PP; *spineolus* — meno rúžj Hadbavný, *Rósának* neme PP (všeobecne autor Sylabu takmer vždy chybné vysvetľuje PP 'neme', t. j. druh, rod niečoho, ako by slovo 'neme' bolo 'meno niečoho'). Ďalej: *scolopendrium* et *scolopendrium* — rohatého žazyka *bylina*, *stonohá bylina* Hadbavný, *szarvas nyelvű fű* PP, *vicia pabularis* — *zwjracz* wyka Hadbavný, *vad lentse* PP (namiesto správneho *vad* — *polný*, *planý*, *divý* vychádza Hadbavný z významu „vztahujúci sa na divú zver“ — „*zwjracz*“. Túto chybu Hadbavný urobil častejšie). V týchto a podobných prípadoch neprichodí do úvahy určovať správnosť slovenského ekvivalentu.

mugič 35 = ampeloleuce: „Bryonia alba“: *földi tök* PP, *posed* Wussin, *przestep biały* Kn, *posed bílý* Dos 750, *posed biely* Nov 141, *fekete földitök* Soó—Jáv 641.

Je to celkom neznámy názov rastliny, o ktorom som z prístupných prameňov nemohol zistiť, na akom základe a odkiaľ sa dostal do Sylabu. Keďže ho autor použil len v jedinom prípade, je možné, že tu ide o prepis namiesto *mudič*, čo by pochádzalo zo základu *mud-* a bolo by jasné a zrozumiteľné, ba aj z obsahovej stránky by dobre vyjadrovalo charakter rastliny. (Ostatne *mud-* vo funkcii prívlastku sa viac ráz vyskytuje v Sylabe; o tom pozri ďalej.) Takto ide o celkom nejasné slovo.

paprsek 323 = filix: „Dryopteris filis-mas“: *kapradj* Wussin, *perje*, *ördög bordája* fü PP.

Je to neznámy názov rastliny, nie je nikde v slovníkoch. Slovo *paprsek* — *paprsek* sa používa iba vo význame ‚papršlek‘, ‚sugár‘, ‚Strahl‘, prípadne ‚Weberkam‘ Palk, ale ako botanický názov je len v Sylabe. Taká istá situácia je aj pri uvedenom synonyme *paper*, ktoré je v slovenčine známe iba vo význame ‚páper, páperie‘ (maď. *pehely*, *pihe*); možno predpokladať, že Hadbavný ho dal do súvislosti s maď. *perje*. Na to poukazuje aj jeho údaj *paper-natá bylínka slobodná*, čo má byť preklad PP *perje* — *szabásu füvetske*. Maďarské slovo *perje* však nemalo význam ‚perie, páperie‘ (porov. Kniezsa SzlávJöv I/1, 416—417).

slúpjik 600 = paratella: *lesnj sšlowjk* (wilder Apffer) Wussin, *vad lórom*, *wilder Ampfer* Márton.

Je to doposiaľ ešte nezaznačený názov rastliny. Jeho pôvod je neznámy. Hadbavného pramene neuvádzajú nič podobného, preto by sme mohli myslieť na to, že ho autor poznal zo svojho okolia. Je to však taký nezvyčajný a ojedinelý typ, že jeho pôvod v ľudovom jazyku je pochybný. Ostatne lat. *paratella* je pravdepodobne *Rumex*.

3. V niektorých prípadoch sa autor slovníka oprel o latinskú terminológiu: a) v nezmenenej, prípadne iba v málo zmenenej podobe zaraďuje medzi slovenské výrazy i také názvy rastlín, ktoré sa aj v hovorenom jazyku používali; b) alebo preložil latinský názov do slovenčiny.

a) K prvému typu patria napr.:

amella 34 = amella: „Aster amellus“ Márton: *gwiazdeczki* Kn, *hwjezdíčki* (= gerepsin) Jancs, *hwézdnyk tupý* Jg, *hwiezdnik* Loos 3, LP, *hwézdnice chlumní* Dos 822, *astra kopcová* Nov 150, *gerepsin* Cserey 124, *csillag őszí rózsa* Soó—Jáv 662. (Ďalšie údaje pozri Mach Rost 238.)

Hadbavný sotva poznal túto rastlinu, na čo poukazuje aj spôsob, ako ju v slovenčine charakterizuje: *bylína neřaká, kterég se menuje kwět amella*. Keďže iný výraz nepoznal, oprel sa jednoducho o latinské slovo.

yezumin 383 = jasme: „Jasminum“: *jažmin* Kn, *jasmjn* Jg, Palk, *gasmín*

Bern, *jasmín* Hank, SSJČ, *jazmín* Janes, Is, OM, SSJ, *jázmin* Soó—Jáv 479.

Je to neznámy názov rastliny, ktorý som okrem Sylabu nikde inde nenašiel. Jeho súvislosť s latinčinou je nesporná, je iba problematické, či týmto heslovým slovom chcel Hadbavný skutočne označiť „Jasminum“, a či pod ním nemyslel skôr Philadelphus, čo je v češtine *pustoryl* Dos 334, v slovenčine *pajazmín* Nov 56, v maďarčine *jezsámen* (jázmin) Soó—Jáv 307. V maďarskom hovorovom jazyku sa bielokvetý pajazmín nazýva jázmin (porov. UML 3, 497), tak isto je to aj v češtine (porov. Mach Rost 100).

kapparis 85 = capparidaceae: „Capparis spinosa“: *kapáry* Kn, *kappara* Wussin, *kaporna* PP, *kapar* Fándly, Bern, Jg, Kott, *kappar* Jg, Bern, *kaprna*, *kaprla*, *kaprowi kriček* Bern, *kappary* Décsy 246, Palk, *kapara* Jg, Kott, TrSz, *kapárek*, *kapárka*, *kaprle* Kott, *kappara* Jg, Bern, *kaperte* Janes, *kápar* Mič, Kál, *kaparník* Rank, *tüskés kaporna*, *kápri* Cserey 50.

Je pozoruhodné, že Hadbavný nechal do úvahy ani jeden z používaných prameňov, ale použil v slovenčine latinské znenie, hoci je nesporné, že poznal túto rastlinu aj v inej podobe. Aj pri hesle *alloscorodon* uvádza *káppori*, hoci v tomto prípade mal naporiť iba PP *kaporna*, teda neovplyvnil ho ani Wussin, ani Knapký, a predsa neuvádza *kapparis* ako v uvedenom prípade.

purgatia 82 = canariaceae: *klosieniczka*, *psia pasza* Kn, *ebeket purgáló fü* PP.

Je to napokon v dôsledku PP údaju, že sa toto heslové slovo dostalo do Sylabu; písanie s *-t-* zreteľne poukazuje na silný vplyv latinčiny. Ostatne *purgacia* je v slovenskom ľudovom jazyku *Datura stramonium* Hol I 69 a *Euphorbia lathyris* HolP 212, podľa ktorého: „Semená sa užívajú ako pilulky na prečistenie“. Teda *purgatia* nezodpovedá latinskému slovu *canaria* = *Agropyron repens*, ak vlastne Hadbavný skutočne takto chápal *canariu*.

sskamonia 773 = scammonaceae: *scammonia*, *et scammonium*: „Convolvulus scammonia“ Majewski II 233: *socznica* Kn, *sskamonye* Wussin, *skamonie* Jg, Kott, *hashajtó szulák* Márton, *svlačcovitá rastlina* Lat-čes.

Je to slovo prevzaté z latinčiny. V ľudovej reči je tento názov rastliny neznámy. Tu ho spomínam iba na ilustráciu Hadbavného metodologického postupu.

b) K druhému typu možno zaradiť iba niekoľko názvov, napr.:

prosná bylina 517 = miliaria herba: „Panicum verticillatum: *proso*, *pustolká* Kn, *ragadozó muhar* Márton.

Je to presný preklad latinského výrazu; v slovenčine nie je taký názov rastliny.

bylina Walcharúw 73 = borith est herba fullonum: *borit est herba fullorum* Kn.

Ten istý prípad ako pri predchádzajúcom hesle.

Pri tých názvoch rastlín, pri ktorých sa Hadbavný neopieral o pramenné diela, nachodíme príklady aj na viacslovné názvy (združené pomenovania,

zložené slová). Väčšina týchto združených pomenovaní je tiež ľudového pôvodu, o čom nás presvedča aj to, že v týchto prípadoch stojí prívlastok zväčša pred podst. menom⁷. Niekoľko príkladov na tento typ názvov rastlín:

capj, myssy chwústek 352 = geranium, et „geranium“: *žorawie noski* Kn, *čapjnusek* Wussin, *daru orrú* PP, *čapy nos*, *čapy nosek* (Erodium, tento však oddávna patril ku Geraniu, porov. Mach Rost 135), *Décsy* 233, *čapi nusek* Rank, *čapinosek* Jancs, *bociani noštek* Herbár I, 191, *kakost* Jg, Reuss, Dos 479, *pakost* Nov 91, *golyaorr* Soó—Jáv 462.

Hadbavného údaj je celkom nezvyčajný, lebo rastlina *capj chwústek* nie je ani v češtine ani v slovenčine, na druhej strane nie je to ani primeraný ekvivalent, pretože *myssy chwústek* nie je Geranium, ale *Achillea millefolium* (porov. slov. *mysj chwústek* Jg, *mači*, *myši chvostík* Reuss, Pik 110, *myši chvostík* Dom lieky 247, Kál, *myšáci chvostík* Kál, *myšáci chvost* Fándly, *miškací chvost* Bern, *myšáci ocásek* HolP 173, *myši ocásek* Bart, *myššačy chvostek* Lum 388, *myši chvost obyčajný* Nov 155). Na zamyslenie je iba to, prečo autor používa názov *chwústek*, keď vo všetkých troch používaných prameňoch je *orr* (v tejto súvislosti pozri Mach Rost 134). Zdá sa najpravdepodobnejšie, že nepoznal, prípadne nepokladal z hľadiska slovenčiny za správny Wussinov názov *čapjnusek* a stotožnil s ním názov *myssy chwústek*, ktorý poznal, a kvôli úplnosti pridal pred neho prívlastok *capj* (c je tu zrejme prepis namiesto č). Môj predpoklad potvrdzuje aj Hadbavného obdobný postup pri prekladaní hesla *pilosella* 646. Aj *pilosella* (= *Hieracium pilosella*) označuje sa v Sylabe ako *myssy chwústek* a podľa Wussinovho *myssy aussko* aj *missy ussko*; Hadbavný teda aj v tomto prípade názvom prevzatým od Wussina doplnil heslové slovo. Tomuto vlastne možno ďakovať, že sa v Sylabe zaznamenal tento názov rastliny.

ġatelina pětlistná 615 = pentapetes, et penthaphyllum: „Potentilla reptans“ BotTört 131: *piećiornnik* Kn, *öt levelü fü* PP, *patolístek*, *patoprstica*, *patoprstek* Bern, *divá ďatelinka* Vecný 313, *indás pimpó* Soó—Jáv 274, *pětilístek* Dos 353, *nátržník plazivý* Nov 68.

Rastlina tohto mena nie je v slovenčine známa, ale predsa sa nazdávam, že Hadbavný ňou označoval rastlinu *Potentilla reptans*. Medzi jeho prameňmi nie je nijaký taký údaj, z ktorého by mohol prevziať *ġatelinu*. Zároveň z názvu *divá ďatelinka*, nachádzajúceho sa v slovenských nárečiach v Maďarsku, možno usudzovať, že v slovenských nárečiach sa dáva do súvislosti rastlina *nátržník plazivý* a *ġatelina—ďatelina*. Pripúšťam, že prívlastok *pětlistná* utvoril Hadbavný podľa latinčiny, prípadne podľa PP. Na to môžeme usudzovať aj z postavenia prívlastku za podst. menom, ktoré je v ľudovom jazyku nezvyčajné.

⁷ V tejto súvislosti pozri J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 111.

(**polny**) **kychavica** 716 = pyrethrum: „Anacyclus pyrethrum“: *tárkony* PP, *zebne ziele* Kn, *peltram* Wussin, *bertrám* Lat-čes, SSJČ, *trahok* Dos 849, *anacyklus* Nov 154, *ímelyfü* stb. Cserey 13.

Toto heslové slovo nie je v Hadbavného prameňoch (u Knapského je *pyrethrum silvestre* = *kicháwec*, zrejme pod jeho vplyvom je v Sylabe aj prívlastok *polny*, hoci len v zátvorke), je teda nepochybné, že autor poznal *kychavicu* z ľudového jazyka. Podľa Jungmana a Palkoviča je *kichawice* slovenský názov rastliny, jej význam je *Achillea ptarmica*, čo sa celkom zhoduje aj s chápaním Hadbavného; v minulosti totiž pokladali rastliny *Anacyclus pyrethrum* a *Achillea ptarmica* za totožné. (O tom pozri Mach Rost 246). *Kýchavica* označuje v slovenskom ľudovom jazyku aj rastlinu *Veratrum* zvanú u Hadbavného *kychawka*.

slepy mak 641 = phenion: „*Papaver rhoeas*“: *sásánka* Kn, *žitná rúže* Wussin, *slepi (plani, polni, vlči) mak* Bern, *sslepi mak* Lum 219, na Slov. *mák slepý* Kott, sl. *slepý mák* Palk, *slepý mak* Kál, *mak vlčy, mak slepy* Décsy 255, *mak vlči* Fándly, Reuss, Nov 24, *mák vlči* Dos 162, *slepi mak* Janes, *plani mak* Vecný 314, *pipacs* Soó—Jáv 585.

Aj v tomto prípade dáva Hadbavný heslové slovo bez prihliadania na pramene a tým dokazuje, že dobre poznal všeobecne rozšírený názov rastliny. Nakoľko ho pokladal za správny, poukazuje aj hodnotením za názvom prevzatým od Wussina: *žitná rúža, potius slepy mak*.

Je však možné, že pod názvom „phenion“ mohol rozumieť aj *Adonis aestivalis*, lebo jeho kvet je podobný vlčíemu maku, a preto sa aj tieto rastliny podobne nazývali. (Porov. Mach Rost 51).

kočičy mud 545 = *nepeta et nepita*: „*Nepeta cataria*“: *miętka wodna, lebiotká* Kn, *bjlá lebeda* Wussin, *matska ménta fü* PP, *kočiči dunda, kočiči marulka* Kott, *kocúrňík, kocúrňiček* Janes, *kocurňík, kočáčňík, kočáci balšan, kočacá zelina, madrímačka* Bern, *koczurnyk* Décsy 247, *kocúrnik obyčajný* Nov 120, *šanta kočiči* Dos 638, *illatos macskamenta* Soó—Jáv 511.

Je to neznámy názov rastliny. Hoci som ho nikde nenašiel, predsa predpokladám, že tento názov neutvoril Hadbavný, ale že je to slovenský ľudový názov. V Sylabe sa viackrát vyskytuje. Aj *calamintha* 78 tak isto je *kočičy mud, pólny mud*, podobne aj *cepus* 96. Treba poznamenať, že v minulosti sa mohli pomiešať pojmy *Nepeta* a *Calamintha*, a preto ich pomenúvali tými istými názvami.

Mená podobného typu nie sú ostatne v slovenčine neznáme, je napr. *kňazov mud, kňazove múdy* (= *Euonymus*) Kál, *múď* = nár. „bršlen“ SSJ; práve preto je možné, že existoval aj *kočičy mud*. O tom porov. Mach Rost 194—195.

psy-óstružina 83 = *canirubus*: „*Rosa canina*“: *ssjpek* Wussin, *ruža šípová* Nov 72, *ruže šípová* Dos 375, *gyepü rózsa* Soó—Jáv 283, *eb csipke* Cserey 259.

Tento názov rastliny som okrem Sylabu nikde inde nenašiel. Je to kalk

z lat. canirubus (tak isto ako aj maď. *ebcsipke*), ale je takmer isté, že to nie je Hadbavného preklad, pretože Hadbavný používa tento názov rastliny ešte v jednom prípade, kde ho nemohla ovplyvniť latinčina. Na str. 100 tak isto rastlinu chamaespilus nazýva *psy ostružina*, a to aj napriek PP údaju *galagonya*. Pravda je síce, že dnes je *hloh*, t. j. *Crataegus*, ale u PP *galagonya* označovala aj *Rubus caninus*, ako to vysvitá z maďarsko-latinskej časti tohto slovníka. Teda aj v tomto prípade myslel Hadbavný na rastlinu *Rosa canina*, keď písal *psy ostružina*.

zemská žltáčka 95 = *centauria*, vel „*centaurium*“: *centurya* Kn, *zeměžluč* Wussin, Dos 600, *föld epéje fü* PP, *zemežlč* Nov 113, *ezerjófű (földrepe)* Soó—Jáv 480.

Je to neznámy názov rastliny. Bolo by možné predpokladať, že Hadbavný využíval PP pomenovanie. Keďže však poznáme Hadbavného pracovný postup, nepokladáme to za pravdepodobné, lebo pri označení *epe* — *epéje* dal namiesto *žluč* — *žluč* slovo *žltáčka*. Hodno si povšimnúť, že nevzal do úvahy ani Wussina, hoci na inom mieste (pri lat. *libadium*) uvádza podľa neho *zemežluč* a pri *febrifugia* zase *zemižluč*. Slovo *žltáčka* sa vyskytuje v slovenčine v združených pomenovaniach ako názov rastliny: *žltáčka pichlavá* = *Genista Kál*.

pětljstnjk 723 = *quinquefolium*: „*Potentilla reptans*“: *piećiornik* Kn, *pětiljstek* Wussin, *öt-levelű fü* PP, *pětilist* Jg, Palk, *pětiljstek*, *pětiprstek* Jg, Palk, sl. *pětiprstice* Palk, *pařlistník*, *pařprstník* Bern, *petilistník* Mič, *pätljstok* Fándly, *pätoprstinica* HolP 183, *päprstka* Kál (pozri aj *žatelina pětlistná*).

Bernolákové a Mičátkove údaje ukazujú, že toto heslové slovo bolo známe na západnom Slovensku. Názov *pětljstnjk* sa vyskytuje dva razy v Sylabe (druhý raz ako ekvivalent slova *pentaphillum*). Pri týchto heslách autor ani raz nevzal do úvahy Wussina, ktorý pri oboch heslách má *pětiljstek*. Avšak pri prekladaní názvu *chamaezelon* (= *Potentilla reptans*) predsa sa Hadbavný nevedel vymaniť spod Wussinovho vplyvu, ale ani tu nepreberá bezo zmeny *pětiljstek*, ale uvádza znenie *pětolistek*.

stokrátkrása 68 = *bellis*: „*Bellis perennis*“: *százsorszép nevű virág* PP, *stokroč* Kn, *sedmikráska* Wussin, Reuss, Jg, Kott, Palk, Kál, *sedmikráska* Kott, Garaj, Hol I 162, Rank, Reuss, *stokráska* Reuss, Herbár I 122, Kál, Jancs, Mič, Tvrdý, *sedmokráska* Bern, Kál, *stokrása* Jg, Palk, Kál, *sedmikráska chudobka* Dos 818, *sedmokráska obyčajná* Nov 150 *százsorszép* Soó—Jáv 661 (o iných názvoch pozri u Garaja a Kálala).

Na prvý pohľad sa zdá, ako by Hadbavný sám utvoril toto heslové slovo podľa PP (*százsorszép*). Je však pravdepodobnejšie, že názov *stokrátkrása* je ľudový názov rastliny. Na to môžeme usudzovať taktiež z oravského názvu *stokráska* Kál, ktorý sa používa v tom istom význame. Okrem toho sotva by sa dalo predpokladať, že by Hadbavný nevedel preložiť takú medzi ľudom

známu a oblúbenú rastlinu ako je *stokráska*. Ba dokonca nevzal do úvahy ani Wussina, čo dosvedčuje, že si bol tým istý.

Týmito niekoľkými príkladmi sme poukázali na to, že autor Sylabu bol na jednej strane dobrým znalcom rastlín, na druhej strane je však zrejmé aj to, že východiskové latinské slovo nevysvetľuje vždy správne, že nepoužíva pri ňom príslušný slovenský ekvivalent. Vynikajúco to ilustruje napr. *čertové rebro*, ktoré možno nájsť pri niekoľkých heslách v Sylabe, ale v každom prípade v nenáležitej súvislosti s latinským slovom. Napr.:

čertové rebro 538 = myriophyllon, et myriophillum: „Myriophyllum“: *řebříček* Wussin, *kopr wodny, krwawnik wodny, orle pioro* Kn.

Toto heslové slovo nie je medzi Hadbavného prameňmi; je teda nepochybné že ho autor poznal zo slovenského ľudového jazyka. Ale to nie je Myriophyllum (ani *Hottonia palustris* ako v minulosti často nazývali Myriophyllum), ale ekvivalent za *Dryopteris filix-mas*: *čertovo žebro* slc. Jg, *čertovo rebro* Hol I 184, Herbár I, 174; Kál, SSJ; latinský ekvivalent vysvetľuje sa tu nezvyčajným spôsobom. Tá istá situácia je aj pri rastline *stratiotes*, ktorá sa pred tým nazývala aj *Achillea millefolium* (porov. Márton: *stratiotes* — *tzikóró, tzeitfark egérfarkfű*), ďalej pri rastline *seseli peregrinum*, čo je vlastne *Libanotis* (pozri Mach Rost 159) a *tithymalus, tithimalos*, čo je vlastne *Euphorbia* (*esula*). V prvých troch prípadoch podľa tvarov listov by sa ešte dal prijať ekvivalent *rebro*, ale v prípade *Euphorbie* sotva. Tu ho pravdepodobne pomýlil Knapškého údaj *czartowe mleko* a v dôsledku toho použil toto heslové slovo. Omyly tohto druhu urobil Hadbavný viac rás.⁸

Pravda, pri takýchto a podobných omyloch spolupôsobilo aj to, že niektoré latinské, najmä odborné výrazy sa v 17. a 18. stor. vo viacjazyčných slovníkoch veľmi často vyskytovali v rozmanitých významoch. Tak napr. ťažko bolo slovníkárovi rozhodnúť, na čo sa vzťahuje napr. pomenovanie *baccharis*. V Sylabe na str. 65 sa lat. *baccharis* prekladá ako *byly ěablěnjk*, u PP *fekete peszertze fű*, u Knapškého zase *szláchtáwa, oblápa wonna*.

Údaj PP je ekvivalentom *Ballota nigra* (porov. NySz I, 1027), čo je zase v Sylabe *ěablěnjk čěrny*. Podľa Majewského II, 105 zase vieme, že *Baccharis*, patriaca k vrcholíkovitým rastlinám, je v poľštine *aster krzowity, bachantka, komarnik*, v češtine *pomišenka*; ďalej *Baccharis halimifolia* je v chorváčtine *suhi koren, kačji trupan*, čo je zase v maďarčine *borfa* Soó—Jáv 660. Ale taktiež podľa Majewského II, 105, 282 je pri *Baccharis Syrenius* a u Knapškého *Digitalis Thapsi* aj *oblápa wonna*. U Mártona je zase: *Baccar* (*Bacchar*), *baccaris* (*Baccharis*) — 1. *Asarum europeum*, 2. *Gnaphalium sanguineum*. A napokon v súčasnom latinsko-českom slovníku je *Baccaris* = „odolen, kozlík (rastlina s vonným kořenem, z nehož se připravoval olej)“, t. j. *Valeriana*.

⁸ Porovnaj poznámku č. 6.

V jednotlivých dielach sa teda uvádzali rozdielne ekvivalenty za lat. *baccharis*. Ich spoločnou črtou je to, že majú vonný koreň, čiže latinský názov sa dával do súvislosti s rastlinami majúcimi vonný koreň. Pri inej príležitosti aj Hadbavný pri rastline „baccar“ uvádza *bylina s koreňom woňavým*.

Napokon si myslím, že u Hadbavného v tomto prípade pod názvom *byly ěablěnjk* treba rozumieť *Marrubium vulgare*, čo je vlastne *gablěnjk bjly* Jg, *jablěnjk obecný*, *biela burina* Reuss, *biela zelina* Janes, *gablěňik bílý* Bern, *jablěňik obecný* Dos 638, *jablěňik obyčejný* Nov.120, *orvosi v. fehér pemetefű*, Soó—Jáv 510.

Uvedené príklady opätovne poukazujú na nedocenené a nepoznané bohatstvo Hadbavného slovníka. Zároveň však upozorňujú aj na to, že v istých prípadoch treba Hadbavného údaje kriticky skúmať a používať, na druhej strane zase — a to je rozhodujúce — tento rukopisný slovník podáva svedectvo o existencii mnohých takých výrazov, o ktorých v slovenčine v pol. 18. stor. nemáme alebo sotva máme vedomosti. Preto je hodno siahnuť za týmto slovníkom častejšie ako doteraz.

(Z maďarského originálu preložila K. Haborštiaková)

Skratky

Bart	F. Bartoš, <i>Dialektický slovník moravský</i> , Praha 1905—6.
Bern	A. Bernolák, <i>Slowár slowenský</i> ... I—VI, Budae 1825.
BotTört	E. Gombócz, <i>A magyar botanika története</i> , A magyar flóra kutatói. Budapest 1936.
Cserey	A. Cserey, <i>Növényosztár</i> I—V, Budapest. (Apró Könyvtár.)
Cserey NövHat	A. Cserey, <i>Növényhatározó</i> , III. kiadás, Selmezbánya 1900.
Dom lieky	A. B-y, <i>Domáce lieky ľudu slovenského</i> , Slovenské Pohľady 18, 1898, 247, 430, 500.
Décsy	Gy. Décsy, <i>Eine slowakische medizinische Handschrift aus dem 17. Jahrhundert</i> , Budapest 1956.
Dos	J. Dostál, <i>Klíč k úplné květeně ČSR</i> , Praha 1954.
Fándly	J. Fándly, <i>Zelinkár</i> , Trnava 1793. (Neexcerptoval som ho priamo z originálu, ale iba z Herbára; pozri Herbár.)
Garaj	J. K. Garaj, <i>Průručný slovník diferenciatný a synonymický</i> , Turčiansky Sv. Martin 1937.
Geb I—II	J. Gebauer, <i>Slovník staročeský</i> , I: A—K Praha 1903; II: K — netbalivost, Praha 1916.
Hal	P. Halaša, <i>Príspevok k terminológii rastlín</i> , Slovenská reč 5, 1936, 82, 121, 168, 235.
Herbár	<i>Slovenský herbár</i> I—II, Trnava 1946.
Hol I—III	J. E. Holuby, <i>Populárne spisy</i> I—III, Praha 1932.
HolP	J. E. Holuby, <i>Národopisné práce</i> , Bratislava 1958.
Hv	J. Hvozdzik, <i>Zovrubný slovník slovensko-maďarský a maďarsko-slovenský</i> , — Szlovák-magyar és magyar-szlovák részletes szótár I, Praha—Prešov 1937; Košice 1933.
Is	A. V. Isačenko, <i>Slovensko-ruský prekladový slovník</i> I: A—O, Bratislava 1950; II: P—Ž, Bratislava 1957.

- Jancs I. Jancsovic, *Új kimerítő szláv-magyar és magyar-szláv szótár*, —
 Noví obšírni maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovník I—II
 Pozsony 1863.
- Jg J. Jungmann, *Slovník česko-německý* I—V, Praha 1835—9.
- Kál Mir. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*, Banská Bystrica
 1924.
- Kn Gr. Cnapius, *Thesauri latino-germano-polonicus*, Tomus II, Posna-
 niae 1668.; 1741.
- Kniezsa SzlávJöv I. Kniezsa, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* I/1—2, Budapest
 1955.
- Kot F. S. Kott, *Česko-německý slovník* I—VII, Praha 1878—1893.
- Lat-čes J. M. Pražák—F. Novotný—J. Sedláček, *Latinsko-český slovník*
 1—II, Praha 1955.
- Latsny Diet P. Király, *Latsny Adamus: Dictionarium saec. XVIII*, Studia
 Slavica 3, 1957, 59.
- Linde S. Linde, *Slovník jazyka polskiego* I—VI, 1. vydanie, Warszawa
 1807—14; 2. vydanie, Lwów 1854—60. Fototypická edícia 2. vydania
 Warszawa 1951.
- Loos 1, 2, 3 J. Loos, *A magyar, német és tót nyelv szótára* I, Pest 1869, *Wörterbuch*
der deutschen, ungarischen und slovakischen Sprache II, Pest 1870;
Slovník slovenský, maďarský a německý III, Pest 1871.
- LP J. Loos, A. Pechány, *Slovník slovenský a maďarský*. Tót és magyar,
 szótár. Budapest 1906.
- Lum St. Lumnitzer, *Flora posoniensis*, Lipsiae 1791.
- Mach Etym V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha
 1957.
- Majewski I—II E. Majewski, *Slovník nazvísk zoologicznych i botanicznych polskich* I;
 Warszawa 1889; Warszawa 1894.
- Mal I. Malina, *Slovník nářečí mistřického*, Praha 1946.
- Markuš M. Markuš, *Zberné hospodárstvo na Horehroní*, Slovenský národopis
 IX, 1961, 190—242.
- Márton J. Márton, *Új német-magyar és magyar-német lexicon, vagyis szó-*
könyv, Pozsony 1800; *Német-magyar és magyar-német lexicon, va-*
gyis szókönyv, Bécs 1807; *Lexicon latino-hungarico-germanicum* I—II,
 Viennae 1818.
- Mič L. A. Mičátek, *Diferenciálny slovensko-ruský slovník*, Turčiansky
 Sv. Martin 1900.
- Nov J. M. Novacký, *Slovenská botanická nomenklatura*, Bratislava 1954.
- NySz G. Szarvas—Zs. Simonyi, *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*; — *Lexi-*
con linguae hungaricae aevi antiquioris I—III, Budapest 1890—93.
- OM Orbán—Meč, *Nový slovensko-maďarský slovník*, — *Új magyar-*
szlovák szótár I—II, Bratislava 1950.
- Palk J. Palkovič, *Böhmisch-deutsch-lateinisch Wörterbuch*, Preßburg
 1820—21.
- Pik J. Pikula, *Slovenské názvy rastlín*, Slovenská reč 5, 1936, 107.
- PP F. Páriz Pápai, *Dictionarium latino-hungaricum*, Leutschoviae
 1708.
- Rank J. Rank, *Všeobecný slovník příručný jazyka českého a německého*,
 8. vydanie.

Reuss	G. Reuss, <i>Kvĕtna Slovenska</i> , B. Štiavnica 1853.
SSJ	<i>Slovník slovenského jazyka I—III: A—R</i> , Bratislava 1959—63.
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého I: A—M, Praha 1960.
Soó—Jáv	R. Soó—S. Jávorka, <i>A magyar növénynyilág kézikönyve I—II</i> , Budapest 1951.
Štolc	J. Štolc, <i>Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku</i> , Bratislava 1949.
Tham	K. Tham, <i>Deutsch-böhmisches Nationallexicon</i> , Wien 1788.
TrSl	Fr. Trávníček, <i>Slovník jazyka českého</i> , Praha 1952.
Tvrdý	P. Tvrdý, <i>Slovenský frazeologický slovník</i> , Trnava 1931.
UML	<i>Új Magyar Lexikon 1—6</i> , Budapest 1959—62.
Vecný	K. Palkovič, <i>Z vecného slovníka Slovákov v Maďarsku</i> ; Jazykovedné štúdie II, Dialektológia, Bratislava 1957, 298.
Wussin	C. Z. Wussin, <i>Lexicon tripartitum, oder Deutsch-Lateinisch-und Böhmische Wörterbuch</i> . 2. vyd: Prag 1729; 3. vyd. Prag 1742—47.

К ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКЕ СЛОВАЦКИХ НАРОДНЫХ НАЗВАНИЙ РАСТЕНИЙ

Резюме

В этой статье автор занимается исследованием словацких народных названий растений именно в латинско-словацком рукописном словаре с половины 18-ого века, автором которого кажется Ромуалд Гадбавны.

Автор статьи определяет, что в этом словаре имеется 1840 разных названий растений. Из этого числа представляют 68.04 % правильные словацкие названия, 31.95 % неправильные словацкие названия, дословные переводы и калькированные слова.

Р. Гадбавны обработал свой словарь на основании латинских словарей: поляка Кнапского, чеха Вуссина и венгера Париза Папаи, но он внес до словаря даже много ботанических названий из словацких диалектов. Для словацкого языка являются ценными именно эти названия. Многие из них можно встретить и в древнейших или более поздних словацких словарях (напр. *pucki, sekawka, sstetka*). Изредка находятся в словаре такие названия, которые создал сам автор (*gastrabek, paprsek, slupjk*). Иногда опирался автор на латынь. Он часто включает между словацкие эквиваленты латинские выражения без перемены или только не много изменяет их внешний облик (напр. *amella, yezumin, kapparis*); иногда он переводит латинское название (*prosná bylina — miliaria herba*).

Автор подчеркивает, что словарь Гадбавного содержит до сих пор достаточно недооцененное и мало исследованное словарное богатство. Этот словарь свидетельствует о существовании многих таких выражений, которые не имеются в других источниках.

K DISKUSII O ZLOŽENOM SÚVETÍ

FRANTIŠEK MIKO

S príspevkami, ktoré pribúdajú do diskusie o klasifikácii zloženého súvetia¹, prichádzajú aj nové poznatky o ňom. Táto diskusia je lákavá, lebo lákavá je už sama klasifikácia, ktorá pri takom bohato diferencovanom syntaktickom útvaru, ako je zložené súvetie, má vďačné pole na uplatnenie. A láka aj to, že problematika je pomerne názorná, „viditeľná“. Stavebnú pestrosť zloženého súvetia môžeme priamo pozorovať.

V diskusii sa okrem iného postupne ukázalo, že problém, ktorý sa spočiatku videl ako klasifikácia zloženého súvetia, je v skutočnosti problémom samej jeho štruktúry. Je to prirodzené, lebo klasifikovať môžeme dobre až vtedy, keď sme poznali základné znaky predmetu. A tak príspevky zaoberajúce sa touto otázkou venujú sa čím ďalej tým viac skúmaniu povahy zloženého súvetia a klasifikácia je už len logickým dôsledkom príslušných zistení.

Pripájam sa k diskusii a chcel by som upozorniť na niektoré prvky, ktoré by mohli mať pre ďalšie skúmanie istý význam. Použijem pritom technické postupy, ktoré urobia obraz zloženého súvetia a tým i celú problematiku prehľadnejšími.²

Vo svojom výklade vychádzam z poznatkov získaných v doterajších pozorovaniach. Zameriam sa pritom hlavne na teoretickú analýzu, ako to aj zodpovedá celkovému smerovaniu diskusie. Myslím, že z materiálu sa zatiaľ pre danú úroveň spracovania otázky prinieslo dosť.³

Príbuznosť zloženého súvetia s jednoduchým súvetím nie je len otázkou izomorfizmu⁴, ale vôbec otázkou „koexistencie“ tohto syntaktického útvaru

¹ Literatúru uvediem postupne v ďalších poznámkach. V článku reagujem hlavne na posledné diskusné príspevky o tejto problematike (J. Hrbáček, *O pojetí a klasifikaci tzv. složitěho souvětí; typy souvětých konstrukcí*, SaS 26, 1965, 27 n.; K. Svoboda, *K třídění složených souvětí*, SaS 26, 1965, 35n.).

² Takéto postupy, tzv. formalizáciu, použil i K. Svoboda v c. p. Myslím, že sa v tejto formalizácii dá ísť ešte ďalej, dokonca i ďalej, než to robím sám. Pre naše ciele to však zatiaľ i tak postačí.

³ Najmä u F. Kočíša. *Ku klasifikácii zloženého súvetia*, SR 28, 1963, 155n., a *Devět typov zloženého súvetia*, SR 28, 1963, 321n.

⁴ K. Svoboda, c. p., 36. Na tento izomorfizmus vedome nadviazal J. Mistrík, *Príspevok ku klasifikácii súvetí*, Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Philologica 11—12, Bratislava 1959—1960, 27n. Teoreticky, hoci s istými výhradami, ho zdôvodnil J. Hrbáček, c. p., 28—29.

s ostatnými syntaktickými útvarmi (jednoduchým súvetím a jednoduchou vetou). Možno, myslím, bez ďalšieho pripustiť, že v základe zloženého súvetia väzí štruktúrna schéma jednoduchého súvetia. K tomuto jadrú možno napr. dôjsť redukciovú zloženého súvetia (pravda, často s istým násilím, ale teoreticky to nezaväzí a neprekáža). Naopak „rozvíjaním“ jednoduchého súvetia prideme k zloženému súvetiu. Jednoduché súvetie možno potom pokladať za krajný prípad zloženého súvetia. Je to zložené súvetie s istými „nulovými“ parametrami. Naopak, zložené súvetie možno pokladať za výsledok „rozvitia“ jednoduchého súvetia.⁵

Je potom len samozrejmé, že dichotómia *priradovacie súvetie* — *podradovacie súvetie*⁶ musí nevyhnutne prejsť i do sústavy zloženého súvetia. Pritom však to neznamená, že sa tam bude uplatňovať celkom rovnako.

Kedže jednoduché súvetie možno klásť do jedného „derivačného“ radu so zloženým súvetím, dá sa zostaviť jednoduchá symbolická reprezentácia, v ktorej sa táto odvodenosť vyjadri číselne:

$$\begin{array}{llll} H_2 & H_1 \rightarrow V_1 & H & = \text{hlavná veta}^7 \\ H_n & H_1 \rightarrow V_n & V & = \text{vedľajšia veta} \\ & H_n \rightarrow V_1 & & 2, 1, n = \text{počet príslušných viet } (n > 2) \\ & H_n \rightarrow V_n & & \end{array}$$

Je to len hrubé zachytenie derivačného vzťahu medzi prvou a druhou súvetnou rovinou. Pre nás je to záchytný bod do ďalšej úvahy, kde potom opravíme aj schematickosť, ktorá z tohto znázornenia vyplýva.

Najprv treba výslovne odôvodniť, prečo je pre zložené súvetie konštitutívny počet troch viet.⁸ Toto odôvodnenie je celkom jednoduché. Dve vety sú minimálny počet, aby súvetie bolo súvetím. Tretia veta už nie je na to potrebná. Tretia veta môže túto základnú štruktúru už len robiť zloženou, „komplikovať“ ju.

Aby sme v rozvíjaní derivačných súvislostí, ako sme ich uviedli, boli dôslední, treba zaviesť aj počiatočný symbol H_1 , z ktorého sa odvodzuje samo jednoduché súvetie:

$$\begin{array}{ll} H_1^0 & \\ H_2^0 & H_1 \rightarrow V_1 \\ H_n^0 & H_1 \rightarrow V_n \\ & H_n \rightarrow V_1 \\ & H_n \rightarrow V_n \end{array}$$

⁵ Približne v tomto zmysle (druhom) traktoval vec J. Mistrík (c. p.).

⁶ J. Mistrík, c. p., J. Hrbáček, c. p., 34.

⁷ Symbol H pokladám za vhodný i pre nezávislé vety v priradovacom súvetí (porov. J. Hrbáček, c. p., 29—30 a v pozn. 7), a to s tým, že je to krajný prípad rozvitia hlavnej vety vedľajšou vetou [prípad „nulového“ rozvitia, t. j. $(H_1 \rightarrow V_0) + (H_1 \rightarrow V_0)$]. Touto logickou operáciou sme dostali obidva tieto pojmy (hlavná veta, nezávislá veta) na jednu rovinu. Aby sme však odlišili nezávislú vetu v jednoduchom priradovacom súvetí od nezávislej vety, ktorá je hlavnou vetou v podradovacom súvetí, budeme prvú označovať H^0 . Je to hlavná veta, ktorá nemá pri sebe nijakú vedľajšiu vetu.

⁸ Na túto vec novšie upozornil F. Kočiš (prvá c. p.). Počet 3 sa vcelku prijíma ako konštitutívny znak zloženého súvetia, ale výslovne sa to neodôvodňuje.

Povšimnime si pritom, akým spôsobom vzniká z H_1 jednoduché súvetie: $H_1^0 + H_1^0$, $H_1 \rightarrow V_1$. Ide tu o dva postupy: $\boxed{+H}$, t. j. priradovanie, a $\boxed{\rightarrow V}$, t. j. podradovanie.⁹ Ak je to tak, potom nám v tabuľke niečo chýba. Totiž tak isto ako jednoduchú vetu (H_1^0) možno postupom $\rightarrow V_1$, resp. $\rightarrow V_n$ obohatiť aj jednoduché priradovacie súvetie H_2^0 . Tým pribúdajú ešte dva typy, a to $H_2 \rightarrow V_1$ a $H_2 \rightarrow V_n$:

$$\begin{array}{ll}
 H_1^0 & \\
 H_2^0 & H_1 \rightarrow V_1 \\
 H_n^0 & H_1 \rightarrow V_n \\
 & H_2 \rightarrow V_1 \\
 & H_2 \rightarrow V_n \\
 & H_n \rightarrow V_1 \\
 & H_n \rightarrow V_n
 \end{array}$$

Táto sústava je zatiaľ celkom formálna, t. j. je dedukovaná čisto formálnym postupom. Cieľom formalizácie je urobiť prehľad v kombinačných možnostiach. V tomto prehľade sa už ukazuje istá systémová usporiadanosť, ale nedá sa povedať, že by plne uspokojovala naše predstavy o priezračnej klasifikácii. Tabuľka usporadúva typy konštrukcie vlastne z hľadiska hlavnej vety. Medzi-iným nie je napr. jasné, prečo v počte viet pri V chýba dvojka, čo by sa kvôli symetrii s H prirodzene žiadalo.

Vrátime sa k dvom postupom, ktorými sa odvodzuje z H_1^0 jednoduché súvetie: $+H_1, \rightarrow V_1$. Zložené súvetie dostávame vlastne len opakovaním, rekúziou uvedených postupov: $H_1^0 + H_1^0 + H_1^0 + \dots, H_1 \rightarrow V_1 \rightarrow V_1 \rightarrow \dots$

Teda tak pri operácii s H , ako aj pri operácii s V sú dva stupne príslušných postupov, $+H_1^0$ a jeho rekúzia $+H_n^0, \rightarrow V_1$ a jeho rekúzia $\rightarrow V_n$.¹⁰

Jednoduchú vetu možno na pozadí uvedených skutočností chápať ako útvar, pri ktorom sa neuplatnil nijaký postup (t. j. uplatnil sa „nulový“ postup, resp. „nulový“ stupeň uvedených postupov). Keď všetky typy potom usporiadame do tabuľky podľa obidvoch druhov postupov s príslušnými stupňami $(0, 1, n)$, dostaneme túto maticu operácií s východiskovým symbolom H_1^0 :

⁹ Postup $\rightarrow V$ treba pritom chápať široko. Ako sa ukáže neskoršie, zahrnuje rozličné spôsoby „rozvíjania“, závislosti.

¹⁰ Aby nevzniklo prípadné nedorozumenie s rekúziou $+H_n, \rightarrow V_n$, upozorňujeme, že i keď v H_2 máme dva razy symbol H (t. j. $H + H$), nie je to rekúzia postupu $+H$. Treba teda rozlišovať medzi absolútne položeným symbolom H , ktorý je východiskom operácie, a medzi postupom $\boxed{+H}$, t. j. priradením H . Symbol V naproti tomu nemožno použiť absolútne, ale vždy len ako postup $\boxed{\rightarrow V}$, teda ako podradenie niečomu, preto napr. v súvetí $H_1 \rightarrow V_2$ ide pri V už pri počte 2 o rekúziu (opakuje sa postup $\rightarrow V : H_1 \rightarrow V_1 \rightarrow \rightarrow V_1$). Tým sa vysvetľuje, prečo sa index 2 v sústave zloženého súvetia vyskytuje len pri H .

$H \backslash V$	$\rightarrow V_0$	$\rightarrow V_1$	$\rightarrow V_n$
$+H_0$	H_1^0	$H_1 \rightarrow V_1$	$H_1 \rightarrow V_n$
$+H_1$	H_2^0	$H_2 \rightarrow V_1$	$H_2 \rightarrow V_n$
$+H_n$	H_n^0	$H_n \rightarrow V_1$	$H_n \rightarrow V_n$

Tabuľka zachycuje zložitú prirodzenú postupnosť syntaktických útvarov jednoduchej vety (H_1^0), jednoduchého súvetia (H_2^0 , $H_1 \rightarrow V_1$) a zloženého súvetia (ostatných 6 typov).

Typy zloženého súvetia v tabuľke sú len teoreticky vykonštruované, vynútené logikou systému. Či všetky obstoja ako typy, nedá sa zatiaľ tvrdiť. Treba o tom pouvažovať.

Nesporne typmi sú H_n^0 a $H_1 \rightarrow V_n$. Je to zložené súvetie priradovacie a zložené súvetie podradovacie. Ostatné prípady sú zrejme kombináciou priradovacieho a podradovacieho súvetného princípu, pričom priradovací princíp v nich prevláda.¹¹ Mohli by sme povedať, že H_n^0 je „rozšírením“ jednoduchého súvetia priradovacieho, $H_1 \rightarrow V_n$ „rozvitím“ jednoduchého súvetia podradovacieho, $H_2 \rightarrow V_1$ a $H_2 \rightarrow V_n$ „rozvitím“ jednoduchého súvetia priradovacieho a $H_n \rightarrow V_1$ s $H_n \rightarrow V_n$ „rozvitím“ „rozšíreného“ jednoduchého súvetia priradovacieho (resp., ale menej správne, „rozšírením“ „rozvitého“ jednoduchého súvetia podradovacieho).¹²

Pri tzv. miešaných typoch treba myslieť na hranicu medzi jednoduchým a zloženým súvetím. Keď celkový počet viet v súvetí prekročí 2, potom už nezáleží na tom zásadne, či sú tam len 3 vety, alebo či ich je tam viac, pretože ostávame stále v rámci tej istej štruktúrnej kvality, v rámci zloženého súvetia. Vtedy už rozhoduje len to, či je to typ konštrukčne „čistý“, t. j. či sa v ňom používa len jeden štruktúrny postup (len $+H$, resp. len $\rightarrow V$), alebo či sa uplatnili obidva postupy ($+H$ aj $\rightarrow V$). $H_2 \rightarrow V_1$ je štruktúrne na rovnakej úrovni ako $H_3 \rightarrow V_1$, $H_4 \rightarrow V_1$, ... $H_n \rightarrow V_1$. Typ $H_2 \rightarrow V_1$ je vlastne krajný prípad $H_n \rightarrow V_1$ ešte v rámci zloženého súvetia (v rámci súvetia vôbec by to bol typ $H_1 \rightarrow V_1$). Treba tu teda rešpektovať hranicu 2/3.

Aj pokiaľ ide o $H_2 \rightarrow V_n$ a $H_n \rightarrow V_n$, sú na rovnakej úrovni. Rozdiel 2 : n má typotvornú vlastnosť len pri H_2^0 a H_n^0 , kde sa prekračuje rozhodujúca hranica 2/3.

¹¹ Toto dôležité zistenie urobil J. Hrbáček (c. p). Pridržiava sa ho s istými výnimkami i R. Svoboda (c. p). Pri súvetnom priradovacom princípe máme na mysli priradovanie H . K tomu sa ešte vrátíme.

¹² Pozri k tomu i J. Mistrík, c. p.

Rozdiel $H_n \rightarrow V_1$ a $H_n \rightarrow V_n$ tiež nie je typotvorný, lebo obidve tieto eventuality patria do zloženého súvetia (súhrn viet prevyšuje 2), okrem toho sú konštrukčne rovnomerné, pretože máme v nich obidva základné postupy $+H, \rightarrow V$. Protiklad $V_1 : V_n$ je typotvorný len v prípadoch $H_1 \rightarrow V_1 : H_1 \rightarrow V_2 (H_1 \rightarrow V_n)$.

Prípád $H_n \rightarrow V_1$ možno teda pokladať za krajnú eventualitu $H_n \rightarrow V_n$. To však odporuje východiskovému ustanoveniu, že $n > 2$. Je to pravda a tu by bolo treba zaviesť iný index. Dá sa to však riešiť i tak, že sa obmedzenie $n > 2$ ponechá len pre H (platí to pre typy H_n^0 a $H_n \rightarrow V_n$) a pre V sa zavedie osobitné obmedzenie: $H_1 \rightarrow V_n (n > 1), H_n \rightarrow V_n (n > 0)$.

Z úvahy teda vychádzajú 3 typy zloženého súvetia: $H_n^0 (n > 2), H_1 \rightarrow V_n (n > 1), H_n \rightarrow V_n [n(H) > 2, n(V) > 0]$. Teoreticky by pritom bolo možné uvažovať, či H_n^0 a $H_1 \rightarrow V_n$ nie sú krajnými prípadmi $H_n \rightarrow V_n$. Z hľadiska celého rozsahu zloženého súvetia áno [takže všeobecný vzorec pre zložené súvetie by bol $H_n \rightarrow V_n$, pričom $n(H) = 1$, ak $n(V) > 1$, ináč $n(H) > 1$; a $n(V) = 0$, ak $n(H) > 2$; $n(V) = 1$, ak $n(H) > 1$; ináč $n(V) > 1$]. Avšak pokiaľ ide o typologické členenie zloženého súvetia, medzi H_n^0 a $H_1 \rightarrow V_n$ na jednej strane a $H_n \rightarrow V_n$ na druhej strane je typová hranica. V type $H_n \rightarrow V_n$ sú použité dva konštrukčné postupy $+H$ a $\rightarrow V$, v typoch H_n^0 a $H_1 \rightarrow V_n$ len jeden (v prvom $+H$, v druhom $\rightarrow V$). Prvé dva typy sú „čisté“, základné, druhý je „nadstavbový“.

Ako hodnotiť typ $H_n \rightarrow V_n$ vzhľadom na to, že ho konštituuju dva postupy? Treba súhlasiť s J. Hrbáčkom,¹³ že tieto dva postupy nie sú rovnocenné.¹⁴ Základným vzťahom je tu priradovanie, kým podradovací vzťah sa uplatňuje akoby v jeho rámci.¹⁵ Podradovací vzťah však pritom ako jeden zo základných súvetných vzťahov je, prirodzene, pre súvetnú konštrukciu vždy charakteristický, takže typy H_n^0 a $H_n \rightarrow V_n$, aj keď sú obidva priradovacie, sú svojím štruktúrnym obsahom dostatočne odlišné.

Tieto pripomienky nie sú bezvýznamné. Pri takýchto klasifikáciách sa často pracuje s lineárnou sústavou typov, ktorá nikdy nemôže vystihnúť skutočnú situáciu. Tri zistené typy nebudeme preto uvádzať jednoducho lineárne I, II, III, ale takto:

I. A	H_n^0	zložené súvetie priradovacie
B	$H_1 \rightarrow V_n$	—, — —, — podradovacie
II.	$H_n \rightarrow V_n$	—, — —, — komplexné

¹³ C. p., 28—29. Toto hodnotenie sa odráža i v Svobodovom termíne komplexnolineárna štruktúra zloženého súvetia, pri ktorej ide v podstate o priradovacie zložené súvetie. Sám pojem komplexnosti nie je veľmi jasný. Ak totiž v prípade $H + (H \rightarrow V)$ je komplexnosťou samo $\rightarrow V$, potom ňou musí byť i $\rightarrow V$ v jednoduchom súvetí $H_1 \rightarrow V_1$. Muselo by teda byť už toto súvetie komplexným, čo odporuje i termínu i koncepcii (komplexným je v Svobodovej sústave zložené súvetie typu $H_1 \rightarrow V_n$ — značky podľa našej notácie).

¹⁴ Je to dôležité zistenie pre syntax vôbec.

¹⁵ J. Hrbáček, c. p., 32.

Treba sa ešte dotknúť problematiky postupu $\rightarrow V_n$ a ďalej sporného typu $[H_n] \rightarrow V_n$ (prípady, kde dve alebo viacej hlavných viet je spoločne rozvitých jednou alebo niekoľkými vedľajšími vetami).

Postup $\rightarrow V_n$, čiže rozvíjanie hlavnej alebo inej nadradenej vety viacerými vedľajšími vetami samo tvorí celú sústavu a v prvých príspevkoch zaoberajúcich sa klasifikáciou zloženého súvetia sa pojali rozličné eventuality tohto postupu do primárnej klasifikácie. Kládla sa tu na jednu rovinu diferenciácia $H_n^0 : H_1 \rightarrow V_n : H_n \rightarrow V_n$ s diferenciáciou $\rightarrow (V + V + \dots) : \rightarrow V \rightarrow V \rightarrow \dots : \rightarrow V$. Rozdiel je očividný. Ani jedným z týchto postupov sa nemení základný,

vyšší fakt v štruktúre zloženého súvetia, ktorým je drah súvetného konštrukčného postupu $(+ H, \rightarrow V, + H \rightarrow V)$. Teda rozlišovanie eventualít pri operácii $\rightarrow V_n$ je pod úrovňou rozlišovania $+ H_n : \rightarrow V_n : + H_n \rightarrow V_n$. Preto rozdiely v operácii s V možno rešpektovať v rámci vyššej, základnej diferenciácie len ako podtypy základných typov.

Ako sme už naznačili, ide pri operácii s V o tri možnosti: o viacnásobnosť vedľajšej vety $\rightarrow (V + V + \dots)$, o postupnú závislosť $\rightarrow V \rightarrow V \rightarrow V \rightarrow \dots$ a o paralelnú, simultánnu závislosť viacerých vedľajších viet od tej istej nadradenej vety, pričom vedľajšie vety navzájom nesúvisia: $H \rightarrow V$
 $\rightarrow V$
 $\rightarrow \dots$

Pri viacnásobnosti vedľajších viet sa často hovorí o „priradovaní“ vedľajších viet a tento postup sa potom dáva dohromady s priradovaním nezávislých viet.

Priradovací vzťah sa v syntaxi vcelku interpretuje dosť priamočiara. Ako na to poukázal J. Hrbáček v citovanej štúdií, nie je to vzťah, ktorý by bol funkčne rovnoprávny s podradovacím vzťahom, a treba ho vykladať dvojako. Kým v prípade nezávislých viet je konštitutívnym vzťahom priradovacieho súvetia, pri závislých vetách je to v podstate opakovanie, „násobenie“ závislosti: $\rightarrow (V + V) = \leftarrow \frac{V}{V}$. Priradovanie je tu teda logicky „podrobené“ vzťahu závislosti: Preto prípady $H + H \rightarrow V$ a $H \leftarrow V + V$ nemožno pokladať za symetrické.¹⁶

Pre ďalšiu úvahu treba ešte zistiť, aké je pre operácie $\rightarrow (V + V + \dots)$, $\rightarrow V \rightarrow V \rightarrow \dots$ a $\rightarrow V$ poradie dôležitosti. Bude hádam užitočné, ak tieto operácie označíme nejakým aj slovne. Pri prvej ide o násobenie závislosti, pri druhej o prehlbovanie závislosti,¹⁷ pri tretej o vetvenie závislosti. Keďže každá vetva predstavuje nezávislé východisko pre ďalšie podrado-

¹⁶ G. Počtová, *Zložené súvetie*, SR 26. 1961, 240n.

¹⁷ K. Svoboda tu hovorí o stupňoch závislosti (c. p., 36, 41n.).

vacie operácie, treba tretí postup $\rightarrow V$ pokladať za najdôležitejší. Každá vetva môže siahať do ľubovoľnej hĺbky a na každom stupni sa môže ľubovoľne násobiť:

$$H \left\{ \begin{array}{l} \rightarrow V \rightarrow V \rightarrow V \rightarrow V \rightarrow \dots \\ \quad \quad \quad + \quad \quad \quad + \\ \quad \quad \quad V \quad \quad \quad V \\ \quad \quad \quad + \quad \quad \quad + \\ \quad \quad \quad V \quad \quad \quad \dots \\ \rightarrow V \rightarrow V \rightarrow V \rightarrow V \rightarrow V \rightarrow \dots \\ \quad \quad \quad + \quad \quad \quad + \\ \quad \quad \quad V \quad \quad \quad V \\ \quad \quad \quad + \quad \quad \quad + \\ \quad \quad \quad V \quad \quad \quad \dots \end{array} \right.$$

Je pravda, že každý stupeň sa môže súčasne i vetviť, ale to je len opakovanie celej hierarchie na vyššom stupni. To znamená, že na každom stupni sa môžu uplatniť v uvedenom poradí všetky tri postupy. Ktorýkoľvek z nich môže mať $n = 1$ a ktorékoľvek V môže byť východiskom ďalšej diferenciácie, takže preto vzniká dojem ľubovoľného poradia a ľubovoľnej kombinácie týchto troch postupov.

„Násobky“ stupňov treba pokladať za konštrukčne najjednoduchší a v slede operácií za posledný postup. Krajný operačný prípad $\rightarrow V_1$ treba podľa všetkého interpretovať ako „nulté“ vetvenie. Vyplýva to z toho, že podradovacie operácie chápeme ako nadstavbové. Prípad $H \rightarrow (V + V)$ treba vykladať tak, že je tu jedna vetva s dvoma násobkami prvého stupňa. Pri celkovej charakteristike pritom na jedinú vetvu a jediný stupeň ako také neprihliadame a postup charakterizujeme ako násobenie závislosti.

Tri uvažované postupy môžeme podľa poradia dôležitosti označiť písmenami $a, b, c : \rightarrow V_n^a$ (= vetvenie, $\rightarrow V$), $\rightarrow V_n^b$ (prehlbovanie, $\rightarrow V \rightarrow V \rightarrow \dots$), $\rightarrow V_n^c$ (= násobenie, $V + V + \dots$).

Podtypy zloženého súvetia podľa $\rightarrow V^{a,b,c}$ máme len v typoch s V , teda v $H_1 \rightarrow V_n$ a $H_n \rightarrow V_n$. Sú to tri podtypy:

$$\begin{aligned} H_1 &\rightarrow \{V_n^a, V_n^b, V_n^c\} \\ H_n &\rightarrow \{V_n^a, V_n^b, V_n^c\}. \end{aligned}$$

Kombináciou postupov vetvenia, prehlbovania a násobenia závislosti máme podtypy druhého sledu:

$$\begin{aligned} H_1 &\rightarrow \{V_n^{ab}, V_n^{ac}, V_n^{bc}, V_n^{abc}\} \\ H_n &\rightarrow \{V_n^{ab}, V_n^{ac}, V_n^{bc}, V_n^{abc}\}. \end{aligned}$$

Celá sústava zloženého súvetia vyzerá podľa uvedeného takto:¹⁸

Typy: Prvotné podtypy: Druhotné podtypy:

- I. A H_n^0 — —
 $n > 2$
- B $H_1 \rightarrow V_n$ $H_1 \rightarrow \{V_n^a, V_n^b, V_n^c\}$ $H_1 \rightarrow \{V_n^{ab}, V_n^{ac}, V_n^{bc}, V_n^{abc}\}$
 $n > 1$
- II. $H_n \rightarrow V_n$ $H_n \rightarrow \{V_n^a, V_n^b, V_n^c\}$ $H_1 \rightarrow \{V_n^{ab}, V_n^{ac}, V_n^{bc}, V_n^{abc}\}$
 $n > 1$ $n > 0$

Táto sústava nie je rovnomerne diferencovaná: typ I. A nemá podtypy. Avšak symetria nemôže byť teoretickým argumentom.

Varianty podtypov sa utvárajú pôsobením týchto činiteľov:

- sémantická diferenciacia priradovania a podradovania (odporovací vzťah, vylučovací vzťah ..., vedľajšia veta podmetová, prísudková, predmetová...),
- hodnota n pre H a pre V ,
- miesto nasadenia postupov a, b, c ,
- počet nasadení postupov a, b, c ,
- poradie postupov a, b, c ,
- symetria rozvíjania (koncentrickosť a excentrickosť súvetia).

Pod počtom nasadení treba rozumieť skutočnosť, či V_n sa nasadia na jednom mieste v súvetí, alebo či sú rozdelené na viacero miest:

$$\begin{array}{cccc}
 H + H + H + H & & H + H + H + H & \\
 \downarrow & & \downarrow & \downarrow & \downarrow \\
 & & V & V & V + V \\
 \downarrow & & & \downarrow & \\
 & & V + V & V & \\
 & & \downarrow & & \\
 & & V & & \\
 & & \downarrow & & \\
 & & V & &
 \end{array}$$

Treba ešte uvážiť prípad $[H_n] \rightarrow V_n$ s tzv. globálnou determináciou, kde jedna alebo niekoľko vedľajších viet rozvíja dve alebo viac hlavných viet ako celok. Tento prípad má F. Kočiš ako svoj piaty typ¹⁹ a K. Svoboda ako jeden zo základných typov (ako tzv. lineárnokomplexnú štruktúru zloženého súvetia).²⁰ Ide tu o súvetia, ako napr.:

¹⁸ Výrazy v zátvorke treba brať ako eventuality, teda: V_n^a alebo V_n^b alebo V_n^c , t. j. $H_1 \rightarrow V_n^a, H_1 \rightarrow V_n^b, H_1 \rightarrow V_n^c, \dots$

¹⁹ F. Kočiš, c. p., 164.

²⁰ K. Svoboda, c. p., 40.

1. Keď sme sa pohli, práve na vrchu kopca vyšľahli prvé plamene a vyrástli do zlatého stĺpa. (Figuli) $V \rightarrow [H + H]$

2. Keď vykračovala na posledný schodík, zahľadela sa síce na sypáreň, ale nezbadala nás. (Figuli) $V \rightarrow [H + H]$

3. A chlap v oberholcoch, keď sa vráti z temného dvorčeka do prešovne, zatahne prešík, až praští, odpluje si a zahreší. (Hečko) $V \rightarrow [(H \rightarrow V) + H + H]$

4. Keď ide, čochre čižmami a ustavične kašle, zlodej by musel byť hluchý, keby ho nezačul. (Hečko) $V \leftarrow [H + H + (H \rightarrow V)]$

5. Keď sa dobre zotmelo a nebolo vidieť na krok, len dvierkami presvitali žeravé uhliky, Mária vstala a sňala z hradu lampu. (Jašík) $(V + V + V) \leftarrow [H + H]$

6. Kým si uvedomujem, k čomu ma chce Greguš prinútiť, on mi už aj podáva ruku a trvá na tom, aby som mu sľúbil, že si Magdalénu ani nevšímam, a ak by sa ona pokúšala vzbudiť vo mne záujem alebo lásku, že ju odmietnem. (Figuli) $(V \leftarrow V) \leftarrow [H + (H \rightarrow V \rightarrow (V + V) \rightarrow V)]$

Treba súhlasiť s tým, že súvetné konštrukcie $H + (H \rightarrow V)$ a $[H + H] \rightarrow V$ sa vyznačujú osobitnou stavbou. Pripustíme pritom, že by sme konštrukciu $[H_n] \rightarrow V_n$ pokladali za osobitný typ a že by sme ho zaradili za komplexné zložené súvetie ako „B-člen“ (ako „globálnokomplexné“ zložené súvetie):

$$\begin{array}{ll} \text{I. A} & H_n^0 \\ & \text{B } H_1 \rightarrow V_n \\ \text{II. A} & H_n \rightarrow V_n \\ & \text{B } [H_n] \rightarrow V_n \end{array}$$

Keď si však overujeme túto dichotómiu druhej skupiny napr. na súvetí 6, nevychádza nám to. Je to v podstate komplexne zložené súvetie a popritom sa v ňom uplatňuje aj globálna determinácia. Teda $[H_n] \rightarrow V_n$ je v skutočnosti podtypom $H_n \rightarrow V_n$. To však nie je všetko. Globálna determinácia je možná i bez H , t. j. medzi V . Povšimnime si tieto dve konštrukčne príbuzné súvetia:

Kým príde pomoc, bude už neskoro a voda znemožní akékoľvek záchranné práce. (tlač) $V \leftarrow [H + H]$

Bolo isté, že kým príde pomoc, bude už neskoro a že voda znemožní akékoľvek záchranné práce. $H \rightarrow ([V + V] \rightarrow V)$

Konštrukčný princíp pri $V \leftarrow [H + H]$ je ten istý ako pri $V \leftarrow [V + V]$, pretože $[V + V]$ sú pôvodne $[H + H]$, ktoré sa dostali do závislosti od novej hlavnej vety. Avšak druhé súvetie má i pri tejto zhode zásadne iný štruktúrny ráz.

Globálna determinácia je potom možná aj v podradovacom zloženom súvetí $H_1 \rightarrow V_n$, je to teda konštrukčný prvok všeobecnejšieho rázu. Dotýka sa vcelku toho, čo by sme mohli nazvať determináčnou „valenciou“, „mocnosťou“ vedľajšej vety. Vedľajšia veta je napr. determináčne „dvojmočná“, keď určuje dve hlavné, resp. nadradené vety. Ap.

Determinačnú valenciu treba vidieť ako záležitosť závislosti bez ohľadu na to, o ktorý z postupov $\rightarrow V$ pritom ide:

Keď ma kamarát zobudil, rýchle som sa obliekol a pripravil som si veci na cestu. $V \rightarrow [H + H]$

Keď ma kamarát zobudil, rýchle som sa obliekol a pripravil som si veci na cestu, aby som mohol včas vyraziť. $V \leftarrow [H + (H \rightarrow V)]$

Keď ma kamarát zobudil a keď som sa po krátkom spánku horko-tažko prebral, rýchle som vstal a pripravil som si veci na cestu. $(V + V) \leftarrow [H + H]$

Keď ma kamarát, ktorého som o to poprosil, lebo tiež mal skoro ráno odcestovať, klepaním na dvere zobudil, rýchle som vstal a pripravil som si veci na cestu, aby som mohol včas vyraziť k miestu, kde som sa mal stretnúť so svojimi spoločníkmi.

$$(V \rightarrow V \rightarrow V) \leftarrow [H + (H \rightarrow V \rightarrow V)]$$

Determinačná valencia sa v podstate týka počtu spoločne určených nadradených viet. Tento počet sa pohybuje od 1 po n . Ako eventuality treba pritom brať počet 1 a $n > 1$. Tieto eventuality, ako sme ukázali, nemožno pripisovať len hlavnej vete, lebo nadradenou vetou môže byť aj vedľajšia veta. Treba ich spájať priamo s prvkom determinácie, t. j. v symbolickej notácii so znakom \rightarrow . Bude ich treba vyznačiť ešte predtým, než sa prejde na podtypy s $\rightarrow V^{abc}$, teda v typových vzorcoch s tým, že táto diferenciácia platí pre všetky typy a podtypy, t. j. pre všetky vetvy, stupne a násobky závislosti. Budú to potom dve eventuality, monovalentná determinácia (\rightarrow) a polyvalentná determinácia ($\triangleright \rightarrow$). Pri $H_1 \rightarrow V_n$ sa faktom, že je tu len jedna hlavná veta, polyvalentnosť vzhľadom na H vylučuje.

Sústava zloženého súvetia bude s valenčnými eventualitami determinácie v typových vzorcoch vyzerať takto:

$$\begin{array}{ll} \text{I. A} & H_n^0 \\ & \text{B } H_1 \{ \rightarrow V_n, \triangleright \rightarrow V_n \} \\ \text{II.} & H_n \{ \rightarrow V_n, \triangleright \rightarrow V_n \} \end{array}$$

V svojom príspevku som vychádzal z týchto tvrdení:

1. Zložené súvetie je súvetie s minimálne troma vetami.
2. Základná diferenciácia na typy spočíva na druhu súvetného vzťahu v prvej konštrukčnej rovine (priradenosť nezávislých viet, podradenosť).
3. Typy s determináciou majú dve valenčné eventuality.
4. Tri determinačné postupy (vetvenie, prehlbovanie a násobenie závislosti) rozčleňujú príslušné typy na prvotné a druhotné podtypy.

ZUR DISKUSSION ÜBER DAS ZUSAMMENGESETZTE SATZGEFÜGE

Zusammenfassung

Das zusammengesetzte Satzgefüge soll in den Derivationsbeziehungen zum einfachen Satzgefüge betrachtet werden. Wie dort muß man auch hier mit der Dichotomie *Koordination* — *Subordination* rechnen: H_n^0 ($n > 2$; H — Hauptsatz, die Null bedeutet das Fehlen des Nebensatzes), $H_1 \rightarrow V_n$ ($n > 1$; V — Nebensatz). Durch die Kombination dieser Grundtypen erhalten wir den Komplextypus $H_n \rightarrow V_n$ ($n^H > 1, n^V > 0$).

Verschiedene Arten der Operation $\rightarrow V_n$, das heißt die Verzweigung der Abhängigkeit ($H \rightarrow \frac{V}{V}$, Symbol $\rightarrow V^a$), die Vertiefung der Abhängigkeit ($\rightarrow V \rightarrow V \rightarrow \dots$, Symbol $\rightarrow V^b$) und die Verfälschung der Abhängigkeit ($\rightarrow V + V + V + \dots$, Symbol $\rightarrow V^c$), gehören nur in die zweite Ebene der Klassifikation als Untertypen der drei Haupttypen: $H_{1,n} \rightarrow V^a$ oder V^b oder V^c . Die Kombination der Operationen $\rightarrow V^a, \rightarrow V^b, \rightarrow V^c$ ergibt die sekundären Untertypen des zusammengesetzten Satzgefüges $H_{1,n} \rightarrow V^{ab}$ oder V^{ac} oder V^{bc} oder V^{abc} .

Die Operation, bei welcher ein oder mehrere Nebensätze von mehreren übergeordneten (Haupt- oder Neben-) Sätzen abhängen, das heißt sog. globale Determination, bzw. determinative Polyvalenz des Nebensatzes differenziert jeden der angegebenen Typen und Untertypen, d. h. jeden Zweig, Stufe und Vielfache der Abhängigkeit in zwei Eventualitäten, die in der einwertigen oder mehrwertigen Determinationsvalenz des Nebensatzes bestehen (Symbole \rightarrow, \rightarrow).

Das System des zusammengesetzten Satzgefüges sieht nach dem Angegebenen folgendermaßen aus:

Haupttypen	Primäre Untertypen	Sekundäre Untertypen
I. A H_n^0	—	—
B $H_1 \rightarrow$ oder $\rightarrow V_n$	$H_1 \rightarrow$ oder $\rightarrow (V_n^a, V_n^b, V_n^c)$	$H_1 \rightarrow$ oder $\rightarrow (V_n^{ab}, V_n^{ac}, V_n^{bc}, V_n^{abc})$
II. $H_n \rightarrow$ oder $\rightarrow V_n$	$H_n \rightarrow$ oder $\rightarrow (V_n^a, V_n^b, V_n^c)$	$H_n \rightarrow$ oder $\rightarrow (V_n^{ab}, V_n^{ac}, V_n^{bc}, V_n^{abc})$

K OTÁZKE SPOLUHLÁSKY *l* V SPISOVNEJ SLOVENČINE

LADISLAV DVONČ

1. Jedným z tradičných sporných problémov slovenskej spisovnej výslovnosti je problém spoluhlásky *l*. V súčasnej spisovnej slovenčine sa jej používanie záväzne vyžaduje vo vymedzených prípadoch. Okrem prípadov, kde sa spoluhláska *l* v písme označuje, majú sa podľa platnej kodifikácie vyslovovať s *l* aj skupiny *le*, *li*, v ktorých sa mäkčeň nad *l* nepíše. Pritom však v bežnej výslovnosti používateľov spisovného jazyka pozorujeme istú nejednotnosť pri používaní tejto hlásky. Kodifikovaná výslovnosť s *l* sa pomerne dosť často nerešpektuje najmä v tých prípadoch, kde sa *l* nepíše, teda hlavne v skupinách *le*, *li*.

Vychádzajúc z tohto stavu vo výslovnosti, žiadajú niektorí jazykovedci zmenu v doterajšej kodifikácii. Naposledy sa tejto otázky dotkol J. Liška v úvodnom príspevku do diskusie o otázkach slovenskej spisovnej výslovnosti.¹ Autor konštatuje, že v dnešnej spisovnej slovenčine sa v skupinách *le*, *li* veľmi často vyslovuje namiesto *l* spoluhláska *l*. Nazdáva sa preto, že sa bude treba vážne zaoberať otázkou, či sa výslovnosť tohto typu nepripustí ako variant popri výslovnosti so spoluhláskou *l*, alebo či sa dokonca nemá kodifikovať len výslovnosť s *l* (teda *le*, *li* podľa pravopisu, nie *le*, *li*).

V diskusnom príspevku,² ktorý nadviazal na Liškov článok, som zdôraznil potrebu získať dôkladnejšie poznatky o rozšírení výslovnosti s *l* a *l* na základe konkrétneho výskumu hovorenej podoby spisovnej slovenčiny. Zdôraznil som tiež, že výslovnosť s *l* nemožno jednoducho obchádzať s prostým odvolávaním sa na platnosť terajšej kodifikácie (čo sa neraz pokladá za dostatočný argument pre odmietnutie akejkoľvek požiadavky po zmene kodifikácie alebo aj diskusie o možnosti zmeny platnej kodifikácie). Zdôraznil som, že otázka výslovnosti skupín *le*, *li* (resp. vôbec otázka výslovnosti *l* v spisovnej slovenčine) čaká na dôkladný výskum.³

V zhode s niektorými inými slovenskými jazykovedcami, ktorí sa zaoberali otázkou spoluhlásky *l* v spisovnej slovenčine, zastávam názor, že v spisovnej

¹ J. Liška, *O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti*, SR 29, 1964, 193—210.

² L. Dvonč, *K diskusi o niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti*, SR 30, 1965, 151.

³ Tamže.

slovenčine je v niektorých prípadoch výslovnosť *l* na ústupe. V tomto príspevku chcem práve ukázať na prípady, v ktorých sa spoluhláska *l* nahrádza v spisovnom jazyku spoluhláskou *l*.

2. Najzreteľnejšie sa ústup spoluhlásky *l* prejavuje vo výslovnosti skupín *le, li*. Tu popri výslovnosti *s l* je dnes celkom bežná výslovnosť *s l*, a to aj v kultivovaných jazykových prejavoch, napr. aj na scéne Slovenského národného divadla.⁴ Pritom možno pozorovať aj skutočnosť, že výslovnosť skupín *le, li s l* je čoraz častejšia.

Niektorí jazykovedci sú zásadne proti pripusteniu výslovnosti skupín *le, li s l* ako spisovnej. Za jednotnú výslovnosť skupín *le, li s l* sa uvádzajú isté argumenty, ktoré podľa našej mienky majú značné slabiny.

Na obhajobu výslovnosti skupín *le, li s l* sa uvádza argument, že sa *l* vyskytuje vo väčšine slovenských nárečí. Na základe tohto kritéria (geografického rozšírenia *l* v nárečiach) dokazoval A. Habovštiak plnú oprávnenosť spoluhlásky *l* v spisovnej slovenčine aj v skupinách *le, li*.⁵ Stanovisko A. Habovštiaka kritizuje Š. Peciar.⁶ Poukazuje na to, že geograficko-štatistická metóda sa využíva na podopretie *l* v spisovnej slovenčine, nevyužíva sa však napríklad v iných sporných prípadoch, menovite pri otázke samohlásky *ä* v spisovnej slovenčine. Peciar nepokladá za správne, že sa kritérium správnosti výrazového prostriedku v spisovnej slovenčine — v našom prípade spoluhlásky *l* — hľadá nie v spisovnom jazyku, ale v nárečiach, najradšej v stredoslovenských nárečiach.

Podľa našej mienky stav v nárečiach nie je pre stav v spisovnej slovenčine záväzný v takom jednoduchom zmysle, že by z rozšírenia *l* na väčšej časti slovenského jazykového územia automaticky vyplýval alebo mal vyplývať záver, že sa aj v spisovnej slovenčine má a či musí používať táto hláska v rovnakom rozsahu ako v nárečiach. Ak sa uvádza stav o rozšírení výslovnosti *l* v skupinách *le, li*, zrejme sa to robí s cieľom dokázať, že používateľom spisovného jazyka, resp. väčšine používateľov spisovného jazyka nemôže robiť ťažkosť výslovnosť skupín *le, li s l*, pretože im stačí v tomto prípade zachovávať výslovnosť z rodného nárečia. Treba však zdôrazniť skutočnosť, že výslovnosť skupín *le, li s l* a nie *l* je veľmi bežná a obvyklá u používateľov spisovného jazyka nielen z nárečových oblastí bez *l*, ale aj z oblastí, kde sa v nárečiach v týchto prípadoch celkom záväzne vyslovuje *l*, napr. u príslušníkov z východného Slovenska. Nemožno si tiež nevšimnúť, že kritické hlasy na adresu

⁴ Túto výslovnosť ostro kritizoval V. Uhlár; pozri jeho diskusný príspevok na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku, konanej v dňoch 2.—4. 4. 1962 v Bratislave; príspevok je odtlačený v Jazykovedných štúdiách VII, Bratislava 1963, 45—46.

⁵ A. Habovštiak, *O výslovnosti skupín le, li*, SR 18, 1952/53, 225—234.

⁶ Š. Peciar, *O vzťahu spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine*, sborník Problémy marxistické jazykovedy, Praha 1962, 408.

používateľov spisovného jazyka, že v skupinách *le, li* nevyslovujú požadovanú hlásku *l*, sa stretávajú s pomerne malým úspechom. Ukazuje sa, že v prípade výslovnosti skupín *le, li* s *l* nejde o náhodný prechodný jav, ktorý by sa dal jednoducho odstrániť prostriedkami jazykovej výchovy. Argumentácia pomocou stavu v nárečiach neobstoí už aj preto, že za dnešných spoločenských podmienok značné množstvo používateľov spisovného jazyka si osvojilo alebo osvojuje spisovný jazyk priamo bez znalosti nejakého konkrétneho nárečia.⁷ V tomto prípade odpadá možnosť nejakej opory o rodné nárečie.⁸

Ak sa predsa len berie do úvahy stav v nárečiach, potom sa nemožno uspokojiť len so synchronickým rozborom situácie (a tento robiť východiskom pre závery v spisovnom jazyku), ale treba skúmať príslušný jav v nárečiach aj z hľadiska diachronického, vývinového. V našom konkrétnom prípade ide o otázku vývinu pri hláske *l* v nárečiach. Teoreticky tu môžu nastať tieto tri prípady: 1. spoluhláska *l* sa udržiava v rovnakom rozsahu, miera jej používania v slovách a tvaroch sa zhruba nemení; 2. vo vývine nárečí pribúda počet slov a tvarov so spoluhláskou *l*, zväčšuje sa teda rozsah výskytu tejto hlásky; 3. vo vývine nárečí ubúda počet slov a tvarov so spoluhláskou *l*, spoluhláska *l* postupne zaniká. Táto otázka nebola v slovenskej dialektológii predmetom nejakého osobitného dôkladného štúdia, hoci povaha spornej otázky výslovnosti skupín *le, li* s *l* alebo *l* so zreteľom na odvolávanie sa na stav v nárečiach by si takéto štúdium vyžadovala. Máme tu však k dispozícii isté pozorovania alebo tvrdenia, ktoré nasvedčujú, že pri *l* ide v slovenských nárečiach najskôr o vývinový proces, ktorý sme označili ako tretiu možnosť. Š. Peciar⁹ uvádza, že asi v 14.—15. stor. začalo na rôznych miestach *l* splyvať s *l* a od tých čias sa územie s *l* pomaly stále zmenšuje. Podľa E. Paulinyho¹⁰ *l* v slovenských nárečiach rapídne zaniká. Ak je toto konštatovanie správne, potom tým ťažšie možno využívať stav v nárečiach ako argument pre obhajobu dôsledného používania *l* v skupinách *le, li* v spisovnej slovenčine.

Ani odvolávanie sa na stav v stredoslovenských nárečiach, ktoré sú základom dnešnej spisovnej slovenčiny, nemôže byť podľa môjho názoru argumen-

⁷ Pozri napr. E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, Bratislava 1963, 298 („spisovný jazyk dnes často nahrádza nárečia aj v rodinnom styku, t. j. v oblasti, kde sa predtým používalo výlučne iba nárečie“). Pozri aj L. Dvonč, *K výskumu používania slovenského spisovného jazyka a nárečí*, SR 30, 1965, 233—240.

⁸ Podľa E. Jóna väčšina Slovákov vo svojom jazykovom povedomí podľa rodného nárečia rozlišuje dvojaké *l*. Pozri E. Jóna, *Poznámky k návrhom na reformu slovenského pravopisu*, SR 12, 1946, 104.

⁹ Pozri J. Horecký—Š. Peciar, *K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy*, SR 18, 1952/53, 46.

¹⁰ E. Pauliny, *Vývin skupín t, d, ň, l + e, i v slovenčine*, Jazykovedný zborník 5, 1951, 150. Podobný stav konštatuje E. Jóna: „Zamieňanie *l* a *l* v spisovnej slovenčine ukazuje, že mäkké *l* nielen v nárečiach, ale aj v spisovnej slovenčine je na ústupe“ (c. m., 69). Mäkké *l* strácajú aj niektoré nárečia v iných slovanských jazykoch, a to v poľštine, ukrajínčine a južnej slovančine, ako uvádza J. Stanislav v článku *Postavenie slovenského jazyka medzi slovanskými jazykmi*, SR 20, 1955, 139.

tom pre odmietnutie výslovnosti spoluhlásky *l* v skupinách *le, li*. Medzi nárečím, z ktorého vznikol nejaký spisovný jazyk, a vlastným spisovným jazykom po čase v priebehu vývinu oboch útvarov národného jazyka bývajú väčšie alebo menšie rozdiely. Môžeme si to ukázať napr. na príklade spisovnej češtiny, ktorá si síce podnes zachovala svoj celkový stredočeský ráz, predsa sa však od nárečia, z ktorého vznikla, po mnohých stránkach značne odchyľila.¹¹ A ak takéto rozdiely bývajú v iných prípadoch, nevylučuje sa možnosť rozdielu medzi spisovným jazykom a nárečím, z ktorého vznikol spisovný jazyk, ani v prípade výslovnosti skupín *le, li*.

Výslovnosť *l* namiesto *l* v skupinách *le, li* vedie k istým zmenám v alternáciách konsonantov *l* a *l*. Ak sa vychádza z kodifikovanej výslovnosti skupín *le, li* so spoluhláskou *l*, máme pred odvodzovacími príponami a ohýbacími príponami, ktoré sa začínajú na *e* alebo *i*, alternácie *l/l*, napr. *sokol* — *sokolík*, *tehla* — *tehlička*, *bydlo* — *bydlisko*, *Visla* — *Povislíe*, *stól* — *stolec*, *posol* — *poslí*, *jedlo* — *v jedle*, *Paula* — *Paulín*, *osol* — *oslí*, *biely* — *belief*, *smola* — *smolít* atd.¹² V týchto prípadoch spoluhláska *l* „pribúda“, pretože sa vyskytuje pri uplatnení alternácie aj v prípadoch, kde základné slovo neobsahuje *l*, ale *l*. Pri výslovnosti skupín *le, li* s *l* táto alternácia zaniká (v oboch prípadoch je spoluhláska *l*). Naopak v niektorých prípadoch vzniká nová alternácia. Napr. v prípade *motýl* — *motýli* pri výslovnosti skupín *le, li* s *l* nejde o alternáciu. Nová alternácia tu však vzniká pri výslovnosti skupín *le, li* s *l*, a to alternácia *l/l*. Na prvý pohľad sa zdá, že tu nejde o nejakú závažnejšiu zmenu. Je tu však rozdiel v tom, že už „nepribúda“ spoluhláska *l*, ale práve naopak hláska *l*, a to aj tam, kde sa v základnom slove vyskytuje *l* (*motýl*).

Obmedzenie výskytu spoluhlásky *l* v spisovnej slovenčine nastáva aj v niektorých iných prípadoch, na ktoré je potrebné upozorniť.

Jedným z prípadov, v ktorých sa *l* pomerne často zanedbáva v písomných aj ústnych jazykových prejavoch, sú tvary lok. sg. mask. a neutier a inštr. sg. fem. prívlastňovacích prídavných mien druhových typu *pávi*, ktoré sú odvodené od slov so spoluhláskou *l* alebo *l* na konci odvodzovacieho základu. Ide o tvar „včelom“ namiesto kodifikovaného tvaru *včelom* a tvar „včelou“ namiesto tvaru *včelou*.¹³ Vysvetlenie nie je tu ťažké. Vo všetkých ostatných pádových formách týchto prídavných mien sú pádové prípony začínajúce sa na samohlásky *e, i* alebo na dvojhlásky, ktorých prvou časťou je samohláska *i*, napr. nom. sg. *včelí*, *včelia*, *včelie*, gen. *včelieho*, *včelej*, dat. *včeliemu*, *včelej*, akuz. *včelí*, *včelieho*, *včeliu*, inštr. *včelím*, nom. pl. *včelí*, *včelie*, gen. *včelích*, dat. *včelím*, akuz. *včelích*, *včelie*, lok. (*o*) *včelích*, inštr. *včelími*. Popri výslovnosti s *l*

¹¹ Pozri napr. A. Kellner, *Úvod do dialektologie*, Praha 1954, 83.

¹² Pozri E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, 97.

¹³ Správne tvary (z hľadiska platnej kodifikácie spisovnej slovenčiny) treba stále pripomínať. Pozri napr. L. Dvonč, *Mäkké l v prívlastňovacích prídavných menách druhových*, Jazyková poradňa, Bratislava 1957, 232—233.

je tu bežná aj výslovnosť so spoluhláskou *l*; pritom takáto výslovnosť je v absolútne prevažujúcom počte pádových prípon. Neprekvapuje preto skutočnosť, že sa výslovnosť s *l* prenáša aj do uvedených tvarov lok. sg. mask. a neutier a inštr. sg. fem.: „včelom“, „včelou“.

Alternácia *l/l* sa v spisovnej slovenčine uplatňuje alebo aspoň má sa uplatňovať aj pri tvorení mužských obyvateľských podstatných mien na *-an*, napr. *Belá* — *Belan*, ako uvádza E. Jóna¹⁴ (podobne ako sú tu alternácie *t/t*, *d/d*, *n/ň*). Z hľadiska alternácií pred príponou *-an* je však predsa len istý rozdiel medzi spoluhláskami *t*, *d*, *n* na jednej strane a spoluhláskou *l* na druhej strane, aj keď sa tieto spoluhlásky v gramatikách vždy preberajú spolu ako rovnaký prípad. Pri slovách so spoluhláskami *t*, *d*, *n* na konci odvodzovacieho základu sa pred príponou *-an* bežne objavujú spoluhlásky *t*, *d*, *ň*, čiže sú tu alternácie *t/t*, *d/d*, *n/ň*, a to aj pri novoutvorených mužských obyvateľských podstatných mienach od akýchkoľvek cudzích mien miest, krajov a pod., napr. *Poprad* — *Popradan*, *Lehota* — *Lehotan*, *Krétá* — *Krétan*, *Sparta* — *Spartan*, *Hidasnémety* — *Hidasnémetan*. Naproti tomu pri spoluhláske *l* situácia nie je taká jednoduchá. Túto vec si povšimol Š. Koperdan,¹⁵ ktorý v jednej skupine preberá alternácie *t/t*, *d/d*, *n/ň* a v druhej, osobitnej skupine názvy s alternáciou *l/l*, čo samo osebe už naznačuje, že obe skupiny nemožno brať ako jednu skupinu. Poznomenáva, že v Pravidlách slovenského pravopisu sa táto alternácia vôbec nespomína. Pravda, uvádza ju E. Jóna, čo si však Š. Koperdan nepovšimol. Š. Koperdan pritom upozornil, že v niektorých prípadoch aj podľa Pravidiel slovenského pravopisu sa táto alternácia pri spoluhláske *l* pred príponou *-an* nedodržiava; napr. v Pravidlách sa uvádza derivát *Vislan* k substantívu (názvu rieky) *Visla*. Spomína ďalej podobu *Chilan*, v ktorej tiež nie je *l* pred *-an*. Nazdáva sa, že sa tu alternácia neoprávnene zanedbáva a že správne by malo byť: *Vislan*, *Chilan*, *Sihlan*, *Belan* (k *Belá*; túto podobu, ako sme už uviedli, výslovne uvádza ako príklad E. Jóna), *Oslan* (k názvu nórskeho hlavného mesta *Oslo*) a pod. Podobne Koperdan uvádza aj formu *Duklan* (*duklianský*, prípadne *dukelský* s *l*) k názvu *Dukla* (hoci tu by podľa Koperdana malo byť *l* aj v samotnom názve *Dukla*, t. j. mala by byť podľa neho forma *Dukla*, takže potom by tu nešlo o alternáciu *l/l*). Zato J. Horecký pri výklade prípony *-an/-čan* sa zmieňuje o alternáciách *t/t*, *d/d*, *n/ň*, ale o alternácii *l/l* nič nehovorí. Uvádza pritom príklad *Vislan* bez akejkoľvek poznámky.¹⁶ J. Kačala spomína k názvu *Píla* obyvateľské meno *Pílan*, v ktorom tiež nie je spoluhláska *l*.¹⁷

Oproti Š. Koperdanovi, ktorý je za dôsledné používanie alternácie *l/l* pri

¹⁴ E. Jóna, *Mená obyvateľov k novým miestnym názvom*, SR 14, 1913/19, 213.

¹⁵ Š. Koperdan, *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 103.

¹⁶ Pozri J. Horecký, *Slovtvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 94.

¹⁷ J. Kačala, *Nitran — Nitrančan*, SR 29, 1964, 64.

tvorení mužských obyvateľských mien na *-an*, možno konštatovať, že sa alternácia *l/l* pri odvodzovaní týchto mien často nedodržiava, a to najmä pri tvorení takýchto mien od cudzích zemepisných názvov. Tu sa pravidelne pripája prípona *-an* bez zmeny *l* na *l*. Na nedodržiavanie alternácie *l/l* v týchto prípadoch môžeme uviesť viaceré príklady, ktoré potvrdzujú toto naše tvrdenie.

Avšak Čilania si príliš vážili veľkú poctu, ktorej sa im dostalo. (Príroda a spoločnosť 1962) — Na dne duše každého Chilana tlie sopečný nepokoj. (Lundkvist — Lahvička) — Čilania vraj ešte ani nepohli prstom, aby vyriešili otázku, kde budú pretekári bývať (tlač) — Rochellania urobili totiž v noci výpad. (Dumas — Kostolný) — Tulania sa stretli s „krajanom“ Maximom. (tlač) — Sedemročného Čilana nazývali kamaráti Veľký náčelník. (Život 1965) — Vy tu máte zhromaždiť Podhalanov. (Przerwa-Tetmajer — Andráš) — Kto pije, ten pije, Podhalania pijú. (tamže) — Postupovali na západ, najprv na územie Tlascalanov. (Stingl)

Pravidelne sa používa podoba *Vislan*. Nebadať snahu používať podobu s *l*.

Zvyčajne sa prekladá „V zemi Vislanov“. (Pramene k dejinám Veľkej Moravy) — Nitriansky biskup Viching bol misijným biskupom u Vislanov. (Duchovný pastier 1962)

Podobne sa používa derivát na *-an* s predchádzajúcim *l* (nie *l*) pri všeobecných podstatných menách.

Po týchto úkonoch, pripomínajúcich sčasti detskú hru, sčasti rugby a sčasti veriacich pri múre vzdychov, sa „bostelania“ pozviechajú. (Pravda 1965; *bostela* = tanec podľa Francúza Bostela) — Tento všeindiánsky kongres pueblanov bol charakteristický tým že sa odvolával na najvýznamnejšie a najrozsiahlejšie povstanie novomexických Indiánov. (Stingl) — Bolo to dlhoročné hnutie pueblanov. (tamže)

Zanedbávaním alternácie *l/l* v tomto prípade sa jednak oslabuje pozícia tejto alternácie, jednak sa znižuje výskyt mäkkého *l* v spisovnom jazyku, čo má svoj dosah pre postavenie *l* v systéme spoluhlások v spisovnej slovenčine. Zmenšenie výskytu alternácie *l/l* v týchto podstatných menách treba dávať do súvisu s celkovým oslabením výskytu tejto alternácie v našom spisovnom jazyku ako dôsledku výslovnosti skupín *le*, *li* s *l* namiesto *l*.

K zmenšeniu výskytu alternácie *l/l* tu dochádza už aj preto, že sa čoraz viac pri odvodzovaní mužských obyvateľských podstatných mien používa namiesto prípony *-an* prípona *-čan* (resp. variant *-čan*). Tak je to aj pri slovách, ktorých odvodzovací základ sa končí na spoluhlásku *l*. Prípona *-čan* je napr. pri slovách *Austrálčan*, *Brazílčan*, *Kastílčan*, ktoré sa uvádzajú v našich normatívnych príručkách.¹⁸ Vyskytuje sa však aj pri iných slovách, na ktoré možno uviesť na ilustráciu aspoň niekoľko príkladov. V niektorých prípadoch

¹⁸ Pozri v *Pravidlách slovenského pravopisu* alebo v *Slovníku slovenského jazyka I*, Bratislava 1959.

sa vyskytujú podoby s príponou *-čan* popri podobách s príponou *-an*, celkový vývin však ukazuje na silnejúcu prevahu tvarov na *-čan*.¹⁹

Vojská Trákie sa skladali z Tantalidov, Sardínčanov, Sicíľčanov a iných. (Pramene k dejinám Veľkej Moravy) — Neapolčan má apetít regulovaný syrom. (tlač) — Prepadli ich zozadu úhlavní nepriatelia — Tlaxcalčania. (Predvoj 1965) — Prepadli ich Tlascalčania. (Prúd 1965/66) — Pod nejakou zámenkou pozval do svojho tábora niekoľko tisíc Cholulčanov. (Stingl) — Venezuelčania sa však tiež objavili. (Lundkvist — Lahvička) — Paulčan nie je ako ostatní Brazílčania. (tamže) — Tesálčan vstúpil do arény seabedome. (Graves — Klinger) — Všade počúvali, o čom hovoria medzi sebou Revalčania. (Kostylev — Komorovský) — Fuelgovia ich nazývali Tiremenmi, Chilčania Cocalhuami. (Verne — Ušák)

Treba zdôrazniť, že v danom prípade ide o zánik alebo obmedzovanie výskytu *l* v otvorenej pozícii, t. j. v takom prípade, kde ide o pravidelné tvorenie foriem obyvateľských podstatných mien od prakticky neobmedzeného počtu slov — zväčša miestnych mien — s odvodzovacím základom zakončeným na spoluhlásku *l*. Pri nedostatku alternácie *l/l* pri odvodzovaní mien na *-an* sa spoluhláska *l* neobjavuje ani pri derivátoch týchto mien, napr. *vislanský*, *Vislansko*.

Stručne sa ešte dotkneme príčin obmedzovania hlásky *l* v spisovnej slovenčine, ako to vidíme najmä pri nevyslovovaní *l* v skupinách *le*, *li*. Š. Peciar vysvetlil, ako pravopis skupín *le*, *li* (bez mäkčeňa) vplýva na upevňovanie výslovnosti *le*, *li* s *l*.²⁰ Nazdávam, sa, že okrem pravopisu treba brať do úvahy aj postavenie spoluhlásky *l* vo fonologickom systéme spisovnej slovenčiny.

Všimnime si najprv slová, ktoré sa navzájom líšia pomocou „dvojakeho *l*“, t. j. *l* a *l*. A. Bernolák má dvojice *klal* — *klál* (dnes *klial*), *malí* — *mali* (*malý* — *mali*), *tela* (tvar nom. pl. subst. *telu*) — *teľa* (dnes *telá* — *tela*), *woli* — *wolí* (*voly* — *volí*), *žili* — *žili* (*žily* — *žili*).²¹ V týchto prípadoch však jedine dvojice *tela* — *teľa* a *žili* — *žili* sa dôsledne líšia iba prítomnosťou spoluhlásky *l*, resp. *l*; v ostatných prípadoch je aj rozdiel v kvantite samohlások. Pritom v dvojici *tela* — *teľa* ide o rozdiel tvaru nom. pl. a nom. sg., takže nejde o rozlišovanie čisto lexikálne. V dvojici *žili* — *žili* ide o podstatné meno a sloveso, teda o tzv. rozlišovanie kategoriálne.²² Takéto prípady sa niekedy pri určovaní foném neberú do úvahy, pretože sa nemôžu vyskytovať v tom istom postavení.²³ E. Jóna uvádza dvojice *hladi* — *hladi* (k *hladiet* a *hladiť*), *jedla* — *jedla* (k *jest*),

¹⁹ Upozornil na to už E. Jóna v cit. štúdiu *Mená obyvateľov k novým miestnym názvom*, 221.

²⁰ Pozri J. Horecký—Š. Peciar, *K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy*, 46.

²¹ Pozri *Gramatické dielo Antona Bernoláka* (na vydanie pripravil a preložil J. Pavelek), Bratislava 1964, 75; predtým napr. J. Stanislav, *K jazykovednému dielu Antona Bernoláka*, Bratislava 1941, 33; J. Žigo, *Anton Bernolák o slovenskom pravopise*, SR 12, 1946, 190 alebo E. Jóna, *Poznámky k návrhom na reformu slovenského pravopisu*, 105.

²² Pozri V. Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, 46.

²³ Pozri J. Horecký, *Fonológia latinčiny*, Bratislava 1949, 23.

lad — *lad*, *lak* — *lak*, *lavica* — *lavica*, *osla* — *osla* (k *osol*), *osol* — *osol*, *rola* — *rola*, *tela* — *tela* (gen. sg. k subst. *telo*), *uhol* — *uhol*.²⁴ Z týchto dvojíc pri prísnejšom výbere podľa uvedených hľadísk obstoja iba dvojice *hľad!* — *hľad!*, *lad* — *lad*, *lak* — *lak*, *lavica* — *lavica*, *rola* — *rola*, *uhol* — *uhol*, *osla* — *osla*. V dvojiciach slov, ktoré uvádza Š. Peciar,²⁵ nenachádzame nijakú ďalšiu dvojicu, ktorá by bola rozlíšená len pomocou *l* a *l*. To sa týka aj Pravidiel slovenského pravopisu²⁶ (dvojice *vyžla* — *vyžla* a *hľad* — *hľad*, ktoré sa tu uvádzajú, sa líšia aj rozdielom pri inej hláske, nielen pomocou *l* a *l*). P. Baláž má ešte dvojicu *lanový* — *lanový*, ktorá zodpovedá uvedeným požiadavkám (dvojica *osol* — *osol* už nevyhovuje).²⁷ Ak aj pridáme dvojicu *tabula* — *tabula*, ktorá sa nikde nespomína, celkový počet dvojíc rozlíšených len pomocou *l* a *l* (rovnakých tvarov v rámci toho istého slovného druhu) neprekračuje jednu desiatku. Protiklad *l* a *l* je teda dost málo využitý na vzájomné diferencovanie inak zvukovo rovnakých slov. Mohli by sa však uviesť aj ďalšie pripomienky k niektorým z uvedených dvojíc. Slovo *lad*, ktoré sa stavia proti slovu *lad*, sa dnes takmer výhradne používa len v tvare gen. sg., aj to len v spojení *bez ladu* a *skladu*.²⁸ Nepredstavuje teda rovnocenný prípad so slovom *lad*, ktoré sa bežne používa vo všetkých pádoch.²⁹ Podobne aj slovo *lak*, hoci sa to výslovne nekonštatuje, sa prakticky tiež používa len v istých ustálených prípadoch, zväčša v genitíve, napr. *zomrieť*, *stápnuť*, *zdrevenieť od laku*, *temer spadol z nôh od veľkého laku*. Inak sa namiesto slova *lak* používa skôr slovo *úľak* alebo *zlaknutie*. To vedie tiež k zmenšeniu dvojíc, v ktorých *l* proti *l* má rozlišovaciu funkciu. Fonologické zaťaženie fonémy *l* sa takto stáva menšie; to môže viesť k oslabovaniu rozlišovania medzi hláskami *l* a *l*.

V súvisi s otázkou *l* a *l* vo fonologickom systéme spisovnej slovenčiny všimnime si ďalej preberanie cudzích slov do slovenčiny. Pri preberaní cudzích slov, resp. ich zdomácnovaní sa do nášho jazyka dostávajú ďalšie slová so spoluhláskou *l*, napr. *lift*, *laser*, *musical* (*muzikál*), *džentleman*, *kvisling* a pod. Preberaním cudzích slov a ich postupným zdomácnovaním (hláskoslovným aj pravopisným) sa u nás rozširuje aj počet slov s niektorými inými menej frekventovanými spoluhláskami, napr. *dž* (porov. *džez*, *džem*, *džentlemen*, *džús*, *džentrický* a pod.). Naproti tomu takmer nepribúdajú dnes zdomácnené prevzaté slová s *l*;

²⁴ E. Jóna, *Poznámky k návrhom na reformu slovenského pravopisu*, 107.

²⁵ Pozri J. Horecký—Š. Peciar, *K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy* (pôvodný návrh Pravidiel; autorom je Š. Peciar).

²⁶ Pozri jednotlivé vydania Pravidiel od r. 1953.

²⁷ Pozri P. Baláž—J. Jacko—J. Matejíčík—J. Rešetár, *Učebnica slovenského jazyka pre pedagogické inštitúty I*, Bratislava 1964, 83 (skriptá).

²⁸ V *Slovníku slovenského jazyka II*, Bratislava 1960, 7 sa slovo *lad* označuje ako archaické.

²⁹ Preto nepokladáme za najvhodnejšie uvádzať práve dvojicu *lad* — *lad* ako príklad na fonologickú platnosť *l* a *l* v slovenčine (pozri V. Mathesius, c. d., 44).

z najnovších slov možno tu uviesť azda len slovo *bolševik* a s ním príbuzné slová (napr. *bolševický*, *bolševička*, *bolševizmus*).³⁰ Pri preberaní cudzích slov do spisovnej slovenčiny sa teda celkove posilňuje pozícia spoluhlásky *l*; frekvencia spoluhlásky *l* ostáva zhruba na rovnakej úrovni, počet korenných morfém s *l* sa vcelku nerozširuje, čo už svedčí o oslabenej pozícii tejto spoluhlásky v sústave spoluhlások. V minulosti tu bola iná situácia, pretože sa cudzie *l* neraz preberalo ako *l*. Bolo to v čase, keď sa spoluhlásky *l* — *l* odlišovali artikulačne výraznejšie než dnes (*l* malo tvrdú velarizovanú výslovnosť, takže išlo vlastne o dvojicu *l* — *l*), a preto sa pri preberaných cudzích slovách veľmi často chápalo cudzie *l* bližšie k slovenskému *l* ako k *l* a preberalo sa ako *l*, napr. lat. *casula* — slov. *košela*.³¹ Vtedy bola hláska *l* živá, pri preberaní cudzích slov sa zväčšoval počet korenných morfém s *l*.

Pri dvojici *l* — *l* pozorujeme aj ďalší rozdiel, ktorý ukazuje na pevnejšie postavenie spoluhlásky *l* vo fonologickom systéme spisovnej slovenčiny. Konsonant *l* sa používa aj ako sonanta (slabičné *l*), kým *l* sa ako sonanta nevyskytuje. Konsonant *l* je takto pevnejšie spojený s vokalickým systémom. Ďalej: pri slabičnom *l* (okrem toho *r*) sa vyskytuje fonologický protiklad kvantity (krátkosť — dĺžka: *l* — *l*); spoluhláska *l* sa na fonologickom protiklade krátkosť — dĺžka nezúčastňuje. Spoluhláska *l* nie je teda zviazaná s ostatnými fonémami toľkými vzťahmi, ako je to pri spoluhláske *l*.

Na ďalší dôležitý faktor, ktorý má vplyv na oslabovanie postavenia *l* v spisovnej slovenčine, poukázal V. Blanár.³² Slovenské kultúrno-politické centrum sa po r. 1918 prenieslo zo stredného Slovenska (Martin) na západné Slovensko (Bratislava). Je preto celkom dobre pochopiteľné ovplyvňovanie spisovnej slovenčiny zo strany západoslovenského prostredia, ktoré nepozná spoluhlásku *l*.

3. Na záver chceme iba stručne konštatovať, že v dnešnej spisovnej slovenčine jestvuje dvojaká výslovnosť skupín *le*, *li*: popri výslovnosti s *l* je bežná, ak nie častejšia výslovnosť s *l*. Oba tieto typy výslovnosti skupín *le*, *li* treba kodifikovať ako rovnocenné varianty spisovnej výslovnosti.

³⁰ Ale napr. ruské slovo *kultprop* sme už prevzali s *l*, nie *l*: *kultprop* (podľa slova *kultúra*, v ktorom je *l*). Sporné je napr. používanie podoby *Engels* ako názvu ruského mesta; k tomu pozri L. Dvonč, *O menách miest Marks a Engels*, SR 30, 1965, 371—373.

³¹ Pozri E. Pauliny, *Fonologický vývin slovenčiny*, 108; predtým napr. F. Trávníček, *Historická mluvnice československá*, Praha 1935, 135. Dôležitá je najmä táto konštatácia E. Paulinyho v cit. práci na str. 291: „Zmena *l* > *l* napomohla tomu, že mäkké *l* sa miestami nahradilo stredným *l* a že teda zanikol rozdiel *l* — *l*. Tým totiž, že namiesto *l* — *l* nastúpil menší kontrast *l* — *l*, bola daná možnosť odstrániť vôbec rozdiel medzi dvoma druhmi *l*-ovej hlásky.“

³² V. Blanár, *K novému vydaniu Pravidiel slovenského pravopisu*, SR 18, 1952/53, 11.

К ВОПРОСУ О СОГЛАСНОМ *l* В СЛОВАЦКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В настоящей статье автор показывает случаи, в которых согласный *l* заменяется в литературном языке согласным *ḷ*: 1. в группах *le, li* наряду с произношением *l* часто встречается и произношение *ḷ*, причем произношение *ḷ* встречается все чаще; 2. *ḷ* довольно часто теряет мягкость в письменном и устном языке в формах предл. падежа ед. ч. муж. и ср. рода и твор. падежа ед. ч. жен. рода притяжательных прилагательных типа *práví*, образующихся от слов с согласным *l* или же *ḷ* в конце словообразовательной основы, напр. *všelom, všelou* наряду с *všelom, všelou*; 3. *ḷ* вместо *l* встречается при образовании существительных муж. рода на *-an*, напр. *Visla — Vistan, Píla — Pílan, Tula — Tulan*. Оба типа произношения групп *le, li* (*e ḷ* и *l*) автор предлагает кодифицировать как равноправные варианты литературного произношения.

ZPRÁVY A POSUDKY

PROF. VLADIMÍR ŠMILAUER SEDEMDESIATROČNÝ

V plnej tvorivej sile dožil sa 5. decembra 1965 sedemdesiatych narodenín profesor českého jazyka na Karlovej univerzite v Prahe dr. Vladimír Šmilauer, DrSc. Prof. Šmilauer je výraznou osobnosťou našej súčasnej jazykovedy a je najvýznamnejším predstaviteľom českej onomastiky. Zastáva funkciu predsedu Miestopisnej komisie ČSAV, je členom Medzinárodného onomastického komitétu a predsedom Subkomisie pre slovenský onomastický atlas.

Prof. V. Šmilauer pôsobil 15 rokov ako gymnaziálny profesor v Žiline a v Bratislave. V r. 1933 sa habilitoval prácou *Vodopis starého Slovenska* pre odbor českého jazyka na Karlovej univerzite. V Bratislave ostal až do svojho menovania mimoriadnym profesorom v r. 1938. Po zatvorení českých vysokých škôl venoval sa redaktorskej práci (*Naše řeč, Časopis pro moderní filologii*), od r. 1944 pracoval aj v redakcii českého príručného slovníka. Úspešnú pedagogickú činnosť na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity začal rozvíjať po oslobodení. Oslava Šmilauerovho jubilea 6. decembra 1965 v Prahe pekne ukázala, koľko starších i mladších bádateľov s vďačnosťou spomína na bohaté podnety, ktoré získali od Šmilauera vysokoškolského učiteľa a lingvistu širokých pracovných záujmov.

Prof. V. Šmilauer venoval pozornosť problematike súčasného českého jazyka, jeho dejinám, otázkam jazykovej kultúry, štylistiky a etymológie, no vari najviac bádateľského úsilia venoval onomastike. Viaceré Šmilauerove vysokoškolské prednášky vyšli ako učebné texty, napr. *Základní pojmy mluvnické* 1946, *Zásoba slovní a význam slov* 1951, *Obohacování slovní zásoby* 1953, *Učebnice větného rozboru* 1955. Mnoho z vlastných pracovných skúseností vložil autor do príručky *Technika filologické práce* 1955. Rámec vysokoškolskej príručky prerástla svojím poňatím i bohatou dokumentovanosťou *Novo-česká skladba* (Praha 1947), ktorá teraz vychádza v druhom vydaní (autor pridal kapitulu o vývine domáceho syntaktického bádania). V novočeskej skladbe sa výrazne prejavila Šmilauerova schopnosť systematicky roztriediť a s jemným filologickým dômyslom vyčerpávajúco charakterizovať bohatý jazykový materiál. Táto črta sa táhla ako červená niť celým Šmilauerovým vedeckým dielom. Z historickej tematiky spomeňme rozsiahlu štúdiu z r. 1930 *Poloha přívlastku v Kronice pražské Bartoše Písaře a České historické tvarosloví s předavkem skladebním* (Praha 1954). Šmilauerove etymologické príspevky nájdeme najmä v *Našej řeči*, ďalej v hlbokých autorových recenziách a v Machkovom Etymologickom slovníku jazyka českého a slovenského. Prof. V. Šmilauer nikdy nepodeceňoval praktickú jazykovednú činnosť. Preto sa horlivo účastnil na prácach smerujúcich k zvyšovaniu jazykovej kultúry (napr. v Kruhu přátel českého jazyka), spolupracoval pri vytváraní novej odbornej terminológie, vypracoval zásady pre štandardizáciu cudzojazyčných zemepisných názvov a 6 rokov viedol prácu komisie, ktorá revidovala chotárne názvy v českom pohraničí. S menom prof. V. Šmilauera je spätý rozvoj československej onomastiky z hľadiska výskumného i organizačného. V r. 1959 sa pretvorila Miestopisná komisia ČSAV na onomastické pracovisko, ktoré organizuje kolektívny výskum v Čechách a koordinuje onomastickú prácu v Československu. Komisia

vydáva od r. 1960 litografovaný *Zpravodaj Mistopisné komise* (redigujú V. Šmilauer a J. Svoboda). Z väčších Šmilauerových prác v tejto oblasti treba spomenúť utriedenie Profousovoho miestopisného materiálu v *Dodatkoch* (spolu s J. Svobodou; Praha 1960) a vynikajúce dielo *Osídlení Čech ve světle místních jmen* (Praha 1960), v ktorom metódou tzv. malých typov osvetlil postup osídlenia českého územia. Týmto dielom V. Šmilauer ukázal, ako možno využiť typologickú analýzu miestnych mien pre sídliské dejiny. Prvým dielom v slavistickej literatúre je *Úvod do toponomastiky* (Praha 1963), po ktorom radi siahnu nielen mladší, ale aj starší pracovníci v tejto disciplíne. Prípravám slovanského onomastického atlasu poslúži súpis okolo 1000 celoslovenských apelatívnych základov zemepisných názvov v *Průručce slovanské toponomastiky* (bližšie porov. I. Luterer, *Prof. Dr. Šmilauer, 70 Jahre*, *Onoma* X, 1962—3, č. 2, 239—242).

Ako sme už spomenuli, prof. V. Šmilauer začína svoju vedeckú dráhu na Slovensku. Nemálo úsilia venoval výskumu slovenských jazykovedných otázok a tento záujem si uchoval dodnes. Z prác, ktoré publikoval v rokoch svojho pobytu na Slovensku, vidno šírku bádateľských záujmov, pracovnú metódu a rýchle vedecké vyzrievanie mladého lingvistu. V tomto ohľade sú poučné najmä Šmilauerove početné príspevky v časopise *Bratislava*. Recenzie, zprávy a úvahy, ktoré tu prof. Šmilauer pravidelne odtlačal počínajúc I. ročníkom (r. 1927), zaujmú aj dnešného čitateľa hĺbkou pohľadu, dôkladnou znalosťou literatúry predmetu a materiálu, presným odlíšením nevysvetlených faktov od vysvetlených. Vyzdvihnúť treba tiež znalosť maďarského jazyka a maďarskej lingvistickej problematiky. Napr. v článku *K sporu o Trávníčkovy příspěvky* (*Bratislava* II, 1928, 224 n.) sa V. Šmilauer zamýšľa nad metodologickým postojom pri osvetľovaní historického vývinu slovenčiny. V. Šmilauer zdôrazňuje súčinnosť a vzájomnú kontrolu všetkých príslušných vied a metód. Ukazuje, čo môžu priniesť pre osvetľovanie historickej problematiky jednotlivé disciplíny (napr. onomastika a dialektológia). V tomto príspevku nájdeme zárodok Šmilauerovho komplexného pohľadu na vedeckú problematiku, ktorý sa prejavuje napr. v jeho neskoršom vymedzovaní pojmu onomastiky. Ďalej vidíme, ako skoro prof. Šmilauer postihol dôležitosť onomastiky najmä pre slovenskú historickú jazykovedu. So zreteľom na dejiny slovenčiny prof. Šmilauer v týchto rokoch riešil stále aktuálne otázky, ako treba hodnotiť zápisy miestnych mien v starých latinských písomnostiach z uhorských kancelárií, ako možno využiť onomastický materiál pre štúdium sídliských dejín a vôbec ako treba postupovať pri spracúvaní staroslovenského listinného materiálu. Treba zdôrazniť, že Šmilauerove myšlienky o týchto otázkach dodnes nestratili svoju platnosť (pozri napr. *Jazykový materiál slovenských listin do r. 1300*, LF 60, 1933, 126—149. — *Osídlení a národnosti Spiše*, Bratislava IX, 1935, 154—173). Z jeho syntetických prác o slovenčine spomeňme *Slovenské střídnice jerové a změna e, ě > a, o* (Praha 1930; vyšla ako 1. zväzok Prác Učenej společnosti Šafárikovej v Bratislave) a klasické dielo československej onomastiky *Vodopis starého Slovenska* (Praha—Bratislava 1932). Vo svojom *Vodopise* prof. Šmilauer zozbieral a kriticky zhodnotil zápisy z rozsiahleho listinného materiálu, spracoval etymológiu najstarších slovenských hydroným a podal ich slovotvorný a sémantický rozbor.

Slovenskí jazykovedci želia prof. Šmilauerovi mnoho zdravia a síl do ďalšej bádateľskej práce.

V. Blanár

III. KONGRES INDOEURÓPSKEJ POROVNÁVACEJ A VŠEOBECNEJ JAZYKOVEDY

Indoeuropeistická spoločnosť, ktorá vznikla tesne pred prvou svetovou vojnou z iniciatívy známeho mladogramatika K. Brugmanna (v r. 1913—1919 bol predsedom Brugmann, 1917—1927 Thurneysen a 1927—1945 Kretschmer), začala v posledných rokoch zvolávať kongresy porovnávacej a všeobecnej jazykovedy s medzinárodnou účasťou. R. 1953, keď bola Spoločnosť po prechodnom rozpade obnovená, konalo sa síce jej zasadnutie bez kongresového programu, ale už r. 1961 v Innsbrucku sa spolu so zasadnutím konal aj II. kongres. Prednášky a ostatné materiály z tohto II. kongresu vyšli v zborníku *II. Fachtagung für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft Innsbruck, 10.—15. Oktober 1961*¹.

Celková ideová atmosféra a metodologická orientácia II. kongresu podstatne ovplyvnila aj základnú koncepciu III. kongresu. Predseda II. kongresu prof. M. Leumann pri otvorení povedal: „Často sa ma pýtajú, či je naša Spoločnosť nemecká alebo internacionálna. Odpoveď je implicitne daná azda už tým faktom, že stará Spoločnosť spájala valné zhromaždenie svojich členov čiastočne s internacionálnymi kongresmi, čiastočne s konferenciami nemeckých filológov. Bez snahy zle vysvetlovať naše stanovky chcem povedať, že naša Spoločnosť je „európska“ spoločnosť v tom zmysle, v akom chápeme Európu ako duchovné centrum, ako duchovnú veľmoc. Tým naša Spoločnosť je, nehľadiac na všetky štatúty. Prirodzene, väčšinou svojich členov je zakotvená v nemeckej jazykovej oblasti a rozšírená okolo nej. Ak vymenujeme štáty, ktoré sa svojimi bádateľmi zúčastňujú na našej práci, môžeme konštatovať, že v tejto práci je zastúpená celá Európa.“²

Pre metodologickú orientáciu bol najvýstižnejší referát prof. A. Nehrunga na tému *Štrukturalizmus a dejiny jazyka*. Autor v ňom podrobil jednostrannej a neobyčajne ostrej kritike štrukturalizmu, hlavne americký. Vyčítal mu najmä tieto veci: 1. Kým Saussure staval vedľa seba synchronickú a diachronickú jazykovedu ako rovnako oprávnené, zatiaľ extrémni štrukturalisti za vedeckú pokladajú iba synchronickú jazykovedu. 2. Kategórie vyabstrahované z indiánskych jazykov, ktoré sú bez histórie, môžu byť adekvátne pre opis indiánskych jazykov, ale indoeuropeistika ich vcelku nepotrebuje. 3. Vyššie plány jazyka než je plán fonologický majú podstatne inú, bohatšiu a komplikovanejšiu štruktúru, preto prenášanie postupov z fonológie do vyšších jazykových plánov, ako to robia štrukturalisti, je vedecky nepodstatné. 4. Bloomfieldova behavioristická definícia významu ako „jazykovej situácie, v ktorej je jazyková forma použitá, a responzie, ktorú vyvoláva v adresátovi“, je podľa Nehrunga obmedzeným, do grotesky vystupňovaným materializmom. 5. Teoreticky americkí lingvisti vylučujú zo skúmania význam, ale v konkrétnom jazykovom rozbere sa mu nemôžu vyhnúť. To je podľa Nehrunga hra na slepú babu. 6. Štrukturalisti nepostupujú tak, že by indukciou odkrývali systém jazyka, ale naopak, do apriórne skonštruovaného systému sa snažia násilne vtláčať jazyk. 7. Pri metodických operáciách štrukturalistov jazyk napokon zomiera na operačnom stole. 8. Chomského kniha *Syntactic structures* znamená všetko iné, len nie pokrok v jazykovede.³

Uvedená ideová a metodologická orientácia sa musela odraziť na koncepcii a priebehu III. kongresu, ktorý sa konal v dňoch 13.—17. X. 1965 v Münsteri (NSR). Hoci

¹ Zborník vyšiel v sérii *Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 15, Innsbruck 1962, strán 277.*

² Tamže, str. 20.

³ Tamže, str. 21—30.

kongres mal základné heslo tradičné a moderné metódy v jazykovede, predsa hlavní predstavitelia modernej jazykovedy, a to tak synchronickej, resp. opisnej, ako aj historickej, tento kongres fumigovali. Nezúčastnil sa na ňom ani jeden americký lingvista, ani jeden sovietsky lingvista, neboli tam ani Kuryłowicz, Benveniste, Martinet. Zo známejších lingvistov sa na kongrese zúčastnili prof. Pisani (Milano), prof. Georgiev (Sofia), prof. Kiparsky (Helsinki), prof. Ammer (Halle), prof. Pokorny, autor etymologického slovníka indoeurópskych jazykov (Zürich), prof. Čiževskij (Heidelberg—Kolín), prof. Gonda (Utrecht), prof. Szemerényi (Londýn—Freiburg) a i. Prezidentom kongresu bol prof. Scherer (Heidelberg) a hlavným sekretárom prof. P. Hartmann (Münster).

Rektor Münsterskej univerzity v prívítacom prejave filozoficky zdôvodňoval potrebu syntézy synchronie a diachronie, systémovosti a historicosti, dialektiku konkrétneho a abstraktného, jednotlivého a všeobecného, substancionálnosti a vzťahovosti ap. Prof. Adrados z Madridu v prednáške *Historická a štruktúrna metóda v indoeurópskej jazykovede* sa snažil na materiáli z vývinu latinčiny a gréčtiny demonštrovať vedeckú plodnosť spojenia štruktúrneho a historického pohľadu na jazykové javy. Neurobil to najpresvedčivejšie, preto mu prof. Winter (predtým Texas, teraz Kiel v NSR) vyčítal, že jeho výklad nebol štruktúrny, kým prof. Szemerényi ho zase kritizoval, že jeho výklad nebol ani historický. Prof. Ammer (Halle) v prednáške *Problémy rekonštrukcie* nastolil niekoľko dôležitých, ale dodnes dost nejednotne chápaných problémov historickej a porovnávacej jazykovedy. Hoci chápe hláskoslovný zákon ako výsledok štatistickej pravdepodobnosti, predsa zotráva na mladogramatickej téze o absolútnej pravidelnosti a bezvýnimočnosti hláskových vývinových zákonov. Podľa neho možno na základe pravidelných hláskových responzií medzi príbuznými jazykmi zostaviť aj algoritmy, ktoré nám budú vyrábať prajazykové archetypy a etymológie. Prof. Brandenstein (Graz) v prednáške *Je možná historická fonológia?* na príkladoch z viacerých indoeurópskych jazykov poukázal na užitočnosť fonologického, t. j. systémového pohľadu na hláskový vývin jazykov. Referát sekretára kongresu prof. P. Hartmanna z Münsteru *Vetné štruktúry z hľadiska logického a typologického* bol v zhode s orientáciou veľkého množstva doterajších prác autora, v ktorých je viacej filozofickej, psychologickéj a logickej problematiky než vlastných lingvistických otázok. Neobyčajne cenný a moderne koncepovaný bol referát R. Harwega z Münsteru *Fenoméń písma ako problém historicko-porovnávacieho výskumu jazyka*, ku ktorému však nebola žiaľbohu primeraná diskusia. R. Katičić zo Záhrebu sa snažil v obsiahlej prednáške aplikovať teóriu množín a pojem homomorfizmu a izomorfizmu pre konštrukciu modelu v porovnávacej jazykovede. Prof. Kiparsky (predtým záp. Berlín, teraz Helsinki) v prednáške *Etymológia včera a dnes* podal kritický prehľad doterajších smerov a metód v etymologickom bádani, pričom ironicky odsúdil najnovšie pokusy formalizovať a matematizovať princípy etymologizovania. Kým v historickej a kritickej časti bol jeho príspevok dost podnetný a bohatý, zatiaľ pokus o vlastné riešenie nastolenej problematiky bol dost chudobný a vágny (zásada, že etymologickému výskumu nepomôže nič, iba všestranný rozbor dejín slova, je síce pravdivá, ale metodologicky málo inštruktívna). Nepresvedčil príspevok (90 minútový!) prof. J. Lohmanna z Freiburgu na tému *Zmysel indoeurópskej etymológie*, ktorý bol miešaninou špekulácií zo všetkých spoločenských i prírodných vied, ale o zmysle etymologického bádania nehovoril skoro vôbec nič. Známý taliansky indoeuropeista prof. V. Pisani z Milána hovoril o vzniku jednotlivých jazykov z jazykových zväzov. Nadmieru precenil moment jazykového miešania, pričom nerobil rozdiel medzi jazykovým zväzom a skupinou zemepisne susediacich príbuzných jazykov. Podľa Pisaniho sú všetky jazykové plány proniknuteľné a stupeň proniknuteľnosti je závislý iba od spoločensko-

historických podmienok. V bohatej diskusii boli hlasy väčšinou kritické. Nastolil sa aj problém Marrovhovho chápania jazykového vývinu. Indoeuropeista Risch z Zürichu v prednáške *Historicko-porovnávacia jazykoveda a nárečová geografia* poukázal na dôležitosť poznania nárečí indoeurópskych jazykov, čo môže do značnej miery zmeniť aj obraz rekonštruovaného stavu prajazyka. Vysokú teoretickú úroveň mal bohatý príspevok H. J. Seilera z Kolína nad Rýnom na tému *Paradigmata v starom a novom svetle*.

Okrem uvedených základných prednášok odznelo na kongrese 14 kratších 30-minútových referátov z porovnávacej indoeurópskej a čiastočne aj ugrofínskej jazykovedy, z výskumu vývinu jednotlivých indoeurópskych jazykov, etymológie, všeobecnej fonetiky a fonológie, semaziológie a všeobecnej metodológie jazykovedy.

Celkove sa na kongrese zúčastnilo vyše sto lingvistov. Vyše dvoch tretín to boli jazykovedci Nemeckej spolkovej republiky. Rakúsko zastupovali siedmi, Taliansko šiesti, Švajčiarsko a Belgicko štyria účastníci. Ostatné štáty mali po jednom až troch zástupcoch. Z Československa sa zúčastnili prof. Horálek a prof. Trost z Prahy, doc. Ondruš z Bratislavy. Posledný predniesol dva príspevky. Prvý na tému *Význam štatistickej metódy pre rekonštrukciu* a druhý *O spoločných prvkoch v indoeurópskych a ugrofínskych slovesách pohybu*.

Celkove bolo na kongrese badať, že v lingvistike NSR silne zotrúva tradičný historický pozitivizmus. Stará generácia komparatistov sa nerada zrieka svojich výdobytkov a vychodených postupov. No nezadržateľná modernizácia jazykovedy vo svete núti aj západonemecké univerzity pristúpiť k nevyhnutnej operácii. Robia to medziiným aj tak, že pozývajú lingvistov z iných štátov (napr. Winter prešiel z Texasu do Kielu, Coseriu z južnej Ameriky do Tübingenu, Szemerényi z Londýna do Freiburgu).

Šimon Ondruš

KOLOKVIUM O FONOLÓGII A FONETIKE

Z rozhodnutia vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV sa konalo v dňoch 14.—16. októbra 1965 v Smoleniciach kolokvium o fonológii a fonetike. Usporiadateľom bolo Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV. Kolokvia sa zúčastnili viacerí českí a slovenskí jazykovedci z Prahy, Bratislavy, Brna, Olomouca a Košíc. Kolokvium viedli prof. E. Paulíny a prof. K. Horálek.

Rokovací program bol rozdelený do štyroch tematických okruhov: I. fonologické smery v súčasnosti, II. fonetika a fonológia, III. morfonológia, IV. problémy prozódie.

V rámci prvého okruhu účastníci vypočuli referát J. Vachka, dva koreferáty a dve oznámenia.

Prof. Vachek podal charakteristiku troch dnešných hlavných fonologických smerov v USA (tzv. harvardskej školy, názorov N. Chomského a yaaleskej školy), porovnávajúc ich s klasickými i dnešnými názormi pražskej školy (PŠ).

Pre tzv. harvardskú školu, ktorej čelnými predstaviteľmi sú R. Jakobson a M. Halle, sú charakteristické najmä tri črty: dôsledné rozkladanie foném na dištinktívne vlastnosti, sústavné určovanie a triedenie týchto vlastností z akustického hľadiska a téza o univerzálnosti binárnych protikladov v jazyku. Stanovením veľmi obmedzeného počtu dištinktívnych relevantných prvkov (dvanásť tzv. inherentných vlastností a tri prozodické vlastnosti), ktorých kombinácie (zväzky) predstavujú jednotlivé fonémy, autori tejto koncepcie našli jednoduchý metodický postup, ktorý možno použiť na opis fonologického systému ktoréhokoľvek jazyka. Pritom sa všetky fonologické opozície chápu ako privatívne. Napr. tzv. graduálny protiklad samohláskového radu *i — e — a* sa podľa

tejto koncepcie rozkladá na dva binárne protiklady: $i - e$, $e - a$. S tzv. ekvipolentnými protikladmi typu $p - t - t - k$ sa Jakobson a Halle vyrovnávajú pomocou dvoch dvojíc termínov: kompaktnosť — difúznosť (resp. v novšej verzii: kompaktnosť — nekompaktnosť, difúznosť — nedifúznosť) a gravisovosť — akúťovosť, opretých o výsledky zvukovej analýzy modernými prístrojmi. Avšak ani posledná modifikácia tejto koncepcie neodstraňuje všetky ťažkosti vznikajúce tým, že sa na jednu rovinu dostávajú nerovnorodé javy (popri binárnych vzťahoch jestvujú i vzťahy trinárne, popri kontradiktórických protikladoch i protiklady kontrárne). Druhý problém je v tom, že pri aplikácii binaristickej teórie rozlíňi bádatelia (u nás napr. E. Pauliny a M. Romportl) pokladajú za potrebné rozličným spôsobom obmieňať jej pôvodný rámec. Najväčšie ťažkosti bude však pôsobiť dôsledná aplikácia binaristickej teórie v oblasti diachronie, pri výklade zmien fonologických systémov. J. Vachek v tejto súvislosti vyslovil tézu, že „nositeľmi napätia, ktoré vedie k zmenám vo fonologickom systéme daného jazyka, sú častejšie fonémy ako celky, nie jednotlivé dištingtívne éřty“. Poučné boli i tie časti Vachkovho výkladu, v ktorých ukazoval, v čom a do akej miery binaristická koncepcia súvisí s tradíciami PŠ.

Kritické stanovisko k niektorým princípom fonológie má N. Chomsky. Jeho kritika je namierená predovšetkým proti tzv. taxonomickej fonológii amerických deskriptivistov (napr. S. Harrisa), ktorým vyčíta, že zistené fakty iba triedia, ale nevysvetľujú. Sám sa vo svojej teórii generatívnej gramatiky¹ usiluje vystihnúť vzťahy medzi syntaktickou a zvukovou rovinou (*systematic phonetics*) pomocou roviny systematickej fonológie (*systematic phonemics*), ktorú pokladá za „najnižšiu rovinu syntaktickej reprezentácie“. Ide mu o postupnú aplikáciu množiny pravidiel na zvukovú analýzu morfém (formatívov), t. j. vlastne o morfonológiu. N. Chomsky kritizuje najmä štyri zásady „taxonomistov“: lineárnosť, invariantnosť, vzájomnú výlučnosť a miestnu determinovanosť. Podrobným rozborom Chomského výčítiek proti zásade výlučnosti a zásade komplementárnej distribúcie Vachek ukázal, že Chomskému sa jazyk javí ako uzavretý, statický systém bez vnútornej dynamiky. Stúpenci PŠ však zdôrazňujú práve dynamičnosť, vnútorné napätie všetkých zložiek jazykového systému. Pri takomto dynamickom chápaní jazyka strácajú námietky Chomského svoje opodstatnenie. Zásadu komplementárnosti distribúcie treba kombinovať s harvardským chápaním fonémy ako zväzku dištingtívnych éřt, ktoré majú istú hierarchiu. A práve nerešpektovaním tejto hierarchie dochádza Chomsky k neprijateľným záverom (napr. k stotožneniu tzv. skusných foném a , k v „skusných fonologických systémoch“), ktoré potom ľahko vyvracia.

V poslednej časti svojho referátu Vachek stručne charakterizoval zásady tzv. stratifikačnej teórie yaleskej školy (jej vedúcim je prof. S. M. Lamb, hlási sa k nej H. A. Gleason a s istými výhradami aj C. F. Hockett). Táto teória rozlišuje v jazyku štyri vrstvy: fonémickú, morfémickú, lexémickú a semémickú (sémantické fakty, t. j. vzťah jazyka k mimojazykovej skutočnosti, ani fonetické fakty podľa Lamba už nepatria do jazyka). Lamb teda uznáva samostatnú fonologickú rovinu v jazykovom systéme. Každá nižšia vrstva je k vrstve bezprostredne nadradenej vo vzťahu realizácie (u Lamba sa stretávame s tzv. realizačnými pravidlami, ktoré sú akousi obdobou transformačných pravidiel Chomského). Lamb odmieta tvrdenie, že morféma sa skladá z foném; podľa neho sa morfémy realizujú fonémami. Lamb používa svojskú terminológiu. Termín pre najmenšiu jednotku každej vrstvy má sufix *-on* (*fonon*, *morfon*), termín pre zloženú jednotku, ktorou sa realizuje jednotka najbližšej vyššej roviny, má (v slovenskom znení) sufix *-éma* (*fonéma*, *morféma*). V Lambovej teórii má teda fonéma významné miesto.

¹ *Current Issues in Linguistic Theory*, The Hague 1964.

Okrem toho Lamb rešpektuje vzájomné vzťahy rôznych jazykových rovin. U nás sa o obdobnú stratifikačnú sústavu pokúsil P. Sgall.

Referát prof. Vachka ukázal (a pripomenulo sa to i v diskusii), že súčasná americká jazykoveda bohato rozvíja štúdium zvukovej stránky jazyka a môže v tomto smere poskytnúť i našej jazykovede cenné podnety. Je však nepochybné, že aj rozvíjanie tradícií PŠ na domácej pôde prináša ne jeden cenný vklad do pokladnice súčasného jazykovedného myslenia.

V. Budovičová v koreferáte poukázala na niektoré črty fonologických názorov A. Martineta, vyslovených v jeho objemnej knihe *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique* (Berne 1955)². A. Martinet pripisuje veľký význam princípu ekonómie, a to nielen pri výklade jazykových zmien, ale aj pri vysvetľovaní synchronických javov jazykovej štruktúry. Odmieťa Jakobsonovu binaristickú koncepciu a definuje dištinktívne vlastnosti foném organogenetickými termínmi. Zdôrazňuje realistický prístup k jazykovým javom a prihliada na fonetické fakty. Venuje pozornosť kvantitatívnym činiteľom vo vývoji jazyka. V koreferáte a najmä v diskusii sa pripomenulo, že Martinetova koncepcia nie je originálna a že sa v nej preplietajú niektoré tézy PŠ s myšlienkami, ktorými M. nadväzuje na francúzske tradície (Meilleta, Passyho, Grammonta), a ešte s inými vplyvmi.

Charakteristiku fonologickej koncepcie S. K. Šaumiana na základe rozboru jeho knihy *Osnovy teoretičeskoj fonologii* (Moskva 1962) podal doc. O. Leška. Š. chce vypracovať teoretickú fonológiu (v protiklade k všeobecnej a špeciálnej fonológii) ako súčasť teoretickej jazykovedy. Je to disciplína vysoko abstraktná. Východiskom Š-ej koncepcie sú názory Trubeckého a Jakobsona, ale hodne preberá od Hjelmsleva, od amerických deskriptivistov i od Chomského. Opiera sa o metodológiu exaktných vied. Používa deduktívnu metódu a ukazuje rozpory v existujúcich fonologických teóriách (napr. u Trubeckého). Rozlišuje rovinu pozorovaných faktov a rovinu konštruktov. Na rovine pozorovaných faktov sú „konkrétne fonemoidy“ (= realizácie), ktoré tvoria triedy „abstraktných fonemoidov“. Obdobne na rovine konštruktov konkrétne fonémy sú triedami abstraktných foném. V Š-ej koncepcii je teda fonéma relačná jednotka, neprístupná priamemu pozorovaniu: je to konštrukt. Konštrukty sa vyznačujú arbitrárnosťou a vhodnosťou korešpondencie medzi rovinou konštruktov a rovinou pozorovania. Tzv. operačné pravidlá, ktorými sa zisťujú vzťahy medzi oboma rovinami, sú dôležité pre identifikáciu fonémy na osi paradigmatickej i syntagmatickej.

V diskusii prof. Horálek upútal svojou periodizáciou vývoja fonologického myslenia. Rozlišuje šesť hlavných období: I. prvú koncepciu PŠ, formulovanú v Tézach PLK, II. teóriu fonologických protikladov N. S. Trubeckého, III. Jakobsonovu teóriu konsonantických protikladov (s prvou verziou binarizmu), IV. kompromisné prechodné štádium (Trnka, Martinet, Pauliny, Hcrálek), kde sa vychádza z Trubeckého *Grundzüge*, V. teóriu harvardskej školy (Jakobson—Halle), VI. Šaumianovu koncepciu, ktorá predstavuje samostatnú vývojovú líniu, nadväzujúcu na Jakobsona, ale pri silnom vplyve Hjelmslevovom. — Prof. Pauliny poukázal na to, že názorové rozdiely medzi jednotlivými fonológmi sa týkajú i základných pojmov a princípov, ako je fonéma, štruktúra, otázka binárnosti protikladov, vzťah synchronnej a diachrónnej fonológie a i. — Vo výmene názorov o binárnosti protikladov viacerí účastníci zastávali mienku, že binárne vzťahy sú v jazyku dôležité, ale nie jediné (Horálek, Skalička, Novák). Podľa Isačenka princíp binárnosti je jednoduchý, úsporný, logický spôsob výkladu javov.

² Kritickú recenziu tejto práce uverejnil J. Vachek v časopise Slovo a slovesnost XIX, 1958, 52 n.

Vo formulácii Paulinyho ide o „našu schopnosť vnímať jazyk“. Skalička zdôraznil, že aj pri jednoduchých, elegantných teóriách si treba klásť otázku, ako tá-ktorá teória vystihuje skutočnosť. Ďurovič zastával názor, že na ontologickej rovine nie je binárnosť univerzálna, kým na rovine výkladu sa ukazujú výhody tohto postupu.

J. Horecký predniesol oznámenie o použití štatistických metód vo fonológii. Už v 30. rokoch použili jednotliví príslušníci PŠ metódu deskriptívnej štatistiky najmä v oblasti slovníka (Mathesius, Vachek, Krámský). Novšie sa štatistické údaje zhodnocujú matematickými metódami. Skúma sa a) výskyt (frekvencia) foném v slovníku, b) frekvencia i periodicita foném v texte, prípadne sa skúmajú skupiny foném (*clusters*). Pri štatistike foném sa dosiaľ málo využíva pojem entropie, skúma sa entropia grafém. Podľa Horeckého nie sú rozdiely medzi výskytom v slovníku a v texte také veľké, ako predpokladal Trubeckoj v *Grundzüge*. Štatistické údaje sa dajú v jazykovede rozmanite využiť (napr. v typologických prácach a i.).

M. Renský informoval účastníkov o problematike parajazyka. Ide o akési redundantné, s jazykom súvisiace prostriedky z rozličných rovín s expresívnou a apelovou funkciou. Renský podal ich klasifikáciu, opierajúc sa o model Tragerov z r. 1958 a Crystallov—Quirkov z r. 1964. Rozlišuje hlasové modifikácie, hlasové prejavy, paraprozódii a paralexis.

Veľký záujem a kladný ohlas vzbudil obsiahly referát A. V. Isačenko *Фонемы и ее сигналовый коррелят*, prednesený v rámci tematického okruhu týkajúceho sa vzťahu fonológie a fonetiky. Referent vyšiel z konštatovania, že súčasná fonológia je orientovaná akusticky: fonéma sa definuje ako súhrn dištingtívnych príznakov vymedzených akustickými parametrami. Sama akustika sa zas opiera o modernú fonológiu (napr. teória prenosu reči). Uskutočnilo sa opätovné zblíženie fonológie a fonetiky. Bol by potrebný akýsi „fonémový detektor“, ktorý by automaticky identifikoval koreláty foném v akustickom signáli.

Najnovšie výskumy však ukazujú, že vzťah fonematických a akustických jednotiek ľudskej reči nie je taký priamočiary a jednoznačný, ako sa predpokladalo v päťdesiatych rokoch, keď vyšli fonologické práce príslušníkov harvardskej školy: *Preliminaries to speech analysis* (1952) a *Fundamentals of language* (1956). Kritický rozbor niektorých sporných bodov v teórii dištingtívnych príznakov (napr. určovanie základných pojmov vokalicosti a konsonantickosti, trieda sonórnych spoluhlások, trieda tzv. glidov, ako je rus. [j], intenzita jednotlivých spoluhlások a spôsoby jej merania, pojem kompaktnosti/nekompaktnosti, ktorý nie je dostatočne opretý o akustickú realitu a i.), ďalej skutočnosť, že už doteraz jestvuje niekoľko odlišných sústav dištingtívnych príznakov, priviedli autora k podozreniu, že prívrženci akustickej teórie dištingtívnych príznakov pristupovali k akustickej analýze až po klasifikácii foném, ktorú si vopred vypracovali na základe distribučných a funkčných kritérií. Isačenkove závery nie sú preto príliš optimistické. Zhrnul ich do niekoľkých bodov.

1. Vývoj jazykovedy a vývoj písma nás núti predpokladať, že jazyková zpráva sa skladá z pomerne malého počtu diskretných opakujúcich sa jednotiek — foném.

2. Fonémy sú teoretické, abstraktné jednotky, konštrukty. Na vstupnej rovine sa fonémy dajú interpretovať ako rozložený program artikulačných pohybov potrebných na dosiahnutie určitého akustického efektu. Môže to byť súhrn súčasných alebo postupných pohybov.

3. Rýchlosť reči často vedie k tomu, že sa artikulačné pohyby navzájom prekrývajú. Niektoré úseky v signáli môžu teda obsahovať informácie o dvoch jednotkách.

4. Na základe daného artikulačného programu možno pri optimálnych podmienkach predpovedať znenie akustického signálu.

5. Akustický signál tvorí kontinuum. Jeho segmenty nezodpovedajú vždy len jednej určitej fonéme. Analýza akustického signálu nevedie jednoznačne k určeniu inventára foném a k rekonštrukcii fonologického systému daného jazyka. Vzťah medzi fonematickou a akustickou rovinou nie je jednoznačný.

6. Akustický signál je jedinou fyzikálnou realitou v rečovom komunikačnom procese. Tento signál obsahuje akustické vlastnosti vnímateľné ľudským ušom a slúžiace ako náznaky (*cues*) na identifikáciu foném. Je pravdepodobné, že sa tieto náznaky interpretujú ako artikulačné inštrukcie (akustický obraz sa „prekladá“ do artikulačného programu). Pri dnešnom stave bádania nie sú ešte preskúmané procesy, ktoré vedú k rozloženiu signálu na diskkrétne jednotky a napokon k dekodovaniu zprávy.

7. Ťažisko súčasného výskumu v oblasti fonetiky a fonológie sa preto začína presúvať do oblasti psychoakustiky a teórie percepcie. Pozoruhodná v tomto smere je práca Koževnikova—Čistovičovej *Reč, artikulácia i vosprijatije* (1965). Slubné sú pokusy so syntetizovaným signálom (u nás Janota).

8. Hlavným nedostatkom doterajšej akustickej fonetiky založenej na fonematickej teórii je nedostatočné rozlišovanie pojmov. Fonémy totiž nemajú ani formanty, ani intenzitu, lebo nie sú vôbec merateľné. Vlastnosti ako „difúznosť“, „kompaktnosť“ ap. patria segmentom signálu, nie fonémam. A je otázka, či človek pri komunikácii vníma sluchom práve tieto signály na identifikáciu foném. Zistiť to a presnejšie opísať proces rečovej komunikácie od artikulácie cez akustický signál po vnímanie a dekodovanie — to je úloha ďalšieho výskumu.

V oznámení o akustickej štruktúre dištingtívnych fonologických vlastností prof. M. Romportl vyšiel z tézy, že fonetickú analýzu hlások nemožno úspešne vykonať bez predbežnej fonologickej analýzy. Z akustických signálov treba rešpektovať tie, ktoré je poslucháč schopný vnímať. V každej realizácii fonémy je obsiahnutá množina akustických črt. Minimálny komplement zodpovedá najmenšiemu súboru črt, ktorými sa odlišujú dve fonémy.

Š. Peciar v krátkom oznámení o vzťahu fonetiky a fonológie položil dôraz na metodologické rozdiely medzi oboma disciplínami (fonetika skúma materiálnu podstatu zvukových jednotiek jazyka, fonológia skúma ich hodnotu, resp. ich funkciu v systéme). Autor týmto rektifikoval svoje stanovisko vyslovené na fonologickej konferencii r. 1953. Svoje tézy ilustroval interpretáciou slovenských diftongov z prozodického hľadiska (ide o slabičné dĺžky).

Prof. P. Trost v oznámení o relevancii vo fonológii hovoril kriticky o funkčnom ponímaní relevancie, charakteristikom pre klasické obdobie PŠ. I diachronická fonológia PŠ je orientovaná funkčne. Dnes sa funkčné hľadisko odmieta. Základným pojmom v dnešnej fonológii sú dištingtívne vlastnosti. Revíziu vyžaduje aj Trubeckého učenie o delimitatívnych prostriedkoch, v ktorom sa obchádzala problematika slabiky. Ide tu o otázky komplementárnej distribúcie a kombinácie foném. V zvukovom pláne jazyka jestvujú také javy, ktoré nie sú schopné rozlišovať slová („subfonematické javy“). V PŠ sa hovorilo o signalizačnej hodnote pozícií v variantov. Dnes sa hovorí o redundancii. Záverom Trost vyhlásil, že služobná funkcia fonologického plánu je nepochybná a že nechce propagovať antifunkcionalizmus.

V diskusii vyslovili viacerí skeptické stanovisko k akustickej interpretácii dištingtívnych fonologických vlastností. Najpodrobnejšie opätovne zdôvodnil svoju skepsu Isačenko. Podľa neho fonéma u hovoriaceho nie je celkom to isté ako fonéma u počúvajúcего. Dosiaľ nie je dostatočne preskúmaný percepčný článok rečovej komunikácie. Model Fourierovej analýzy pokladajú niektorí za celkom nevhodný pre fonologickú analýzu jazyka. Ľudské ucho nie je schopné vnímať niektoré frekvencie. Ukazuje sa potreba

všímať si aj artikulačnú stránku ľudskej reči. Medzi artikuláciou a sluchovým dojmom je vzájomná väzba. Obrazy prechodných oblastí medzi konsonantmi a vokálmi pri zvukovej analýze ukazujú jednoznačne na rozdiely v mieste artikulácie. V teórii, ktorú vypracovali Jakobson a Halle, sú viaceré dištinkatívne príznaky problematické. Romportlov „množinový model“ Isačenko hodnotí ako logický model, ktorý nie je dostatočne podopretý skúsenosťami fonetika. — Horálek spája skeptický postoj k akustickej koncepcii dištinkatívnych črt s kritickým stanoviskom k binarizmu. — Podľa Ďuroviča má teória dištinkatívnych vlastností solídne základy. Spájajú sa v nej poznatky tradičnej fonetiky a fonológie. Nemožno však postulovať univerzálnosť istej schémy pre všetky jazyky sveta. — Pauliny pripomenul, že v chápaní fonémy sa v diskusii ukázali podstatné rozdiely medzi jednotlivými bádateľmi. Akustická analýza nedáva jednoznačnú odpoveď na všetky problémy.

Základný referát o morfonológii predniesol doc. L. Ďurovič. Na otázku, čo je predmetom morfonológie a či ide o osobitnú disciplínu, usiloval sa referent nájsť odpoveď v histórii morfonológie. U Trubeckého r. 1929 šlo o „morfológické využitie fonológických opozícií“. Preňho to bola súčasť gramatiky (popri fonológii a morfológii). Základný morfonológický termín morfonéma pochádza od Ułaszyna, Trubeckoj mu však dal nový význam: rad foném alternujúcich v jednej morféme. V štúdiu *Gedanken über Morphologie* (TCLP IV) T. člení morfonológiu na tri časti: 1. náuku o fonologickej štruktúre morfémy, 2. náuku o kombinatórnych hláskových zmenách v kombináciách morfém, 3. náuku o radoch alternánt s morfológickou funkciou.

Svedectvom o hľadaní miesta morfonológie je protirečivé vymedzenie v *Projet* (TCLP IV): „výskum fonologickej štruktúry morfém“ — „časť fonológie slova“.

Základnou prácou z morfonológie je monografia Trubeckého *Das morphologische System der russischen Sprache*. T. sa tu obmedzil na opis alteraácií v morfémach. Tieto zmeny delí T. na kombinatorické a voľné. Ťažkosti, ktoré vznikajú pri postupe T-ého, podarilo sa novšími postupmi prekonať. Nejednotne používa T. termín morfonéma: raz vo význame „člen alternačného radu“, inokedy vo význame „komplexnej jednotky“.

V diele *Grundzüge der Phonologie*, ktoré vyšlo o 5 rokov neskôr, T. nepoužíva ani termín *morfonológia*, ani termín *morfonéma*. Pritom však do svojich výkladov zaradil i kapitolu o spojeniach foném a partiu o tzv. hraničných signáloch. T. tu opúšťa rozlišovanie fonológie slova a fonológie morfémy a skúmanie fonematickej štruktúry morfém je mu súčasťou kombinatoriky foném, teda zložkou fonológie. Tieto fakty svedčia o tom, že T. sa vzdal myšlienky o samostatnosti morfonológie.

Iní členovia PŠ ideu T-ého o samostatnosti morfonológie neprijali. Svedčia o tom viaceré práce Mathesiusove, Trnkove a i., v ktorých sa riešia problémy kombinatoriky foném. Termíny *morfonológia*, *morfonéma* sa v nich nepoužívajú.

Z povojnového obdobia je v našej jazykovede len málo prác, ktoré sa zaoberajú problematikou morfonológie. Významným prínosom vo výskume kombinatoriky morfém je Poldaufov referát na konferencii o vedeckom poznaní súčasných jazykov.³ Rozvinutím problematiky morfonológie v novom smere je Komárkov príspevok v TLP I.⁴

Nový smer štúdiu morfonológických problémov dal L. Bloomfield. Všíma si tzv. vnútroslovné sandhi čiže „morphophonemics“ a hľadá pritom „teoretickú základnú formu“, z ktorej by bolo možno aplikáciou kombinačných pravidiel vyvodit všetky vyskytujúce sa varianty. Teoretické základné formy sa skladajú z morfofoném, ich realizácia z foném. Na Bloomfielda nadviazal R. Jakobson v práci o ruskej konjugácii

³ *Tvoření slov*, sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958, 143 n.

⁴ *Sur l'appréciation fonctionnelle des alternances morphologiques*, Travaux linguistiques de Prague 1, Prague 1964, 145 n.

z r. 1948, kde stanovil popri fonologickej transkripcii i transkripciu morfonologickú. S rozlišovaním fonémy a morfononémy sa stretávame u viacerých amerických jazykovedcov. M. Halle v *Sound Pattern of Russian*, vychádzajúc z tzv. vonkajšej koncepcie fonémy (rovina konštruktov), odmieta rozlišovať dve roviny konštruktov a hovorí iba o morfonémach.

Moskovská fonologická škola rieši problematiku morfonológie (bez používania tohto termínu) v rámci morfológie. V základnej práci R. I. Avanesova a V. N. Sidorova *Očerki grammatiki russkogo literaturnogo jazyka* (Moskva 1945) sa alternácie v kmeni chápu ako prostriedky na signalizovanie gramatických významov.

V poslednom čase morfonológiu podrobili kritike dvaja významní jazykovedci: A. A. Reformatskij⁵ a A. Martinet.⁶ Reformatskij by morfonológii ponechal iba historické striedanie hlások, kým tzv. vnútorná flexia je v jeho chápaní predmetom morfológie. Martinet vychádza z kritiky prác Trubeckého a Bloomfielda. Vyčíta obom, že nerozlišujú alternácie od pozíčných variantov. Sám popri fonologickej rovine rozlišuje rovinu nazvanú „l'étude de la forme des signifiants“ a do tejto roviny zaraduje i morfonologickú problematiku.

Naznačeným vývojom sa dospelo k tomu, že fonologická štruktúra morfémy a kombinatorické zmeny na švíkoch morfém sa skúmajú v rámci fonológie, výskum hláskových alternácií patrí buď do rámca morfológie (morfologické alternácie) alebo do derivácie. Osobitnú oblasť tvoria problémy identifikácie alomorf, kombinácie morfém („morfematická syntagmatika“), súpis a klasifikácia morfém („morfematická paradigmatica“). To je vlastná oblasť morfonológie. Možno ju nazvať podľa Ďuroviča i morfematikou.

A. V. Isačenko doplnil Ďurovičov referát oznámením o postupoch pri riešení morfonologickej problematiky v generatívnom modeli. Pri postupnom a cyklickom aplikovaní súboru pravidiel niektoré javy ostávajú nevysvetlené. V takých prípadoch možno použiť tzv. fantómové elementy. Isačenko demonštroval použitie takýchto „fantómových pravidiel“ na interpretácii niektorých javov v nemeckej flexii (prehlásky) a v slovenčine (rytmický zákon).

V diskusií sa všeobecne uznávala potreba skúmať problémy, ktorými sa zaoberala morfonológia, ale názory o samostatnosti tejto disciplíny a jej rozsahu sa rozchádzali. Viac pripomienok odznelo k použitiu fantomatických morfém. Niektorí komentovali tento postup súhlasne (Novák, Horecký). Komárek vyčítal Isačenkovým fantómom historizovanie. Hořejší upozornil na prípady, ktoré takej interpretácii odporujú. Skalička pripúšťal aplikáciu fantómu pre isté ciele (napr. stroje), ale to neslobodno stotožňovať so skutočným stavom v jazyku. J. Hořejší predniesol oznámenie o morfolologickej neutralizácii a homonymii. Neutralizáciu chápe ako obmedzenie v distribúcii morfolologických jednotiek v rámci vyšších jednotiek (napr. gramatická zhoda), kým pri tvarovej totožnosti ide o homonymiu. Treba ešte odlišovať nevýskyt protikladu.

Posledný tematický okruh bol venovaný otázkam prozodických prostriedkov jazyka. Prof. M. Romportl podal vo svojom referáte ich klasifikáciu, pričom zdôraznil, že každá prozodická vlastnosť je komplexom viacerých zložiek („množinou prvkov“), či ide o prízvuk, kvantitu alebo melódiu. (Problémy slabiky ponechal referent bokom.) Niektoré prvky môžu byť redundantné (napr. kvantita pri dynamickom prízvuku).

J. Krámský predniesol oznámenie o prozodických prostriedkoch perzštiny. A. Skaličková sa zaoberala interpretáciou troch radov kórejských okluzív (P, P', PP).

V diskusií Isačenko kritizoval pojem „suprasegmentálnych foném“ u niektorých

⁵ *O sootnošenii fonetiki i grammatiki (morfologii)*, Voprosy grammatičeskogo stroja, Moskva 1965.

⁶ *De la morphologie*, La linguistique, Paríž 1965.

amerických bádateľov (Kučera). J. Ružička pripomenul, že výdobytky tradičnej fonológie (napr. pojem systému) nie sú ešte prežitkom. Okrem toho zdôraznil potrebu venovať sa aj problémom diachronickej fonológie. E. Novák obhajoval stanovisko, že fonémy treba skúmať nielen na rovine fonologickej, ale aj ako súčasť morfémy. Formuláciu „akustické signály (koreláty) foném“ pokladá za výstižnejšiu ako formuláciu „realizácia fonémy“. Ďalej rozvádzal myšlienku o centrálnych a periférnych zložkách v jazykovom systéme. J. Liška pripomenul, že fonografické záznamy neposkytujú úplne spoľahlivé informácie o zvukovej stránke jazyka. Okrem akustickej a artikulácie stránky hlások sú dôležité aj psychologické procesy (u hovoriaceho i počúvajúceho). Fonológ musí venovať pozornosť aj kinestetickým pohybom a všimnúť si problémy patológie reči. Isačenko v závere opäť zdôraznil blízku súvislosť a spoluprácu fonológie a fonetiky.

Kolokvium o fonológii a fonetike sledovalo cieľ kritickým hodnotením súčasných fonologických koncepcií stimulovať ďalší rozvoj fonologického výskumu v ČSSR. Výsledky kolokvia nás oprávňujú predpokladať, že sa tento cieľ dosiahol. Účastníci kolokvia prijali závery, ktoré tu uverejňujeme v plnom znení v slovenskej verzii.

Š. Peciar

ZÁVERY KOLOKVIA O FONOLÓGII A FONETIKE

V dňoch 14.—16. októbra 1965 usporiadalo Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV v Smoleniciach kolokvium o fonológii a fonetike. Kolokvium sa konalo z rozhodnutia vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV z 29. 4. 1965, ktorým o. i. bola vytýčená úloha rozvinúť širokú diskusiu o základných otázkach oboch vedných disciplín.

Rokovací program bol rozdelený do štyroch tematických okruhov. V rámci okruhu venovanému prehľadu dnešného stavu svetovej fonológie sa konštatovala významná úloha fonologickej teórie Pražskej lingvistickej školy, kde už v tridsiatych rokoch boli vytýčené základné problémy, ktoré sú dnes aktuálne v teórii všetkých hlavných fonologických smerov. Dnes však už nemožno pokračovať v práci len s vtedajšou teoretickou výzbrojou Pražskej školy, ale je potrebné rozšíriť a upevniť vzťah fonológie k susedným disciplinám.

V popredí záujmu stál tematický okruh venovaný pomeru fonológie a fonetiky. Za cenný výsledok vývoja v poslednom období pokladajú účastníci kolokvia úzku spoluprácu fonológie a fonetiky a jej ďalšie rozvíjanie považujú za nutný predpoklad nielen pre teoretický rozvoj oboch disciplín, ale aj pre praktickú použiteľnosť ich výsledkov. Na to je však veľmi potrebné ďalej rozvíjať existujúce fonetické pracoviská a najmä vybaviť ich modernými prístrojmi podľa požiadaviek úrovne súčasnej vedy. V diskusii k prednáške prof. Isačenka o vzťahu fonémy k jej signálovému korelátu, ktorá bola najzávažnejším príspevkom kolokvia, sa účastníci zhodli na tom, že niektoré z doterajších interpretácií harvardskej školy nie sú nesporné a že treba pokračovať v ich kritickom preverovaní, ako to robia doterajšie práce Isačenkove a Romportlove. Kritika nie je zameraná proti základom teórie dištingtívnych vlastností, ale konštatuje nutnosť opierať túto teóriu nielen o analýzu akustických, ale aj o rozbor organogenetický a perцепčný.

V tematickom okruhu morfonológie sa ukázali podstatné rozdiely v koncepcii. Niet jednoty v tom, či je nutné rozlišovať fonému a morfonému, v akom vzťahu je neutralizácia k inventáru foném, a teda aj aký je rozsah a predmet morfonológie.

Posledný tematický okruh rokovania sa týkal problémov prozódie. Sústavnejší výskum prozodickej roviny sa u nás i vo svete rozvíja až v poslednej dobe, preto tu ostáva mnoho otvorených problémov. Kritické príspevky prednesené na kolokviu boli aj

v tomto okruhu zamerané predovšetkým proti apriórnej interpretácii niektorých javov predpokladaných intuitívne a neoverených akusticky ani percepcie.

Program rokovania doplňovalo niekoľko referátov, ktoré so základnou problematikou súviseli voľnejšie. Ukázali, že zvuková rovina je u nás predmetom záujmu v celej svojej šírke, a naznačili, ktoré z jej prostriedkov v súčasnosti je potrebné hlbšie skúmať. Jednou z hlavných úloh súčasnej fonológie je poskytovať adekvátnou fonematickou analýzou spoľahlivú teoretickú základňu pre automatické dekódovanie rečového signálu na vstupe rozličných automatov a neskoršie aj pre jeho kódovanie na ich výstupe.

Do programu kolokvia nebola zahrnutá historická fonológia. V diskusii sa zdôrazňovala potreba cielavedomého rozvíjania aj tohto smeru a kolokvium odporúčalo zaoberať sa jeho problematikou na osobitnom rokovaní.

S. K. ŠAUMIAN — P. A. SOBOLEVA, APPLIKATIVNAJA POROŽDAJUŠČAJA MODEĽ I ISČISLENIJE TRANSFORMACII V RUSSKOM JAZYKE. Moskva 1963, str. 125.

S. K. ŠAUMIAN, TRANSFORMACIONNAJA GRAMMATIKA I APPLIKATIVNAJA POROŽDAJUŠČAJA MODEĽ — SB. TRANSFORMACIONNYJ METOD V STRUKTURNŮJ LINGVISTIKE. Moskva 1964, 12—56.

In the generative models the starting point of generation is the sentence and by an application of certain rules and of certain lexicon the structures are generated. The generative process yield the end point when by a recursive application of the rewriting rules the terminal chain consisting of the so-called formatives is reached. In the generative applicative model of S. K. Saumyan (the principle of whose are described in the above mentioned studies) the starting point are the so-called word classes and by the application of certain rules the so-called complexes are created. The structure of these complexes is based on the relations of applicative domination and constitutive domination. The word classes in Saumyan's model are N, A, V, D , the relation of applicative domination is $D \leftarrow A \leftarrow N \rightarrow V \rightarrow D$, the relation of constitutive domination is $D \leftarrow A \leftarrow N \leftarrow V \rightarrow D$. It is said that the element N is absolutely dominating in the applicative domination, the element V is absolutely dominating in the constitutive domination. It must be mentioned, however, that the difference between these two kinds of domination is not taken into consideration in explicating the generative process of structures.

The choice of the elements N, A, V, D , as it seems, is based on the empirical grounds only, viz. on the dependency relations between the noun, the verb, the adjective and the adverb. This kind of empiricism is, however, suppressed in the second paper of S. K. Saumyan. In this paper the choice of basic elements is explained by various operators used in the theory of formal logic. The basic elements which are not defined are the so-called noun complex N and the sentence S . (It must be noted that in the former study the sentence is not taken into consideration at all.) The operators are the predicator BP , the adjunct B^A , the identifier I and the connector K . By the application of these operators the sentence structure is generated.

Another basic part of the applicative model is the set of so-called relators (viz. of formal characteristics of the word classes approximatively). There are four relators: the relator of the verb R_1 , the relator of the noun R_2 , the relator of the adjective R_3 and the relator of the adverb R_4 . By an operation of representation all the other word classes are created from the basic form (i. e. from the root). The basic complex then have the form $R_4X \rightarrow R_3X \rightarrow R_2X \rightarrow R_1X \rightarrow R_4X$ (or $R_4O \rightarrow R_3O \rightarrow R_2O \rightarrow R_1O \rightarrow R_4O$ in the second study). That graph can be subdivided into many subgraphs, e. g. $R_4X \rightarrow R_3X$,

$R_4X - R_3X - R_2X$ etc. Each member of such a graph or subgraph can be represented by a further relator; that means that from a subgraph $R_3X - R_2X$ a subgraph $R_2R_3X - R_2R_2X$ can be created. Since the representation of subgraphs takes place in several tacts and it is possible to substitute single word classes instead of X (or O) a great number of structures can be generated. The generative process is illustrated by the diagramms (on the p. 41 e. g.). By a repeated operation of representation, however, a theoretically infinite number of structures can be created. Therefore it is indispensable to find out the really existing structures in investigating a given language. This is done by the authors in the second part of the first study in form of an enumeration.

It may be demonstrated, however, that in the interpretation of the generated structures the relations of various nature are revealed. The word class (or complex) symbolized by the formula R_3R_2N , for instance, can be interpreted either as an adjective (e. g. mountainous) or as an indirect case (e. g. of the mountain, in the mountain), in both cases the attributive relation is expressed. From the word class symbolized by the formula R_3A (e. g. high) not only the derived noun height (R_2R_3A), but also the verb phrase to be high (R_1R_3A) and the adverb highly (R_4R_3A) are derived. It is obvious that by such an interpretation the difference between the categories of word formation and the relational or syntactic categories is not made at all. There are good reasons, however, for a strict distinction between the field of the nomination and the field of the relation (as it were pointed out by V. Mathesius and M. Dokulil).

The advantage of the applicative model in comparison with the generative model of N. Chomsky lies in that fact that a separate set of transformation rules is not required these rules are included in the basic operations and that the attributive determinations and that attributive determinations are included in the generated structures too. The disadvantage of that model is the impossibility of the clear cut distinction between the word formation structures and the syntactic or sentence structures and the possibility of manifold interpretation in the complexes and word classes. The advantage emphasized by the authors — viz. the independence from the spatial relations — seems to be apparent only: both in the generative model and in the applicative model the rules are needed for the transposition of certain elements and for the transition from the deep structure to the surface structure (in the model of S. K. Saumyan). It must be noted, finally, that these rules are not introduced in the studies of S. K. Saumyan.

Finally, it must be said that it is not clear from the explanation in the above mentioned studies how are the structure generated if there is not a transition from a word class to another word class. From many instances represented in these studies it can be seen that by the representation with aid of the same relator the word remains unchanged. The structure $R_3A - R_2N$, for instance, is transformed into the structure $R_3R_3A - R_4R_2N$ (e. g. broad shoulders — broad in shoulders, broadshouldered, weak health — weak concerning the health). In these instances the adjective broad or weak have two different structures: R_3A and R_3R_3A . Here the question arises what structure must be ascribed to the words in which there are two nouns relators or two verb relators (e. g. two verbal prefixes).

It seems that in the field of word formation the greatest difficulties arise in interpreting the structures generated by aid of an applicative model. These difficulties are caused by the identification of the relators and of the derivational suffixes.

Ján Horecký

Recenzovaná práca prof. Paulinyho predstavuje prvý, a to veľmi úspešný pokus o komplexné spracovanie historickej fonológie slovenčiny (slovenských nárečí). Na rozdiel od niektorých starších prác (F. Trávníček, J. Stanislav a i.) autor v duchu požiadaviek modernej štrukturálnej jazykovedy sa podujal podať historický vývin hláskovej stavby ako celku (celej štruktúry), a to v rámci jednotlivých historických období (historické prierezy systémom), podľa historických (alebo dnešných) nárečových celkov (jazykovo-zemepisný aspekt) a s prihliadnutím na vývin slovenčiny aj vo vzťahu k iným slovanským jazykom, najmä k češtine (porovnávacie hľadisko). Práve uplatnením všetkých týchto hľadísk sa v práci načrtáva vývin fonologického systému slovenčiny úsporne, presne a plasticky.

Po úvodnej (I.) kapitole (17—75), v ktorej sa slovenčine vymedzuje miesto v rámci slovanských jazykov z hľadiska historického i štruktúrneho, sa v ďalších kapitolách (II: 76—170; III: 171—229; IV: 230—285) načrtáva podrobný vývin hláskovej stavby slovenčiny (približne po dvojstoročných etapách) od obdobia, ktoré sa už tradične pokladá za prah samostatnej existencie jednotlivých slovanských jazykov, teda aj slovenčiny (10. stor.), až do konca 15. storočia, v ktorom, ako sa predpokladá, slovenčina dospela približne k dnešnému stavu svojej hláskovej stavby. Tieto tri kapitoly tvoria aj vlastné jadro a ťažisko celej práce. V poslednej (V.) kapitole sa stručne zachytáva vývin hláskovej stavby slovenčiny od 16. storočia, odkedy už možno zreteľne badať zintenzívnenie integračného procesu slovanských nárečí ako vyvrcholenie celého predchádzajúceho vývinu v nových historicko-spoločenských podmienkach. Práca okrem zhrnutia (297—298) obsahuje pomerne podrobné resumé (podľa jednotlivých kapitol) v ruskom (299—316) a anglickom jazyku (317—332), ďalej vecný register (333—351) a zoznam 59 mapkových schém dnešného rozšírenia pozoruhodnejších jazykových javov (mapky sú zaradené na príslušnom mieste textovej časti).

Na začiatku každej kapitoly je stručná charakteristika spoločenských pomerov jednotlivých historických období podľa periodizácie vývoja slovenského spoločenstva.

Pre sledovanie výkladov v recenzovanej práci, bohatej na dokladový (ilustračný) materiál z dnešných nárečí i na zaujímavu, originálnu a logicky stanovenú koncepciu, je dôležité autorovo základné teoretické východisko. Vychádza zo základných téz Pražskej fonologickej školy, ktoré na slovenský materiál aplikoval najmä L. Novák, a majstrovským spôsobom ich ďalej rozvíja, modifikuje a využíva pre vykreslenie plastického a detailného obrazu vývinu hláskovej stavby slovenčiny. Pravda, tieto základné východiská, s ktorými sa v práci narába, nie sú rozpracované v rovnakej miere. Mnohé z týchto téz neboli ešte v dostatočnej miere preverené na väčšom materiáli, najmä historickom, takže majú iba hodnotu pracovných hypotéz. Týka sa to napr. tézy o slabičnej mäkkostnej korelácií v praslovančine v Novákovom chápaní, ďalej Jakobsonovej tézy o inkompatibilite vokalickej mäkkostnej korelácie (VMK) a konsonantickej mäkkostnej korelácie (KMK) v rámci toho istého systému, odôvodňovania odlišnej chronológie najstarších hláskoslovných zmien v strednej slovenčine a v ostatných slovanských nárečiach a i. Prof. Pauliny tieto východiskové tézy viac alebo menej modifikuje, napr. pripúšťa, že v praslovančine sa mäkkostné protiklady uvedomovali pri konsonantoch i vokáloch súčasne (62, 65, 104), ale tento predpokladaný jav pokladá pre psl. za výnimku (104); v neskoršom období ho už nepripúšťa, preto musí často siahať po dopĺňujúcich výkladoch, ako že v nárečí s VMK mäkkosť spoluhlások prestáva byť fonologicky závažnou, ale foneticky sa ešte po dlhý čas udržala (109); prípadne, že sa tu korelácia mäkkosti prehodnotila na koreláciu (?)

svetlosti — temnosti (106—107) ap. To isté, len s opačnou argumentáciou sa pravdepodobne predpokladá aj pre nárečie s KMK, pravda, tu zas pri vzťahoch medzi vokálmi (167).

Druhým závažným problémom pre práce z historickej fonológie a historickej jazykovedy vôbec sú pramene, dokladový materiál, ktorý umožňuje postaviť vývinovú perspektívu (či retrospektívu) jazyka. Prof. Pauliny vedome a zámerne stavia svoje výklady temer výlučne na dokladovom materiáli z dnešných nárečí. Tento materiál má nesporne isté prednosti pred historickými dokladmi, ale nemožno túto okolnosť preceňovať. Iba vzájomným porovnávaním, konfrontáciou historických dokladov s dnešným nárečovým materiálom možno prekonať nedostatky (nerovnakého charakteru) oboch druhov dokladov a vytvoriť tak pomerne spoľahlivú základňu pre výklady vývinových zmien jednotlivých javov i celých historických štruktúr. Len používaním oboch metodických postupov („lingvistického“ i „filologického“) ako rovnocenných možno sa vyhnúť istej jednostrannosti výkladov i argumentácie.

Pretože práca je mienená aj ako základná vysokoškolská príručka (ale nielen preto), žiadalo by sa v úvodnej časti podrobnejšie vyložiť chápanie pojmu „slovenčina“, „slovenské nárečia“, a to nielen z hľadiska štruktúrneho (čo v práci je), ale aj historického. Ide o to, odkedy sme oprávnení hovoriť o slovenčine a slovenských nárečiach ako takých, pričom tu nejde len o termín, ale o zásadný problém. O úplnej (absolútnej) jazykovej jednote Slovanov nemožno hovoriť nielen na konci praslovanského obdobia, ale ani v rozvinutom štádiu praslovančiny. Nárečovú diferenciaciu praslovančiny, a to viacstupňovú, treba predpokladať pre každé štádium vývinu praslovančiny, ale túto diferenciaciu takisto nemožno absolutizovať. Ako vyplýva z niektorých výkladov podaných v práci, tu sa priamo alebo nepriamo predpokladá, že už v rámci praslovančiny sa uskutočnila nielen známa trichotomická diferenciacia, ale v rámci nej ďalej diferenciacia podľa neskorších slovanských jazykov (?), ba ešte aj diferenciacia na základné nárečové skupiny v dnešnom chápaní, ako sa to predpokladá pre slovenčinu. Tak nejako to aspoň vyplýva z tej časti prvej kapitoly (17 n.), kde sa hovorí o príchode Prastredoslovákov, Prazápadoslovákov a Pravýchodoslovákov do ich predpokladaných historických sídel, ktoré sa len málo odlišujú od dnešných, situovaných severnejšie. Iste sa tým nemyslí iba na predkov Slovákov, ktorí osídlili zemepisné oblasti pomenované dnešnou terminológiou, ale na ich nárečovú odlišnosť už v období pralovanskom, ako to vyplýva z výkladov na str. 45 („prastredoslovenské nárečia“), 61 a i.

V práci sa už pre praslovanské, predhistorické obdobie predpokladá členenie slovenčiny nielen na tri nárečové celky (stredoslovenský, západoslovenský, východoslovenský; neuvádza sa terminus post quem), ale prvý z nich sa ešte vnútorne ďalej člení na dve podskupiny (severozápadnú a juhovýchodnú), ktoré sa aj zemepisne situujú (porov. mapku č. 3). Ostatné dve nárečové skupiny (západoslovenská, východoslovenská) sa na tejto mapke nezakresľujú, ale zato sa tu uvádza okrajové nárečie záhorské a sotácke (na ich dnešnom území), ktoré historicky nemožno stavať na tú istú rovinu ako podskupiny stredoslovenských nárečí.

V práci sa podávajú nielen synchronne prierezy hláskovou stavbou slovenčiny v jednotlivých vývinových etapách, ktoré sa potom aj navzájom porovnávajú, ale je tu snaha poukázať aj na príčiny zmien jednotlivých javov. Tie sú rôznorodé a nerovnakej závažnosti, čo pri spoločenských javoch ani ináč nemôže byť. A hoci sa miestami uvádzajú aj vonkajšie faktory a mimojazykové príčiny niektorých zmien (najmä v I. a v V. kapitole), predsa sa pri prevažnej väčšine prípadov hľadajú a nachádzajú vnútrojazykové, štruktúrne príčiny vzniku istých javov. S tým možno v zásade súhlasiť, avšak prekvapujú niektoré formulácie takéhoto odôvodňovania, ktoré sú často stavané tak, akoby tu išlo

a mohlo ísť len o túto konkrétnu, jedínú príčinu, čo je už menej presvedčivé. Vcelku možno tvrdiť, že pri každej jazykovej zmene (a spoločenskej vôbec) spolupôsobí viacero rôznorodých príčin nerovnakej závažnosti. Nejde o to, aby sme sa usilovali postihnúť všetky príčiny a vymýšľali si najrozličnejšie odôvodnenia jednotlivých zmien, ale o to, aby sa jediná príčina neabsolutizovala. To by už apriori oslabovalo hodnotnutosť a preukaznosť takého tvrdenia. Domnievame sa, že hľadanie vnútorných, štruktúrnych príčin pre také vývinové zmeny, ako je napr. zmena $\acute{a} > \acute{e} > \acute{i}$, $\acute{u} > \acute{i}$ ap. v záhorskom nárečí (245—247), nie je dostatočne odôvodnené. Skôr tu možno myslieť na presah izoglosy týchto javov z českej jazykovej oblasti (kolonizáciou), resp. na substitúciu starších západoslovenských javov moravskými, príp. českými, ako sa na to miestami poukazuje aj v práci.

Po týchto poznámkach všeobecnejšieho charakteru sa vrátíme k niektorým výkladom podaným v jednotlivých kapitolách.

V prvej kapitole sa vymenúvajú jednotlivé jazykové javy charakterizujúce dnešné slovanské jazykové skupiny. Pri uvádzaní znakov západnej slovančiny proti východnej a južnej (21) sa upozorňuje na odlišný výsledok II. palatalizácie psl. *ch* v strednej slovenčine (porov. aj str. 27—28), ale neuvádza sa tu (ani inde) podobný „odlišný“ vývin pri tomto jave aj vo východnej slovenčine. Pripomínáme to preto, že zmena *ch > š* (správnejšie by bolo hádam s')¹ sa v celej práci pokladá za typickú stredoslovenskú zvláštnosť (uvádza sa ako prvý — najstarší? — charakterizačný znak starej strednej slovenčiny) a v jednej súvislosti (typ *mnísi*, 44) sa zaraďuje medzi tzv. juhoslavizmy. V tejto kapitole sa pomerne hodne miesta venuje zhrnutiu a komentovaniu (s vlastnými závermi) názorov na otázku pôvodu strednej slovenčiny (27—45). Menej podrobne sa rozoberajú názory na otázku pôvodu východnej slovenčiny, a to najmä vo vzťahu k ukrajinčine, hoci názory o pôvodnom osídlení východného Slovenska predkami Ukrajincov nielen v staršej, ale aj v najnovšej slavistickej literatúre východoslovenskej proveniencie sú celkom bežné a tradujú sa ako dogmy (Seliščev, Bernštejn, Onyškevič a i.). Preto nepovažujeme za správne jednoducho nebrať na vedomie tieto názory a odbaviť ich konštatovaním, že nie sú „vecne nijako podložené“ (51). Iba vecné argumenty (a tých je viac ako dosť) môžu vyvrátiť takéto „tradičné“ názory, ktoré nie sú dostatočne vedecky zdôvodnené. Aj pri komentovaní starších názorov, ktoré dokazovali „poľský“ pôvod východnej slovenčiny, bolo potrebné v práci kritickejšie zhodnotiť jednotlivé argumenty i spoľahlivosť uvádzaných dokladov, ktorými sa táto hypotéza podopiera. Nemožno totiž súhlasiť napr. so Stieberovým konštatovaním, že východoslovenské mäkké sykavky *š, ž* sú úplne zhodné s podobnými poľskými znakmi (cit. na str. 47), keď faktom ostáva, že východoslovenské mäkké sykavky *š, ž* sa odlišujú od poľských nielen artikulačne (predozjazyčné), ale aj akusticky.^{1a} Stieberov zápis a interpretácia východoslovenských hlások (najmä pernie a velár v postavení pred *e, i*, hlások *c, ž; č, ž* v rozličných postaveniach a i.) vyvolali už dávnejšie zo slovenskej strany nesúhlas a výhrady.

V niektorých prípadoch by bolo potrebné podať jednoznačnejšie formulácie a názvy, ako napr. v § 7 a 8. Vcelku sa v práci narába s predpokladom, že základné delenie slovenčiny na tri veľké nárečové skupiny má svoj pôvod ešte v období praslovenskom (61), ale

¹ Podľa našej mienky by sa pre najstaršie obdobie všetky mäkkostne príznakové spoluhlásky (okrem *č, ž, š*, resp. aj *ň, ľ*) mali hodnotiť ako palatalizované, ktoré sa v neskoršom vývine depalatalizovali alebo prešli v rad palatálnych spoluhlások ($s' > š, z' > ž$, resp. aj $r' > ř$ — sot. nár.). Preto na rozdiel od recenzovanej práce, kde prevažuje jednotné označovanie mäkkosti spoluhlások (okrem str. 192), rozlišujeme aj graficky „stupeň mäkkosti“ pri spoluhláskach.

^{1a} Porovnaj aj: F. Buffa *Mäkké sykavky vo východoslovenských nárečiach*, JČ XVII, 1966, 37; J. Liška, *Mäkké sykavky v šarišskom nárečí*, Nové obzory VII, 1965, 273—275.

v § 7 (52) sa hovorí, že „o českých a slovenských nárečiach pred 10. storočím nijako nie je možné hovoriť“, hoci zo samotného názvu tohto paragrafu by vyplýval skôr opak. Ak si slovenčina už z pravlasti doniesla svoje základné znaky, ktoré ju rozčleňovali na tri nárečové celky. potom tieto rozdiely sa museli prejavovať a uvedomovať nielen v rámci slovenčiny, ale aj vo vzťahu k češtine.

Vývin fonologického systému slovenčiny sa sleduje približne od 10. stor. (od zániku a vokalizácie javov), pričom sa vychádza z predpokladaného jednotného fonologického systému praslovančiny, ktorého vokaliká časť tvorila trojtriedny a štvorstupňový, resp. trojstupňový čiastkový systém s 9 fonémami (62, 65). Proti vokálu *a* stojí mäkký protiklad *ě* (otvorené *e*). V konsonantickom systéme sa predpokladá 30 foném (74), ktoré vystupovali v mäkkostnom protiklade (tvorili korelačné dvojice) — okrem velár (tvrdé nepárové) a spoluhlások *č, ž, ě, š, ž* (mäkké nepárové). Prekvapuje, že už pre obdobie pred zánikom a vokalizáciou jerov sa na juhozápadnom Slovensku predpokladajú pri spoluhláskach *č, d, ň* dva stupne mäkkosti: palatalizované *t', d', n'* (pred *e, ь* — párové k tvrdým *t, d, n*) a palatálne *č, d, ň* (pred *ě, e, i*), ktoré vystupovali ako jedinečné mäkké (74). Domnievame sa, že rozdiely v stupni mäkkosti spoluhlások by sa v neskoršom období (13.—15. stor.) mali predpokladať (napr. pre výchsl. nárečia) aj pri iných spoluhláskach (napr. *ň, l; š, ž* niekde aj *ř* proti *č', ž', p' ...*), pretože ďalší vývin mäkkosti spoluhlások to nepriamo potvrdzuje. Ako „palatalizované“ by sa mali označovať všetky mäkkostne príznakové labiály, afrikáty, prípadne aj veláry a hláska *r* (okrem sot. nár.), čo by sa malo aj graficky vyjadriť (*p' ... , c' ... , k' ... , r'* proti *ň, l, š, ž* ap.). Takýto predpoklad rozlišovania „palatalizovaných“ a „palatálnych“ spoluhlások by bolo možné pripustiť aspoň pre východoslovenské nárečia, kde „palatalizované“ sa neskôr depalatalizovali (resp. obmedzili sa na pozíciu pred prednou samohláskou — sot. nár.), kým „palatálne“ sa dosiaľ udržali (*ň, l, š, ž; v sot. nárečí aj ř*), a to aj v nezávislom postavení. O tom, či takýto predpoklad by bol oprávnený, môže viac povedať iba ďalší výskum.

V ďalšej (II.) kapitole sa podáva výklad najstarších jazykových zmien uskutočnených už v rámci samostatnej existencie slovenského jazyka (od 10. stor.). Pri sledovaní vokalizácie jerov v slovenčine sa vychádza z Novákových výkladov, najmä z jeho relatívnej chronológie vokalizácie jerov vo vzťahu k ostatným najstarším zmenám. V podstate sa tu obhajuje téza, že v strednej slovenčine sa silný tvrdý jer vokalizoval v *o* (*b > e*), kým v ostatných slovenských nárečiach (západných i východných) v „nemäkkéiace“ *a* (*b > e*). Tento výklad okrem komplikovanej argumentácie odlišnou relatívnu chronológiou (100—101) má tú nevýhodu, že približne dnešný stav výsledkov jerovej vokalizácie sa prenáša do 10. storočia a že početné odchýlky od predpokladanej rovnice $\bar{a} > o, \bar{a} > a (> e)$ sa v jednotlivých nárečiach vykladajú rozšírením „nenáležitých“ tvarov zo susedných nárečových oblastí. Jednotlivosti sa takto iste dajú vyložiť, ale všetky prípady, ktoré nezapadajú do predpokladanej rovnice (najmä stredoslovenskej), sotva možno takýmto spôsobom uspokojivo riešiť. Zdá sa, že pre obdobie tesne po zániku slabých jerov sa v práci veľmi autonomizuje postavenie vokalikého (i konsonantického) systému. Historická zviazanosť oboch parciálnych systémov bola pravdepodobne väčšia, ako sa v práci predpokladá. Nepokladáme totiž za nevyhnutné predpokladať najprv kontrakciu (*oje > ə*) a podľa jej výsledkov vokalizáciu tvrdého jeru ($\bar{a} > a$). Je možné to vykladať aj tak, že pri vokalizácii jerov a kontrakcii sa pôvodne jednotné (predné) *e* (\bar{e}) „rozštiepilo“ na dva varianty, pretože striednice za tvrdý (i mäkký) jer i za skupiny *oje* (*yje*) nadobudli *e*-ovú realizáciu, ktorá sa však dostala do predtým nezvyklého postavenia — aj po spoluhláske od pôvodu tvrdej. Takýto výklad sa nám zdá o to viac odôvodnený, že aj pri spoluhláskach sa predpokladá takéto rozštiepenie v závislosti od nasledujúcej samohlásky (na južnom záp. Slovensku *t' --- ě, d' --- ě, n' --- ň*, porov. vyššie; v Novohrade a záp. časti

Gemera č — ě, š — ť, ž — ž, 179—180). Aj to ukazuje, že zánik slabých jerov nemožno chápať ako východisko pre úplné osamostatnenie vokalického a konsonantického systému z hľadiska mäkkostných vzťahov. Východoslovenská striednica *o* na mieste tvrdého jeru (ojedinele aj mäkkého) je nesporne sekundárna. Treba uvážiť, či aj stredoslovenská striednica *o* (za *o* a najmä za *o*) nemôže byť aj sekundárna, najmä keď v niektorých stredoslovenských nárečiach sa aj pôvodné *e* (i jerové) v závislosti od nasledujúcej ako aj predchádzajúcej spoluhlásky asimilovalo v *o* (*-iey-* > *-ioy-* a i.). Časove tieto zmeny nie sú veľmi vzdialené. Pravda, pre strednú slovenčinu možno predpokladať, že tu tvrdý jer ešte pred vokalizáciou sa realizoval zaokrúhlene (s porov. 66); len tak by bolo možné predpokladať, že sa vokalizoval priamo v *o*. O mäkkom jere by sa to však sotva dalo predpokladať.

Predpoklad odlišnej relatívnej chronológie najstarších hláskových zmien v strednej slovenčine a v ostatných slovenských nárečiach nesie so sebou ešte jednu komplikáciu, pre ktorú prof. Pauliny bol nútený vyňať spod kontrakcie skupiny *ejb*, *yjb* a i., ktoré podľa neho (len v strednej slovenčine?) „ešte pred kontrakciou a vokalizáciou jerov dali iné výsledky“ (85). Hoci takýto predpoklad nie je vylúčený, predsa len nemožno si dobre predstaviť, že by skupiny *ejb*, *ejb*, *yjb*, *yjb* ap. sa tu boli zmenili najprv v *yj*, *yj*, *ij*, *ij*, (*dobryj*, *dobrych*, *božij*, *božich*), keď hlásky *y*, *i*, *i* sa tu pokladajú za varianty jedinej fonémy *i*, pričom by to odporovalo aj zásade kombinácie foném a kontrastu (porov. na str. 89, 109 a i.). Ak by sa skutočne dokázalo, že skupiny *ejb*, *ejb*, *yjb* ap. sa „asimilovali“ ešte pred vokalizáciou jerov a kontrakciou, potom by sa musel predpokladať alebo priamy prechod v *yj*, *ij* (teda tiež len akási „kontrakcia“), alebo by sa musel hľadať iný výklad.

V rámci výkladov o výsledkoch kontrakcie sa nikde neuvádza výsledok kontrakcie skupín *aje*, *oje*, *uje* ap. (*volám*, *dobrého*, *dobrému* ap.) Niekde nie sú dost' skoorinované výsledky kontrakcie, napr. raz sa uvádza, že skupina *ěje* sa stiahla v *ě* (84), niekde zas sa v dokladoch zaznačuje *ě* (86).

Pre severozápadnú strednú slovenčinu sa pre obdobie po zániku a vokalizácii jerov predpokladá trojtriedny trojstuňový vokalický systém so 7 fonémami, v ktorom vokál *ä* (< *a*) stojí na mieste staršieho *ě* a vokál *y* sa hodnotí ako samostatná fonéma stredného radu.

Pre ostatné slovenské nárečia sa tiež predpokladá zmena *ě* > *e* a vznik *ä* (< *ä*), ale až po denazalizácii a kontrakcii, kým pre severozápadnú slovenčinu ešte pred denazalizáciou (*ä* > *ä*), ktorou sa posilnilo postavenie fonémy *ä* v systéme s VMK. Vokál *y* v západnej a východnej slovenčine a v juhovýchodnej strednej slovenčine sa hodnotí ako variant fonémy *i*². Obidva predpokladané systémy (106 a 110—111) sa líšia aj tým, že kým vokalický systém v severozápadnej slovenčine je „čistý“ (bez kombinatórnych variantov), vokalický systém ostatných slovenských nárečí je bohatý na kombinatórne varianty, a to v oboch radoch. Pretože v strednej slovenčine sa všeobecne predpokladá zmena *o* > *o*, neuvádza sa ani vo vokalickom systéme juhovýchodnej strednej slovenčiny vokál *o* ako variant fonémy *e*, kým v systémoch ostatných nárečí (západných a východných) áno. Pravda, pri takomto obmedzení korelácie mäkkosti — tvrdosti len na vokalický alebo na konsonantický systém vznikajú rozličné ťažkosti, ktoré sa riešia nejednotne. Tak napr. pre severozápadnú strednú slovenčinu sa síce vo vokalickom systéme nepredpokladajú kombinatórne varianty, ale pri výkladoch jednotlivých javov sa počíta s tým, že po spoluhláske *l* sa dlho udržiavalo *ü* ako variant fonémy *u* (106). Pri konsonantickom

² Na inom mieste sa však pri sledovaní zmien v systéme dlhých vokálov gemerského nárečia uvádza v schéme dlhé *yj* (o krátkom sa tu nehovorí) ako samostatná fonéma (227—228).

systéme sa predpokladá, že mäkkostné protiklady sa tu prestali uvedomovať, resp. že sa prehodnotili na protiklad svetlých — temných, hoci na viacerých miestach sa vyslovuje domnienka, že si „temné“ spoluhlásky zachovali z fonetického hľadiska mäkkosť, resp. palatalizovanosť (107, 109 a i.). Domnievame sa, že aj pre severozápadnú strednú slovenčinu by sa no zániku jerov mohlo predpokladať, že sa tu protiklad tvrdosť — mäkkosť, či svetlosť — temnosť po istý čas zachoval aj v dvojiciach $c — c'$, $z — z'$, $s — s'$, $z — z'$, ba aj $r — r'$. Najmä zmena skupiny $ra > rã$ (*prãsä, brãda*) a iné javy by odôvodnenosť takéhoto predpokladu podporovali.

V súvislosti s prehodnocovaním praslovanského prízvuku, intonácie a kvantity v období zániku jerov (136 n.) sa vyslovuje náhľad, že v slovách typu *koniec, nesieš, niesol, matiek, mój* ap. došlo k presunutiu prízvuku z koncového jeru na predchádzajúcu slabiku so silným jerom (*koniec, matieka*), resp. s iným vokálom (*nesiešv, nẽslv, mõjv*), ktorá sa v dôsledku toho dĺžila. Domnievame sa, že takéto náhradné dĺžnie treba iste predpokladať, ale sotva už pre obdobie, keď ešte existovali silné jery, pretože potom by sme museli pripustiť aj existenciu „dlhých“ jerov, čo ťažko možno odôvodniť. Skôr by bolo oprávnené usudzovať, že pred vokalizáciou jerov vznikol model „náhradného dĺženia“ v prípadoch typu **mõj, *nõž, *nesěš, *nẽsl*, podľa ktorého potom mohli vzniknúť aj prípady typu *koniec, matiek* (<*koněc, matěk*) ap. Existenciu takéhoto modelu „náhradného dĺženia“ by bolo potrebné predpokladať aj pre východnú slovenčinu (*ñis* „niesol“, *viz-viez* „viezol“, *muž, nuž, stufka, žim—žiem* „zem“, *spoviz — spoviez* „spoved“ ap.), pravda, v inom rozsahu, pretože tu nestojí striednica za staršiu dĺžku v prípadoch typu *koñec, ovec, ñeseš* ap. (nedĺžilo sa tu teda jerové *e* a v niektorých prípadoch ani pôvodné *e*).

Prof. Pauliny podal v posledných rokoch zaujímavý výklad procesu prehodnocovania praslovanských kvantitatívnych pomerov v západoslovanskej jazykovej skupine, z ktorého vychádza aj v tejto práci. Podľa tohto výkladu v západoslovanskej jazykovej skupine pri prehodnocovaní praslovanskej kvantity vznikli štruktúrne podmienky pre jej prirodzený zánik (poľština, východná slovenčina), kým jej zachovanie v niektorých jazykoch a nárečiach tejto skupiny bolo vyvoiané novými štruktúrnymi podmienkami. Zachovanie kvantity sa tu teda pokladá za inováciu. Pre strednú slovenčinu sa za takúto novú okolnosť, ktorá spôsobila zachovanie kvantity (pravda, s istým prehodnotením a obmedzením) pokladá zrejme rytmický zákon, ktorý sa tu vykladá veľmi pozoruhodným za originálnym spôsobom. Vychádza sa z toho, že model rytmického krátenia druhej dĺžky vznikol hneď po zániku slabých jerov a že sa v ňom zachováva starší stav (už z obdobia pred zánikom jerov), keď sa pri krátení psl. dĺžok zachovávala dĺžka (bezprízvuková) v slabike pred prízvukom (141—142). Podľa tohto modelu sa potom usposobovali (krátili) aj nové dĺžky, ktoré vznikli kontrakciou. Tento výklad je veľmi pozoruhodný. Bolo by však potrebné nejako podrobnejšie osvetliť, či sa model rytmického krátenia mohol v pomerne krátkom čase (I—1 1/2 stor.) natoľko konštituovať a upevniť, že by bol stačil odolávať aj novému „dĺženiu“, ktoré vzniká kontrakciou. Obidva javy, ktoré sa v súvislosti so vznikom a pôsobením rytmického zákona uvádzajú do vzájomných súvislostí (zánik jerov a kontrakcia), sa totiž kladú do pomerne úzkeho rámca dvoch storočí (10.—11. stor.).

Pri sledovaní vývinu slabikotvorného r, l vo východnej slovenčine sa iste iba nedopatrením uvádza, že sprievodné vokalické zvuky (pri pôv. r, l) sa niekedy po zániku jerov „zmenili na fonémy i, y “ (161), pretože hláska y sa na inom mieste správne hodnotí ako variant fonémy i (111, 114 a i.).

V tretej kapitole sa sledujú zmeny, ktoré sa odohrali v slovenčine v 12.—13. storočí. Pri zmene $g > \gamma > h$ sa uvádza podrobný prehľad názorov na príčinu i chronológiu

tohto procesu. Autor sa vcelku prikláňa k tradičnej chronológii tohto javu a v súhlase so staršími i novšími názormi (Trubeckoj a i.) vidí príčinu zmeny $g > \gamma$ v zjednodušení afrikáty z' ($< *g$ II. a III. palat.) v trené z' ($g/z' > \gamma/z'$). V súvislosti so zmenou $g > \gamma$ by sa žiadalo aspoň stručne komentovať nielen zachovanie pôvodnej záverovej znelej veláry v skupine $-zg-$, ale aj vznik a vývin tejto hlásky v skupine $-gd-$ (asimiláciou po zániku slabých jerov), kde dnes napr. vo východnej slovenčine sú doložené nielen tvary $(da-)$ *ňigze*, *ňigda*, ale aj podoby $(da-)$ *ňivyze*, *ňivda* (záp. polovica).

Pri sledovaní vlastností sykaviiek (177 n.) sa nevenovala pozornosť východoslovenským skupinám *sc*, *zž* ($<$ psl. *sk*, *zg* II. palat.) a tiež skupinám *šć*, *žž* ($<$ psl. *skj*, *stj*; *zgj*, *zđj* i za skupiny *šk*, *zg* I. palat.), ktoré značne zvyšujú pestrý vývinový obraz sykaviiek v slovenčine. Pri stredogemerskej zmene $t > č$, $d > ž$ (v niektorých pozíciách, 181) by bolo možné predpokladať ako vývinový medzistupeň striednice c' , z' (resp. $č$, $ž$), z ktorých by sa ľahšie dali vyvodit' dnešné striednice $č$, $ž$ (ide o oblasť so silným kolonizačným pohybom — valašská kolonizácia). Vznik tzv. „prvého“ $ž$ sa vykladá ako výsledok analógie (*hádza*/*hádžem* podľa *maza*/*mažem*) a kladie sa niekde až do 12. storočia (190). Domnievame sa, že pre takýto skorý vznik hlásky $ž$ niet dost' preukazných dôvodov, ktoré by nás oprávňovali klásť túto zmenu ešte pred vznik „druhého“ $ž$ pri znelostnej asimilácii z $č$.

Za hlavné podmienky stredoslovenskej palatalizácie velár sa pokladá prítomnosť tvrdého a mäkkého radu tupých sykaviiek ($č — č...$), prítomnosť hlásky *y* a neprítomnosť hlásky *ə*. Avšak tieto podmienky spĺňala iba juhovýchodná stredná slovenčina (187). To znamená, že takto možno síce vysvetľovať zmenu *ky*, *gy*, *chy* $>$ *k'i*, *g'i*, *ch'i* (a nepriamo aj zmenu *ka* $>$ *k'ä*...) v južnej strednej slovenčine, ale pre podobnú i keď ináč uplatnenú palatalizáciu velár v ostatných stredoslovenských nárečiach (dat.-lok. sg. fem. *ruki*, *nohi*, *muchi*, *ka* $>$ *kä*...) a vo východnej slovenčine (tvary dat.-lok. sg. fem. *ruki*, *nohi*, *muchi* na malom území severozápadného Šariša, sotácku zmenu *ky*, *gy*, *hy*, *chy* $>$ *k'i*, *g'i*, *h'i*, *ch'i*) bude potrebné uvažovať aj o iných podmienkach a o odlišnom priebehu tejto zmeny. Zdá sa, že nielen v rozličných nárečiach, ale aj v rozličných typoch (*ky* $>$ *k'i*; *ka* $>$ *k'ä*) bude potrebné predpokladať skutočne odlišné vnútorné podmienky i časový priebeh palatalizácie velár v slovenčine.

Ako sme už uviedli, aj pre výklad asibilácie považujeme za odôvodnené predpokladať vznik palatalizovaných (nie palatálnych) afrikát c' , z' ($<$ t , d), ktoré sa pomerne skoro (najneskôr v 15.—16. stor.) depalatalizovali. Na takýto predpoklad ukazuje niekoľko nepriamych faktov. Napr. poľské $ż$, $ć$ v lexikálnych prevzatiach do východnej slovenčiny sa substituujú domácimi hláskami $ž$, $č$ (*žat*, *gače*) a nie predpokladanými palatalizovanými hláskami z' , c' , a to pravdepodobne preto, že poľské $ż$, $ć$ (palatálne) stálo artikulačne akusticky bližšie k východoslovenským hláskam $ž$, $č$ ako k domácim palatalizovaným z' , c' . V sotáckom nárečí na východnom Slovensku sa toto palatalizované z' , c' dosiaľ zachováva a zreteľne sa odlišuje (artikulačne i akusticky) od palatálnych sykaviiek ($š$, $ž$), pričom sa už vyskytuje len v závislom postavení (pred prednými samohláskami). V nezávislom postavení (na konci slova, ale aj pred tvrdou spoluhláskou) je dnes už len „tvrdé“ c , z (*ema*, *dec* „dat“), pred ktorým sa rovnako ako pred ostatnými tvrdými spoluhláskami „depalatalizuje“ pôvodné i jerové e v $ä$ ($>$ a): *oc'äc-ocac*, *buz'ä*, *z'ädo-; ado*, *c'atka* — *catka* ap.

Vznik zdvojených spoluhlások v niektorých západoslovenských nárečiach (181 n.) sa vykladá asimiláciou, ďalej aj analógiou ap., pričom výsledok tohto procesu sa často označuje ako „zdĺženie“ (201), resp. ako „skutočne dlhé spoluhlásky“ (200). Ak vychádzame z toho, že dĺžka je prozodická vlastnosť a že v nárečiach nášho typu sa uplatňuje iba v rámci slabiky a len na jej nositeľoch (vokály, slabičné $ř$, $ř$), potom nemožno pokladať

za dostatočne odôvodnené hovoriť tu o „dlhých spoluhláskach“, ale iba o geminovaných, zdvojených spoluhláskach.

Pri zmene $w > v$ (209 n.) sa predpokladajú pre stredoslovenské nárečia iné príčiny a iná chronológia ako pre ostatné slovenské nárečia. Nie je to celkom vylúčené, ale chceli by sme upozorniť na to, že aj vo východoslovenských zemľanských nárečiach sa táto zmena uskutočnila približne v rovnakom rozsahu ako v stredoslovenských nárečiach, ba tu sa predpokladá aj prítomnosť diftongu uo (pre staršie obdobie), ktorý sa v prípade stredoslovenských nárečí pokladá za hlavnú príčinu zmeny $w > v$ (pre potrebu odlišiť spojenie $wo-$ od stredoslov. diftongu uo ako nositeľa slabienej dĺžky, 211). Pravda, o východoslovenskom diftongu uo (i ie, ia) sa tu nepredpokladá, že by sa bol v čase svojho vzniku hodnotil ako nositeľ slabienej dĺžky, hoci vznikol predovšetkým za staršie dlhé $ó, (é, ä)$.

Nie dosť presvedčivo sa vykladá postavenie hlásky f v systéme starej slovenčiny (209 n.), najmä pokiaľ ide o rozsah, v akom sa používala, a jej miesto vo fonologickom systéme. Nie je vylúčené, že hláska f ako osobitná fonéma v slovenčine sa konštituovala až pomerne neskoro, a že teda aj k neutralizácii $v - f$ (záp. a časť vých. sloven.) došlo neskôr ako pri ostatných znelostných pároch ($d - t$ ap.). Objavenie sa prvých prevzatých slov s hláskou f (i niektoré onomatopoja domáceho pôvodu) ešte nemusí byť svedectvom, že hláska f (alebo aj f' ?) sa udomácnila v konsonantickom systéme. Mohla sa ešte pomerne dlho (aj po vzniku znelost. neutralizácie) hodnotiť ako „štylististický“ (?) variant charakterizujúci len istú vrstvu slov (prevzaté, onomatopoja).³

Hlavná príčina diftongizácie $é > ie, ó > uo$ (221 n.) v strednej slovenčine sa vidí v úzkej výslovnosti staršieho dlhého $é, ó$ (225) a v zanikaní príznaku mäkkosti (fonetického) pri spoluhláskach. Rekompenzáciou za tieto vlastnosti sa vykladá vznik diftongov ie, uo . Tie isté vlastnosti však treba predpokladať aj pre východoslovenské nárečia, pritom sa tu uvádza, že východoslovenské diftongy ie, uo (pokiaľ sa zachovali alebo sú doložené v staršom období) vznikli inou cestou, ktorá diftongizáciu len pripomína (221, 264—5). Pre východnú slovenčinu možno predpokladať úzku výslovnosť $é, ó$, pretože dosiaľ sa nám po ňom zachovali stopy v sotáckom nárečí (*b'ěly, hórka*), ba niekedy sa tu usudzuje aj na priamy prechod úzkeho $é, ó$ v i, u (49, 265), bez prechodného stupňa ie, uo , ktorý však máme doložený v historických dokladoch z celého východoslov. územia a dosiaľ sa zachováva v severozáp. a juhozáp. Šariši a v južnom Spiši (hoci sa už nehodnotí ako nositeľ slab. dĺžky). Na druhej strane zas vo východnej slovenčine platila a s istým obmedzením dosiaľ platí KMK (v rámci strednej slovenčiny platila len na juhovýchodnej oblasti). Preto sotva bude odôvodnené hľadať odlišné príčiny pre diftongizáciu $é > ie, ó > uo$ v strednej slovenčine proti východnej slovenčine. Pritom tak v strednej ako aj vo východnej slovenčine sa diftong ie vyskytuje tak po pôvodne (alebo aj dnes) mäkkej spoluhláske ako aj po tvrdej (*b'ielj-b'ielj, tieň-cieň, siedmi-šie:zmi, tiež, kaš'iel* ap.), čo nepotvrďuje predpoklad, že by sa pôvodná mäkkosť bola prehodnotila (niekde sa zachovala) ako prejotácia ($é > ie$).

Pre východnú slovenčinu nemožno dobre vidieť príčinu diftongizácie v zanikaní kvantity (261), lebo sa ukazuje, že zmena $é > ie, ó > uo$ tu naopak súvisí s existenciou a uvedovaním si kvantity v čase, keď proces diftongizácie bol živý, t. j. niekedy v 13.—15. storočí. Sotva možno vystačiť s výkladom, že vo východnej slovenčine pri zanikaní kvantity sa dlhé úzke $é, ó$ diftongizovalo preto, aby sa kvantitatívny rozdiel ($o - ó; e - é$) nahradil kvalitatívnym ($o - uo, e - ie$), pričom pri dlhom úzkom $é$ sa

³ Týka sa to napr. aj hlásky g do jej znovuudomácnenia v fonologickom systéme slovenčiny, ďalej východoslovenského mäkkého d, t v prevzatých slovách a v istých spoluhláskových skupinách (porov. v rec. práci na str. 197).

uvádza ešte ďalší dôvod — aby sa odlišilo dlhé úzke *é* od vokálu *é*, ktorý vznikol z *ó* (263, 265).

Dnes sa sotva dá nejakú presvedčivo dokázať, či východoslovenské dvojhlásky sa uvedomovali alebo neuvedomovali ako nositele slabičnej dĺžky. Ak však máme na pamäti to, že dvojhlásky *je*, *yo* (alebo ich novšie striednice *i*, *u*) sa temer výlučne vyskytujú v pozíciách od pôvodu dlhých, alebo tam, kde možno predpokladať náhradné dlženie, musíme predpokladať, že sa tu dvojhlásky *je*, *yo* (pokiaľ boli) uvedomovali do zániku kvantity ako nositele slabičnej dĺžky, pretože ináč by sme v diftongizácii *é* > *je*, *ó* > *yo* museli vidieť príčinu zániku kvantity (kvantitatívne rozdiely sa nahradili kvalitatívnymi).

Aj z toho nám vyplýva, že východoslovenskú diftongizáciu nemožno dávať do súvislosti so zanikaním kvantity, ale že ju treba klásť do obdobia, keď kvantita ešte existovala (13.—15. stor.). Pravda, dnešné striednice *je*, *yo* (resp. *i*, *u*) nemožno vo všetkých prípadoch chápať ako stopu pôvodnej dĺžky (*é*, *ó*). V mnohých prípadoch striednica *je*, *yo* (resp. *i*, *u*) mohla vzniknúť analógiou (*šje*; *em-ši*; *em* podľa *šje*; *mi-ši*; *mi*, *hyorka-hura* podľa *hyorka-hurka* ap.), prípadne aj hypertrofiou hlások *i*, *u*, ktoré sa napr. na území sev. Šariša a Zemplína vyznačujú vysokou frekvenciou (*ňiška*, *ziň*, *frajir*, *jit* „jedol“ ap). Avšak v tých prípadoch, kde tvary s (*i*)*e* — *i*, (*u*)*o* — *u* korešpondujú (*bjeli* — *bili*, *ciěň* — *ciň*, *ziěfka* — *ziěfka*; *ňes* — *ňis*, *vjet* — *vit*, *objet* — *obit*, *koscjel* — *koscil*; *hyorka* — *hurka*, *kuoň* — *kuň*, *txor* — *txur* a pod.), treba predpokladať pôvodne dlhé alebo zdĺžené *é*, *ó*.

V predposlednej (IV.) kapitole sa začiatky formovania slovenskej národnosti kladú do 14.—15. stor., hoci viaceré znaky, ktorými sa spravidla charakterizuje aj národnosť (jazyk, územie ap.), už v istej podobe existovali dávno predtým. Z mnohých výkladov podaných v práci (najmä v I. kapitole) vyplýva, že existenciu slovenčiny ako samostatného jazyka treba klásť už do obdobia protohistorického, ba v istom chápaní už do obdobia praslovenského, keď sa už v tomto čase predpokladajú počiatky nárečovej diferenciacie slovenčiny na tri základné nárečové skupiny. Preto by bolo potrebné nejako podrobnejšie rozviesť a konfrontovať tieto dve tézy. Historici, ale najmä archeológovia kladú počiatky formovania slovenskej národnosti do 9.—12. storočia. O 14.—15. (ale najmä o 16.) storočí by bolo primeranejšie hovoriť ako o období, v ktorom dozrievajú a dotvárajú sa všetky základné znaky charakterizujúce slovenskú národnosť ako historicko-spoločenskú jednotku.

Pri sledovaní zániku KMK v západnej slovenčine (podľa jednotlivých nárečí) a v juho-východnej strednej slovenčine sa jednoducho konštatuje, že tento proces tu prebiehal (v istom poradí) a že pokiaľ sa niektoré protiklady mäkkosti zachovali (*n-ň*, *t-t*, *d-d*, *l-l*), prehodnotili sa na protiklady temnosti-svetlosti. Bolo by potrebné vysvetliť, ako sa toto prehodnotenie odrazilo napr. na artikuláčnej a akustickej charakteristike týchto hlások. Pri výklade vývinu (zanikania) KMK vo východnej slovenčine sa vychádza zo stavu, ktorý je v sotáckom nárečí (16 mäkkostných dvojíc). Tu však treba upozorniť, že z hľadiska fonetického (artikuláčného i akustického) i kombinačného nemožno klásť všetky sotácke mäkkostné dvojice na jednu rovinu. Na jednej strane stoja mäkkostné páry *s-š*, *z-ž*, *n-ň*, *l-l*, *r-r*, ktorých príznakový člen sa dosť zreteľne odlišuje (akustickým dojmom) od príznakových členov ostatných dvojíc a stojí nielen v závislom postavení (pred prednými vokálmi), ale aj v postavení nezávislom (pred zadnými vokálmi, na absolútnom konci slova, na morfematickom šviku pred tvrdou spoluhláskou ap.: *šac*, *voža*; *nošl*, *doška* ap.). Na druhej strane však „mäkkosť“ príznakových členov ostatných dvojíc (*p-p'*.... *c-c'*...., *k-k'*....) je akusticky menej zreteľná ako mäkkosť prv uvedených dvojíc a uplatňuje sa výlučne iba v postavení pred prednou samohláskou (*e*, *ä*, *i*, *ï*) alebo sa vôbec zanedbáva (a to často aj u tej istej osoby), takže ju už dnes možno hodnotiť

ako fakultatívnu. Pravdepodobne podobnou cestou sa uberalo obmedzovanie KMK aj v ostatných východoslovenských nárečiach.

V súvislosti so zanikáním kvantity vo východnej slovenčine sa vykladajú zmeny $\ddot{a} > \dot{a}$, $\acute{e} > \dot{e}$, $\acute{o} > \dot{o}$ (261 n.), ktoré sa pre východnú slovenčinu nepokladajú za diftongizáciu (o zmenách $\acute{e} > \dot{e}$, $\acute{o} > \dot{o}$ porov. vyššie). Zmena $\ddot{a} > \dot{a}$ sa tu vykladá tak, že \dot{a} -ový element vznikol rekompenzáciou za mäkkú pernicu, a to v súvislosti so zanikáním KMK. Treba však povedať, že diftong \dot{a} sa nevyskytuje len po perniciach, ale na menšej, oblasti aj po r (jz Šariš, miestami na Spiši), ba ojedinele aj po c , z (*narújac* — jz Šariš *rucia* — miestami na Spiši). Ak by sme prijali výklad, že \dot{a} -ový element vznikol tu rekompenzáciou za mäkkú spoluhlásku (pernicu ap.), museli by sme osobitne odôvodňovať, prečo sa tento element nevyvinul aj v postavení pred krátkym \ddot{a} ($> e$) a vôbec pred krátkym predným e akéhokoľvek pôvodu ($< \ddot{a}$, \acute{e} , \acute{o} ap.). Zdá sa, že viac odôvodnené by bolo vidieť vo východoslovenskej zmene $\ddot{a} > \dot{a}$ normálnu diftongizáciu, ktorú v rozličných nárečiach na rozličnom stupni prerušil úplný zánik kvantity. Nepriamo to potvrdzuje aj sotácke nárečie obce Papina, kde kvantita úplne zaniká až v súčasnosti, pričom zmena $\ddot{a} > \dot{a}$ sa tu vyskytuje prakticky po všetkých mäkkých spoluhláskach (*palia*, *bešež'ia*, *noš'ia*, *mal'iar*, *okul'iare* ap.).

Zaujímavý, ale málo pravdepodobný výklad sa podáva aj pri stredoslovenskej zmene $\ddot{a} > \dot{a}$, ktorej vznik sa vidí jednak v neslovenskej (nemeckej?) výslovnosti hlásky \ddot{a} (odtiaľ sa táto výslovnosť \ddot{a} ako \dot{a} rozšírila vraj ako módna), jednak v tom, „že na západnom Slovensku zanikla KMK, a tak výslovnosť \ddot{a} v stredoslovenských nárečiach po bývalých mäkkých konsonantoch stratila oporu v susedných západoslovenských nárečiach“ (282).

Medzi vývinové zmeny, ktoré sa odohrali v čase od 16. storočia (kapitola V.) sa zaraďujú také zmeny (vznik tzv. „mäkkého“ a „tvrdého“ nárečia, zmena $l > l$, $ch > h$ ap.), ktoré vznikli pôsobením vonkajších faktorov (inojazykový vplyv, vplyv iných nárečí; tvaroslovná analógia — pri vzniku diftongu \dot{a} ap.).

Medzi zmeny tohto druhu bolo by na mieste zaradiť napr. aj územne obmedzené východoslovenské zmeny typu $\acute{s} > \dot{s}$, $\acute{z} > \dot{z}$, $\acute{e} > \dot{e}$, $\acute{o} > \dot{o}$ a ďalšie, ktorých zemeписné rozšírenie a iné okolnosti ukazujú, že ide o zmeny pomerne neskoré, kde hlavným impulzom boli vonkajšie faktory (inojazykový vplyv).

Nakoniec ešte niekoľko poznámok technického charakteru. Rýchlu orientáciu v recenzovanej knihe pri pomerne častom vzájomnom odkazovaní na jednotlivé výklady značne sťažuje to, že v odkazoch sa uvádzajú len čísla paragrafov a odsekov (nie aj strany), pričom niekedy aj nepresne (napr. na str. 192 sa dvakrát odkazuje na § 21, ale príslušný výklad je v § 22). Niektoré menšie korektúry a revíziu by si vyžadovali aj nárečové doklady, ktoré sa čerpajú z rôznorodých a nie vždy celkom spoľahlivých prameňov. Krikľavejšie prípady sú najmä v tých častiach, kde sa uvádza nárečový materiál z východoslovenských nárečí, čerpaný najmä z prác Z. Stiebera, J. Stanislava a i. Treba počítať s tým, že takýto nie celkom presný materiál (prevzatý od autorov, ktorí sú známi odlišným hodnotením slovenských jazykových javov — Z. Stieber —, alebo ho preberajú z druhej ruky, napr. od Czambla) sa bude preberať do ďalších slavistických prác, kde možnosť overenia si dokladov bude často úplne chýbať, takže nepresnosti sa budú ďalej opakovať alebo aj zväčšovať. A okrem toho, týmto aj keď veľku drobnými nepresnosťami sa trochu oslabuje hlavný argument pre uprednostňovanie nárečových dokladov pred historickými: ukazuje sa, že zatiaľ nemáme k dispozícii nielen úplný a spoľahlivo zozbieraný materiál zo všetkých nárečových oblastí, ale že aj možnosť kontroly a overenia dokladov ostáva skôr len možnosťou, pretože obyčajne presahuje sily jednotlivca.

Práca prof. E. Paulinyho *Fonologický vývin slovenčiny* je významným prínosom pre

slovenskú jazykovedu a podstatne obohacuje naše poznatky o vývine slovenského jazyka (jeho zvukovej stavby). Rovnako aj z metodologického hľadiska je to dielo mimoriadne cenné, a to aj preto, že sa tu ukázali všetky prednosti, ale aj krajné možnosti aplikovania štrukturálnej metódy na vývin hláskovej stavby jazyka, pri ktorom chýba väčší počet starších a dostatočne preukazných jazykových dokladov, ako je to v prípade slovenčiny. Dúfame, že prof. Pauliny v dohľadnom čase obohatí slovenskú jazykovedu o ďalšie dielo, v ktorom sa štrukturálnou metódou predstaví vývin ďalších plánov (morfologickej stavby) slovenského jazyka.

I. Kotulič

B. S. RAMAKRISHNA — K. K. NAIR — V. N. CHIPLUNKAR — B. S. ATAL — V. RAMACHANDRAN — R. SUBRAMANIAN, SOME ASPECTS OF THE RELATIVE EFFICIENCIES OF INDIAN LANGUAGES. Bangalore, Department of Electrical Communication Engineering, Indian Institute of Science, 1962. XII + 90 pp.

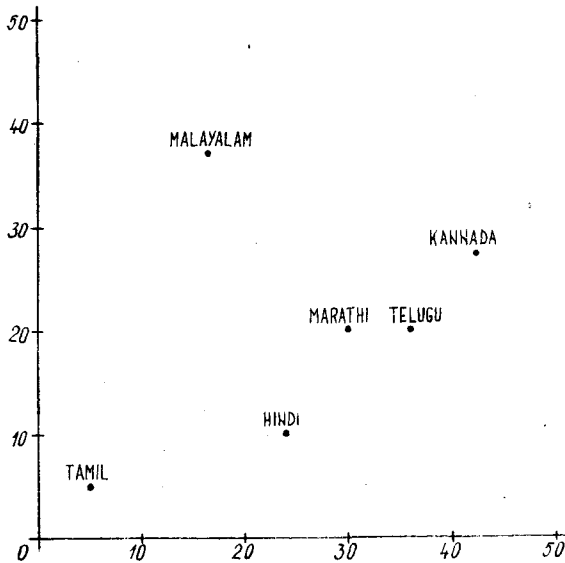
From time to time, but now more seldom, the „non-quantitative“ linguists ask the naive question, viz. what is the purpose of the statistical linguistics. The present book gives one of the possible answers, with a very concrete example. In the introduction to the book the author's used Lord Kelvin's pertinent words which should become a motto for all research workers in social sciences because they answer this question in a very general way: „When you can measure what you are speaking about and express it in numbers, you know something about it, and when you cannot measure it, when you cannot express it in numbers, your knowledge is of a meagre and unsatisfactory kind. It may be the beginning of knowledge but you have scarcely in your thought advanced to the stage of a science.“ The aim of the book is to ascertain (1) which of the six Indian languages, Hindi, Marathi, Tamil, Malayalam, Telugu and Kannada are, in comparison with English, more efficient for communication in conveying the same semantic content and (2) which of the Indian scripts is more efficient, in terms of time required, in transcribing the same phonetic content into written symbols. The first problem has been solved by comparing mutual translations; it was proved that English is more efficient than the investigated languages. The second problem required a much more complicated gathering of raw data. The subjective factor was eliminated statistically. It turned out that by introducing the English script only Tamil and Kannada would gain somewhat in efficiency. It goes without saying that in case of realization other factors must be taken into account, too. And finally, the authors propose a common telegraph code for these languages.

There is no doubt that the book is a success. It shows that a cooperation of experts from various branches can be very useful in linguistic analyses. It must be pointed out that in this book all linguistic facts have been taken duely into consideration: a fact that rarely occurs in books of mathematical character. The methods used by the authors are here explained so clearly that they may be used even by a mathematically not trained linguist.

Here, we confine ourselves to two questions only which are of importance to the quantitative linguistics: (1) The authors computed the relative frequencies of phonemes from samples of 20,000 phonemes. Before the beginning of this work the question no doubt arose whether a sample of this size would be sufficiently representative. It is certain that by adding further phonemes the proportions would not change significantly, nevertheless, it is peculiar that this fundamental question, as far as I know, has not yet been answered in quantitative linguistics. The authors considered this sample as adequate for the given

purpose (16). (2) The second question has no direct relation to the results of the book under review but is of importance for the quantitative typology of languages. The authors computed the relative frequencies of particular types of syllables (V, CV, VC, CVC, CCV, CCVC, and „all others“) and came to the conclusion that from this point of view „...maximum similarity is found between Hindi and Marathi, between Tamil and Malayalam and between Telugu and Kannada, which is, of course, in agreement with the linguistic kinship among these languages“ (18). It is not given how the comparison was made, probably the authors took into account only the types V and CV. This would be, of course, insufficient. If we want to ascertain the distances among these languages, we can compute it as the sum of differences of proportions of all syllable types in absolute values or, we may consider each of the seven syllable types as one dimension and compute the distance between two points (languages) $A(a_1, a_2, a_3, \dots a_7)$ and $B(b_1, b_2, b_3, \dots b_7)$ in the current

way as $q(A, B) = \sqrt{\sum_{i=1}^7 (a_i - b_i)^2}$, where a_i and b_i are the coordinates in the i th dimension (type) of the point A and B respectively. If, by means of this formula, we perform the computations from data given on p. 18, we get the results given in the table.

	Kannada	Telugu	Malayalam	Tamil	Marathi
Hindi	25.1	15.9	27.9	19.9	11.9
Marathi	14.2	6.5	21.5	29.4	
Tamil	43.4	34.6	35.5		
Malayalam	26.7	25.9			
Telugu	9.9				

The distances clearly show that the genetic classification does not coincide strictly with the typological (which is quite normal). So e. g. Telugu and Marathi are closer to one another than are Telugu and Kannada or Hindi and Marathi. Similarly, Tamil and Malayalam show the almost greatest observed distance. In a way, one can attain to a certain

agreement between the genetic and the typological classification: If in the Cartesian coordinate system we choose an arbitrary point, for example for Marathi, then the other languages may be placed so that their distances correspond with the computed ones (see the figure). If on the x -axis we make three disjunct intervals of the length $\langle x, x + 15 \rangle$ beginning with $x = 4$, i. e. $\langle 4, 19 \rangle$, $\langle 19, 34 \rangle$, $\langle 34, 49 \rangle$, we get in the first interval Tamil and Malayalam, in the second Hindi and Marathi, and in the third Telugu and Kannada (as shown in the graph). The points of the particular languages do not here have any meaning, only the distances are involved. The agreement with the genetic classification is even then not perfect because the two Dravidian groups are separated by the Indoeuropean one. Of course, two cognate languages need not be typologically similar at all.

These remarks do not concern the essence of the book which is really worth to be followed. As is shown in the bibliography the Indian scientists are very intensively engaged along these lines.

G. Altman

Discussion

František Miko, To the Discussion about the Compound Sentences	64
Ladislav Dvonč, About the Consonant <i>l</i> in Standard Slovak	75

News and Reviews

The 70-th Birthday of Prof. Vladimír Šmilauer by V. Blanár	85
The Third Congress of Comparative and General Linguistics by Š. Ondruš	87
The Colloquium of the Phonologie and Phonetics by S. Pečiar	89
The Resolution of the Colloquium of the Phonologie and Phonetics	96
S. K. Shaumian . . ., Aplikativnaja poroždajuščaja model i isčislenije transformacii v russkom jazyke; Transformacionnaja grammatika i aplikativnaja poroždajuščaja model (The Applicative Generative Model and the Enumeration of Transformations in Russian; The Transformation Grammar and the Applicative Generative Model) by J. Horecký	97
E. Pauliny, Fonologický vývin slovenčiny (The Phonematic History of the Slovak) by I. Kotulič	99
B. S. Ramakrishna . . ., Aspects of the Relative Efficiencies of Indian Languages by G. Altmann	109

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied

Ročník XVII, 1966, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor univ. prof. dr. Eugen Pauliny

Výkonný redaktor kand. filol. vied Izidor Kotulič

Redakčná rada:

doc. dr. V. Blanár, prof. dr. E. Jóna, kand. filol. vied. I. Kotulič, kand. filol. vied V. Krupa,

doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Pečiar, doc. dr. J. Ružička, prof. dr.

J. Štöle

Adresa redakcie: Bratislava, Klemensova 27

Redaktor časopisu V. Laca

Technický redaktor O. Betko

Povolené výmerom Pov. kultúry č. 959-58.— K — 11*61099

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS —

Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48-VII.

Ročné predplatné Kčs 20,—, jednotlivé číslo Kčs 10,—

Tlačia Polygrafické závody, n. p., Bratislava, závod 02

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966

SLAVICA SLOVACA

Ústav svetovej literatúry a jazykov Slovenskej akadémie vied v Bratislave začal vydávať vo Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied nový časopis SLAVICA SLOVACA.

Tento slavistický časopis bude mať filologický charakter a bude sa venovať predovšetkým teoretickým literárnovedným a jazykovedným problémom, najmä otázkam porovnávacieho skúmania literatúr a jazykov, rozpracovaniu slovensko-inonárodných a slovansko-inonárodných literárnych a jazykových vzťahov a súvislostí.

Pravidelne bude publikovať materiály z problematiky literárnovednej a jazykovednej slavistiky v najširšom zmysle slova. Okrem toho si bude všímať rozvoj literárnovedného a jazykovedného myslenia v jednotlivých slovanských i neslovanských krajinách, publikovať recenzie a zprávy o najnovšej slavistickej produkcii u nás i v zahraničí. Jednotlivé príspevky budú sa uverejňovať v slovenčine, v slovanských a prípadne v iných jazykoch.

Slavica Slovaca bude vychádzať štyrikrát do roka, striedavo jazykovedné a literárnovedné číslo. Rozsah jednotlivých čísiel bude 96 strán, cena Kčs 10,—, ročné predplatné Kčs 40,—.

Časopis Slavica Slovaca si môžete objednať u PNS v Bratislave, Gottwaldovo nám. 48 alebo vo Vydavateľstve SAV, Bratislava, Klemensova 27.